

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Збірка наукових праць (статей)
факультету гуманітарної
та економічної освіти

Слов'янськ
19-20 травня 2020 року

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**Збірка наукових праць (статей) факультету
гуманітарної та економічної освіти**

**«Актуальні питання сучасної
науки та освіти»**

Слов'янськ – 2020

УДК 51
ББК 74.00

Друкується за ухвалою Вченої ради
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
(протокол № 7 від «27» лютого 2020 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

С.А. Саяпіна – декан факультету, д. пед. н., професор;
Г.В. Попова – заступник декана ФГЕО, к.пед.н., доцент;
Л.В. Гончар – в.о. заст. завідувача кафедри обліку і аудиту, к.е.н., доцент;
С.В. Коверга – зав. кафедрою менеджменту, д. е. н., професор;
О.Г. Солодухова – зав. кафедрою психології, д. психол. н., професор;
О.В. Кузьмина – зав. кафедрою педагогіки, д. пед. н., професор;
А.Е. Мелоян – зав. каф. прик. психології, к.психол.н., професор;
Л.В. Степаненко – в.о. заст. зав. кафедри психології, к. психол. н., доцент;
А.В. Малахова – к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту

Відповідальна за випуск:

А.В. Малахова – к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту.

Актуальні питання психології, педагогіки, економіки та управління: збірка наукових праць (статей) «Актуальні питання сучасної науки та освіти» [Слов'янськ, 19-20 травня 2020 року] / МОН України ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. – 191 с.

У збірнику представлені наукові праці (статті) студентів, аспірантів, викладачів факультету гуманітарної та економічної освіти, представників інших ВНЗ в рамках роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної науки та освіти», що проходила 19-20 травня 2020 року в Донбаському державному педагогічному університеті.

Матеріали представлені в авторській редакції

© Донбаський державний педагогічний університет

Вступне слово

У сучасному освітньому просторі широкого поширення набула модель «глобального дослідницького університету», в рамках якої університети стали активними учасниками не тільки у формуванні нових знань, але й в їх розповсюдженні та використанні через інноваційну діяльність.

Серед принципів особливостей цієї моделі можна виділити освоєння студентами базових компетенцій дослідницької та інноваційної діяльності через їх включення до відповідних практики; повноцінний перехід на систему «бакалаврат-магістратура», що передбачає активне використання студентів, в якості найважливішої «робочої сили» для досліджень і розробок; відмова від лінійної моделі на користь тісної співпраці з реальним сектором економіки як в пошуках замовлень на прикладні розробки, так і в пошуках фундаментальної тематики. Зростає роль участі студентів в прикладних дослідженнях, які дають можливість освоїти спосіб оновлення виробничих і галузевих технологій; побачити свою професійну діяльність в динаміці; осмислити значимість освоєння фундаментальних знань; отримати досвід інтенсивної практичної роботи; більш осмислено і вмотивований працювати з науковою інформацією.

Освітні програми, побудовані на нових освітніх стандартах, націлені на формування базових дослідницьких компетенцій і підприємницького бачення технологій. Можна стверджувати, що істотно зросла роль науково-дослідної роботи студентів з орієнтацією адаптації студента до вимог професії, засвоєння ним професійних і соціальних норм поведінки, необхідних для виконання трудових функцій, пов'язаних з проведенням наукових досліджень і комерціалізацією їх результатів.

Основне значення для наукової діяльності має інтерес, потреба пізнання — все це необхідні умови для організації науково-дослідницької діяльності, без якої не можливе повноцінне залучення студентської спільноти в наукову сферу.

Найбільшу суттєву роль соціальна складова займає в психолого-педагогічних і економічних наукових напрямках, адже серед об'єктів дослідження є фактори, передумови та принципи, що сприяють забезпеченню життєвого рівня, формуванню цінностей, розвитку особистості, розкриттю його потенціалу.

Одним із актуальних завдань факультету гуманітарної та економічної освіти з питань становлення висококваліфікованих спеціалістів є залучення творчого потенціалу студентів до наукового пошуку та спрямування їх фахових здібностей до цікавих і корисних результатів. З цією метою в рамках науково-дослідної роботи на факультеті видається збірка наукових праць (статей) «Актуальні напрямки сучасної науки та освіти» в Донбаському державному педагогічному університеті.

*Відповідальна за випуск, к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Малахова Анжела Валеріївна*

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ

Артюхіна М.В. Управління якістю освітніх послуг	6
Артюхіна М.В., Заболотна Л.Г. Розвиток маркетингової діяльності закладів спеціалізованої медичної допомоги	11
Коверга С.В., Тукало В. М. Інновації як інструмент розвитку національних економік	16
Крутогорський Я.В., Атоян Л.С. Підвищення престижності продуктивної і суспільно значущої праці в умовах економічної кризи	22
Кулик Н. М., Півень М. А. Екологічна грамотність особистості в контексті екологічної безпеки природного середовища	27
Кулик Н. М., Соломахіна О.О. Менеджмент в сучасній освіті	32
Пилипенко О.С., Козуненко П.А. Застосування маркетингових інноваційних технологій у сфері туризму	38
Попова Г.В., Корнієнко Д.В. Латеральне мислення як важлива складова управлінського мислення менеджера	43
Попова Г.В., Носова О.О. Система управління персоналом закладів освіти в умовах реформування: виклики та реалії сьогодення	47
Решетова І.О., Бакланов М.С. Проблема плагиату в системі менеджменту якості	51
Ступак О.Ю. Аналіз соціально-економічного стану Донецької області	56
Чередник О.В., Сєдимов С.Г., Шверова М.І. Засади формування лояльності персоналу на основі теоретичних узагальнень її змістових компонентів	61

СЕКЦІЯ ОБЛІКУ І АУДИТУ

Бражнікова Л.М., Мокринська А.А. Особливості обліку за центрами відповідальності	70
Гарна С. О., В'юник Н.О. Удосконалення комплексу облікових дисциплін щодо підготовки магістрів	74
Дзюба М. О., Зуйко В. Л. Мотивація праці як фактор інтенсифікації зернового господарства	78
Малахова А.В. Особливості праці вдома на час карантину	85
Малахова А.В., Лоткова С.Г. Вплив ризиків на результат діяльності в обліку підприємства	90
Мартиненко О.В., Чорна О.Г. Особливості побудови управлінського обліку	97
Сіренко С.В., Лездорф О.Л. Використання облікових даних в автоматизованих системах управління витратами	102
Шнурко А.М., Кашенко І.А. Проблеми оцінки поточних біологічних активів сільському господарстві	106
Яровий К.О., Башкаєв В.Г. Порядок формування страхових резервів страховиків	112

СЕКЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЦИКЛУ

Гончар Л.В., Дергачова А.М. Функціональне поле освітнього середовища закладу вищої освіти у формуванні культури професійної діяльності майбутніх фахівців	118
Дейниченко Л. М., Шелепов В. О. Особливості агресивної поведінки особистості у підлітковому віці	124

Єгорова О.Б., Станкевич Е. А. Теоретичний аналіз проблеми інтернет - залежності та смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці	129
Кіян А.П., Ткаченко О.А. Психолого-патологічний аспект інтернет-залежності	134
Логвінова Д.В., Петрікєєва Є. Гендерні особливості вияву депресивних станів в підлітковому віці	141
Мелоян А. Е., Севян С. А. Особливості прояву почуття провини у дівчат студентського віку схильне до невротичних потреб	147
Осика О.В., Осика К.С., Лопатін С.В. Особливості впливу реклами на саморегуляцію поведінки старших підлітків	152
Погрібна А.О., Птушко О. В. Особливості копінг-стратегій підлітків в залежності від успішності їх навчальної діяльності	157
Резнікова О.А., Заїтова О. Психологічний захист у структурі адаптаційної поведінки особистості	162
Свіденська Г.М., Воротинцева Т.О. Психологічний аналіз стереотипів в структурі етнічної самосвідомості	167
Сергєєва І.В., Бочорішвілі Т.Д. Виразність морально-етичної відповідальності у лікарів-інтернів	172
Степаненко Л.В., Степаненко М.А. Порівняльний аналіз мотивів навчальної діяльності студентів інженерних та педагогічних спеціальностей	177
Фатальчук С.Д., Якушкін В.С. Естетичне виховання у практиці роботи середніх загальноосвітніх закладів південно-східного регіону України (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)	182
Шелепун А.С., Федорова О.П. Психологічні особливості розвитку професійної компетентності у студентів – психологів	187

СЕКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ

УДК 378.014.6:005.6

Артюхіна М.В.

к.е.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

В статті проаналізовано існуючі підходи щодо оцінки якості освітніх послуг та представлена концептуальна модель системи управління якістю освітніх послуг навчального закладу. В основу запропонованої моделі покладено концепцію "петля якості".

Ключові слова: якість освітніх послуг, управління якістю, «петля якості», якість освіти.

Якість освітніх послуг - основа конкурентоспроможності як окремого навчального закладу, так і держави у цілому. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства. Якість освіти – комплекс характеристик освітнього процесу, що визначають послідовне та практично ефективне формування компетентності та професійної свідомості. Це певний рівень знань і вмінь, розумового, фізичного й морального розвитку, якого досягли випускники освітнього закладу відповідно до запланованих цілей навчання і виховання [1].

Багато дослідників приділили увагу питанням з'ясування суті та оцінці якості освітніх послуг, серед яких С. Ніколаєнко, В. Кремень, К. Гнезділова, М. Кісіль, О. Птахіна, Л. Шевченко, Є. Шульгін та інші [2; 3; 4; 5; 6]. Одні автори досліджують існуючі світові моделі і методи оцінки якості послуг навчальних закладів (НЗ) (Л.С. Шевченко), інші акцентують саме на важливості педагогічної складової забезпечення якості цих послуг (К.М. Гнезділова, Є.А. Шульгін) або ж пропонують брати за основу оцінювання якості відповідні стандарти (М.В.Кісіль). Існують і публікації з питань створення системи управління якістю освітніх послуг (О. Птахіна та ін.). Однак ці дослідження націлені здебільшого на обґрунтування досвіду існуючих вітчизняних та зарубіжних інститутів забезпечення якості освітніх послуг, при цьому не звертається увага на застосування теоретичного підґрунтя теорії систем, системного аналізу, сучасних концепцій забезпечення якості товарів і послуг.

Отже, метою статті є аналіз існуючих підходів щодо оцінки та управління якістю освітніх послуг.

Під поняттям "якість освітніх послуг" будемо розуміти рівень задоволення передбачених потреб споживачів. Споживачами (замовниками) освітніх послуг є держава, організації (підприємства) та фізичні особи. Якість освітніх послуг повинна постійно відповідати бажанням споживачів. Зміни у економічному розвитку держави, науково-технічний прогрес, зміни на ринку праці, зміни у

вимогах учнів, студентів — все це змінює розуміння якості освітніх послуг. Отже, якість освітніх послуг — мінлива величина.

Існуючі методи оцінки якості освітніх послуг можна поділити на два підходи. Перший підхід передбачає оцінку якості освітніх послуг з боку державних органів управління. Державний контроль якості освітньої діяльності здійснюється на основі встановлених системи Стандартів освіти, процедур ліцензування, атестації та акредитації. Світовий досвід ліцензування та акредитації НЗ дозволяє виділити напрями та методи оцінки якості їх послуг. Для економічно розвинених країн типовим є змішане державно-громадське регулювання освітніх послуг. Ліцензування зазвичай є прерогативою державних органів, якщо воно взагалі передбачене національним законодавством. Акредитація у більшості країн має добровільний характер і являє собою різноманітні рейтингові оцінки, наприклад, у США.

Другий підхід передбачає оцінку якості освітніх послуг з боку стейкхолдерів, зацікавлених у розвитку системи освіти та контролі її якості — роботодавців, студентів, викладачів та ін. [4]. Сучасне визначення поняття стейкхолдерів надав Фрімен. Він у своїй роботі «Strategic Management: A Stakeholder Approach» у 1984 р. визначив стейкхолдерів як «групи чи індивідууми, які можуть впливати чи на яких впливає досягнення організаційних цілей». Розуміння стейкхолдерів, яке було представлено Фріменом, робить стейкхолдерами в епоху глобалізації практично всіх [7]. У більшості випадків процедура оцінки якості освітніх послуг з боку названих груп являє собою численні методики рейтингової оцінки НЗ.

Треба відмітити, що сам споживач не в змозі свідомо оцінити якість отриманої ним освітньої послуги. Це зв'язано з такою властивістю освітніх послуг, яку О.А. Кратт називає «менша швидкість настання ефекту від споживання». Наприклад, послуги у галузі культури можуть бути оцінені споживачем залежно від того, наскільки він залишився задоволений виставою або кінофільмом. Послугу охорони здоров'я може бути оцінено споживачем відповідно до ступеня його самопочуття. Значно складніше обстоїть справа з послугами НЗ, оскільки період споживання їх більш тривалий. Але навіть по його закінченню складно відразу відчутти й оцінити ефект від споживання послуги [8, с. 82].

Крім того, розглядаючи якість навчання, треба відмітити, що існує певне протиріччя між поняттям якості в очах споживача та розумінням якості персоналом навчального закладу. Часто в очах споживача важливими є фактори психологічного характеру. Наприклад, престижний НЗ асоціюється з високою якістю навчання по всім навчальним програмам.

Система якості повинна охоплювати всі стадії життєвого циклу освітньої послуги. За міжнародними стандартами життєвий цикл товару чи послуги включає багато складових, що в сукупності мають назву «петля якості» [8, с. 41]. "Петля якості" - це концептуальна модель взаємозалежних видів діяльності, що впливають на якість на різних стадіях від визначення потреб до оцінювання ступеня їх задоволення; являє собою модель впливу системи якості на процес

створення продукції або надання послуг шляхом послідовної реалізації функцій адміністративного та оперативного управління організацією.

До основних складових етапів «петлі якості» освітньої послуги, наприклад, вищої школи можна віднести:

1) дослідження ринків, як освітнього так і ринку праці. З'ясування існуючого та перспективного попиту на послуги ВНЗ з боку держави, підприємств та організацій, фізичних осіб.

2) Розроблення якісних освітніх Стандартів, освітньо-кваліфікаційних характеристик, навчально-виховних програм, навчально-методичних комплексів та ін.

3) Забезпечення якісної підготовки абітурієнтів. Впроваджена у 2007р. система зовнішнього незалежного оцінювання сприяла відсіву невідповідних абітурієнтів, що позитивно відобразилося на якості середньої та вищої освіти в Україні.

4) Наявність якісного ресурсного забезпечення вищого навчального закладу. Ресурси ВНЗ можна поділити на дві групи: а) ресурси основної освітньої діяльності ВНЗ та її обслуговування; б) ресурси, що забезпечують своє формування та формування всіх інших ресурсів. До групи ресурсів основної освітньої діяльності ВНЗ та її обслуговування у роботі віднесено такі: соціальний потенціал, кадрове забезпечення, матеріально-технічна база, інформаційний та інфраструктурний потенціали, навчально-методичне забезпечення. Ці ресурси утворюють соціально-економічний потенціал ВНЗ. До ресурсів формування належать: фінансові накопичення та грошові надходження, які спрямовуються на капіталовкладення в основні засоби; фонд оплати праці; кадрове забезпечення формування стратегічних ресурсів; матеріально-технічні ресурси наукових підрозділів та інформаційні ресурси, що використовуються для формування кадрового та навчально-методичного забезпечення.

5) Наявність доброї репутації, позитивного іміджу закладу в очах громадськості. Імідж навчального закладу - сприйняття навчального закладу або його послуг суспільством, це враження про заклад. Досягти бажаного результату, зробити так, щоб створюваному іміджу повірили, не просто. Програма нарощування іміджу навчального закладу повинна ґрунтуватися на деонтологічних засадах. Адже діяльність навчального закладу, на відміну від багатьох інших організацій, тісно пов'язана з долею людини.

6) Сучасні та якісні педагогічні технології навчання студентів. Змістовне наповнення професійно-орієнтованих технологій навчання у ВНЗ характеризується інтеграцією до проведення навчальних занять за традиційною (лекційно-семінарською) технологією навчання в поєднанні з технологіями активного навчання. Наприклад, адаптуючи лекційно-семінарську форму навчання до застосування професійно-орієнтованих технологій можливо використовувати модернізовані варіанти лекційних занять, такі як: настановча лекція, проблемна лекція, лекція-візуалізація, лекція удвох, лекція зі задалегідь запланованими помилками, лекція-прес-конференція. Актуалізуючи значущість

самостійної роботи студентів і розвитку навичок публічного виступу під час семінарських і практичних занять використовуються такі форми, як відкриті питання, есе, доповіді, реферати, різноманітні форми портфоліо [9].

7) Системи контролю навчального процесу та знань студентів. Існуючі системи державного контролю навчального процесу ВНЗ (ліцензування, акредитація та ін.) та засоби внутрішньо організаційного контролю потребують суттєвого удосконалення.

8) Програми збереження та покращання здоров'я студентів, створення валеонасиченого та здоров'язбережувального простору у навчальному закладі. А саме створення кабінетів ЛФК, розширення спортивної бази, роботи медичних кабінетів. Удосконалення роботи спортивних гуртків, груп здоров'я для працівників, відродження щоранкової зарядки у школах, днів, тижнів здоров'я.

9) Маркетингова підтримка освітніх послуг (цінова політика, канали розподілу, просування освітніх послуг). Ефективне управління вищим навчальним закладом не можливе без маркетингової підтримки освітніх послуг. Сучасний маркетинговий підхід передбачає орієнтацію формування можливостей організації не лише на споживача, а й на інші пов'язані групи (концепція партнерських відносин). Це означає, що без взаєморозуміння менеджером колективних уподобань конкретних пов'язаних груп у царині цілей, норм і цінностей у сучасних складних умовах ВНЗ не досягти успіху. Розв'язання цих проблем залежить від подальших фундаментальних досліджень як у сфері маркетингу партнерських відносин (наприклад, розробки концепції комплексу маркетингу, орієнтованого не лише на споживача, а й на всі пов'язані групи та ін.), так і від досліджень у галузі маркетингу та менеджменту ВНЗ (з'ясування структури пов'язаних груп до конкретного ВНЗ, кількісної оцінки впливу кожної групи, особливостей фінансової стратегії ВНЗ на принципах довгострокових партнерських стосунків).

10) Підтримка та сприяння працевлаштуванню або подальшому навчанню студентів після закінчення ВНЗ. Випускник після закінчення ВНЗ повинен працювати за фахом, і тільки при відповідності знань і навичок вимогам конкретної професії можна говорити про якість отриманих освітніх послуг.

11) Для успішного функціонування модель системи управління якістю освітніх послуг повинна діяти в умовах сприятливого академічного та бізнес-середовища. Тому цілком зрозуміло, що при однаковій якості ресурсного забезпечення, рівня навчальних програм та інших складових системи управління якістю освітніх послуг, більш якісним, з позицій споживача, буде навчання в закладах, що діють у сприятливому середовищі (наприклад, у великих містах з розвиненою інфраструктурою, економічно-розвинених країнах або в екологічно-чистих районах).

Таким чином, в статті проаналізовано існуючі підходи щодо оцінки якості освітніх послуг та представлена концептуальна модель системи управління якістю освітніх послуг навчального закладу. В основу запропонованої моделі покладено концепцію "петлі якості".

Реалізація стратегії розвитку як навчального закладу, так і вітчизняної системи освіти, на засадах концепції "петля якості" забезпечить підвищення якості освітніх послуг до рівня міжнародних стандартів, сприятиме зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості. Подальші дослідження бачаться у розробці складових системи управління якістю освітніх послуг для навчальних закладів різного рівня та типу.

Список використаних джерел:

1. Якість освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/yakist-osviti> (дата звернення 19.03.2020).
2. К.М. Гнезділова. Шляхи оцінювання якості вищої освіти. URL: http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2009_st13 (дата звернення 19.03.2020).
3. М.В. Кисіль. Оцінка якості вищої освіти. *Вища освіта України*. 2005. №4(14). С. 82-87.
4. Л.С. Шевченко. Якість вищої освіти: сутність, оцінка, управління. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58095.doc.htm (дата звернення 19.03.2020).
5. Е.А. Шульгин. Мы ответственны за качество образовательных услуг. URL: http://www.fepo.ru/index.php&menu=about_press_fepo (дата звернення 19.03.2020).
6. О.М. Птахіна. Система управління якістю освітніх послуг у вищому навчальному закладі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Педагогіка і психологія"*. 2012. №2(4). С.116-120.
7. Шихвердиев А.П., Серяков А.В. Социальная ответственность бизнеса как элемент эффективного корпоративного управления URL: <http://koet.syktsu.ru/vestnik/2007/2007-2/1/1.htm> (дата звернення 19.03.2020).
8. Кардаш В.Я. Товарна інноваційна політика. Навч. посіб. К.:КНЕУ,1999. 124 с.
9. О.Г. Набока. Професійно-орієнтовані технології навчання у фаховій підготовці майбутніх економістів:теорія та методика застосування. Монографія. Слов'янськ: ДВНЗ "ДДПУ", 2012. 304 с.

УДК: 339.138:61

Артюхіна М.В.

к.е.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Заболотна Л.Г.

студентка 1 курсу магістратури

спеціальності «Менеджмент»

РОЗВИТОК МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Здоров'я нації – базовий чинник стратегічного розвитку держави. У статті проаналізовано з позицій маркетингу заходи, що плануються у зв'язку з впровадженням реформи медичної галузі. Розглянуті сегментація ринку та комплекс маркетингу медичних установ.

Ключові слова: заклад охорони здоров'я, маркетинг медичних послуг, програма медичних гарантій.

I. Вступ. З 1 квітня 2020 року стартував другий етап реформування системи охорони здоров'я в Україні, а саме – реформа спеціалізованої медичної допомоги. Для спеціалізованої медичної допомоги це означає, що медичний заклад буде отримувати кошти за конкретно надану медичну послугу, пролікований випадок або ж готовність надавати допомогу. Також пацієнт може обирати лікарню для отримання медичної допомоги незалежно від його офіційного місця реєстрації чи проживання. Реформа передбачає підвищення ефективності використання бюджетних коштів у системі охорони здоров'я і стимулює підвищення доступності та якості надання медичних послуг для пацієнтів. Це надзвичайно важливо в організації системи охорони здоров'я, зважаючи на боротьбу з коронавірусною інфекцією COVID-19.

Також пряме контрактування закладів і використання електронних інструментів покращить управління лікарнями та оперативність реакції на епідеміологічну ситуацію. В нових умовах функціонування закладів охорони здоров'я підвищується актуальність їх маркетингової діяльності. Адже саме на засадах маркетингу можливо розробити ефективний комплекс та складові медичних послуг, вирішити питання ціноутворення та оптимізації закладів охорони здоров'я, просування медичних послуг тощо.

Питанням ефективного управління закладами охорони здоров'я присвячені праці багатьох авторів, таких як: Виноградов О.В., Зеленевиц В.О., Кризина Н.П., Лехан В.М., Надюк З.О., Павлюк К.В., Слабкий Г.О., Шевченко М.В. [1, 3-6]. Проте питання маркетингу медичних послуг залишаються практично недослідженими.

II. Постановка задачі. Метою роботи стало з'ясування основних складових маркетингової діяльності закладів охорони здоров'я в умовах реформування галузі.

III. Результати. Маркетингова діяльність організації починається з сегментації та розрахунку ємності ринку. Сегментацію споживачів закладів охорони здоров'я необхідно проводити за такими ознаками:

- за нозологічними формами захворювань та врахуванням важкості їх перебігу. Дослідники пропонують поділяти ринок медичних послуг за цим критерієм сегментації на три частини [7]:

1) споживачі, що потребують послуг із збереження життя (у перинатальному періоді, при екстремальних станах, що загрожують життю пацієнта, у похилому віці тощо);

2) споживачі, що потребують повернення здоров'я, збереження відповідного рівня працездатності при її тимчасовій втраті;

3) споживачі, що потребують збереження та підтримки стану відносно здорового організму (імунопрофілактика, диспансеризація тощо);

- за географічними ознаками, при цьому враховувати місце мешкання споживачів, щільність населення, транспортні комунікації;

- за демографічними ознаками, такими як вік та стать (чоловіки, жінки, діти, підлітки, дорослі, люди похилого віку);

- за доходами споживачів;

- за джерелом оплати за медичні послуги (за рахунок фізичних осіб, юридичних осіб чи держави);

- за об'єктом надання медичної послуги (фізична особа, сім'я чи організація);

- за місцем роботи пацієнта (лікування професійних захворювань).

Відповідно до обраних сегментів та їх ємності і повинно бути організовано оптимізацію мережі закладів охорони здоров'я та їх позиціонування відносно конкурентів.

Важливою складовою маркетингової діяльності будь-якої організації, у тому числі і закладів охорони здоров'я, є комплекс маркетингу. Першим елементом комплексу маркетингу є продукт (послуга).

Медична послуга разом з традиційними властивостями послуг, такими як нематеріальність, невіддільність від виробника, неможливість транспортування і збереження, мінливість, має ряд специфічних рис, властивих саме їй.

По-перше, медична послуга може бути дуже тривалою у часі, наприклад, у випадку хронічного захворювання медична послуга може надаватися протягом усього життя пацієнта.

По-друге, не завжди відчутним є ефект від споживання послуги, наприклад, у випадку профілактичних заходів.

По-третє, медицина у більшій мірі ніж будь-яка інша галузь відчуває на собі вплив державного регулювання, що спостерігається у наявності переважно державного фінансування, необхідності ліцензування, вимог до кваліфікації персоналу тощо.

Розглядаючи медичну послугу з позицій маркетингу варто звернути увагу на її багаторівневий склад. Перший рівень розуміння послуги – основний,

послуга за задумкою. Для медичної послуги цей рівень являє собою саму медичну допомогу.

Другий рівень – послуга у реальному виконанні. Вона включає визначений рівень якості надання медичної допомоги, торгову марку (іншими словами назву конкретної лікарні у якій надається ця послуга), комфорт та естетику при її наданні, сервіс чи додаткові послуги (наприклад, разом з наданням медичної допомоги щодо лікування конкретного захворювання надаються послуги з діагностики усього організму, приймаються аналізи, лікуються додаткові захворювання, проводиться госпіталізація, транспортування, психологічна підтримка, післяопераційне обслуговування, профілактичні заходи, консультація дієтолога, медикаментозне забезпечення та інше).

Третій рівень являє собою всі інші рівні плюс підтримка інструментами маркетингу, а саме ціновою політикою, якщо послуга не є безкоштовною для споживача; політикою розподілення; маркетинговою політикою комунікацій.

Четвертий рівень, на якому інколи акцентують дослідники, являє собою отримання споживачем послуги не за основним її призначенням, а за прихованими мотивами. Наприклад, одинока людина відвідує свого лікаря не з причин нездужання, а з метою поспілкуватися, отримати якусь пораду. Або споживач їде до санаторію не з метою лікування, а з туристичною метою, чи з метою пожити деякий час відокремлено від сім'ї.

Таким чином, медична послуга з позицій маркетингу включає безліч складових і обставин, які є важливими з точки зору споживача, але не є обов'язковими з позицій державних стандартів чи ліцензійних вимог.

Другим елементом комплексу маркетингу є ціна. На сьогодні цінову політику, як інструмент впливу на споживача, застосовують переважно недержавні заклади охорони здоров'я. Державні ж медичні заклади навіть після зміни свого організаційно-правового статусу не в змозі ефективно впливати на ринок за допомогою цін на свої послуги.

Адже ціна на медичні послуги буде встановлюватися державними органами на основі єдиної методики розрахунків вартості медичних послуг та системи єдиних національних тарифів. Державне фінансування медичних послуг буде здійснюватися відповідно до Програми медичних гарантій. На забезпечення Програми медичних гарантій в Україні виділено 70,4 млрд грн. Програма медичних гарантій - перелік медичних послуг, які держава гарантує пацієнту безоплатно. Скористатися ним може кожен громадянин України. Аби отримати доступ до безоплатних послуг, пацієнт має мати направлення від лікаря первинки або лікуючого лікаря. Для цього спочатку потрібно укласти декларацію з сімейним лікарем, терапевтом або педіатром. Направлення не потрібне до гінеколога, психіатра, стоматолога і нарколога. Екстрена медична допомога надається безоплатно кожному - незалежно від наявності декларації [2].

Третім елементом комплексу маркетингу виступають канали розподілення медичних послуг. Програма реформування галузі з одного боку наближує медичні послуги до споживачів шляхом впровадження практики сімейної

медицини, з іншого – віддаляє. Це відбувається завдяки перерозподілу потенціалу мережі закладів охорони здоров'я за територіальними округами і створення на округ лише по одній багато профільній лікарні інтенсивного лікування та декількох лікарень іншого типу, у тому числі закладів для відновлювального лікування, хоспісу для невиліковних хворих, закладів медико-соціальної допомоги, обслуговування в яких забезпечуватиметься переважно сестринським персоналом, закладів для планового лікування та станції швидкої допомоги.

При цьому розмір такого територіального округу є достатньо великим, внаслідок чого основна лікарня для споживачів може стати дуже віддаленою. Отже, виходить, що людині для того, щоб отримати потрібні їй медичні послуги необхідно буде їхати до іншого міста, тобто долати відстань у декілька десятків кілометрів. Така оптимізація може й принесе ефект з точки зору підвищення якості медичних послуг у державній медицині, але вона є неприпустимою з позицій класичної теорії маркетингу. Даний підхід приведе до того, що люди почнуть користуватися послугами ближчих до них комерційних лікарень, що вже зарекомендували себе як високоякісні, навіть якщо в них послуги будуть більш вартісними.

Четвертий елемент комплексу маркетингу закладів охорони здоров'я – маркетингова політика комунікацій. До засобів маркетингової політики комунікацій в закладах охорони здоров'я можна віднести усі засоби, що застосовують інші організації, а саме рекламу, ПР, засоби стимулювання збуту, прямий маркетинг, виставки, фірмовий стиль, мерчандайзинг, спонсорство. Реклама недержавних закладів охорони здоров'я та їх послуг вже достатньо поширена на Україні, у нових умовах і державні заклади почнуть використовувати рекламу у своїй практиці. Для профілактичної медицини найбільш прийнятним є застосування засобів ПР у вигляді прес-релізів, репортажів на радіо, телебаченні профілактичного характеру. Лікувальний заклад може виступити засновником журналу чи газети або спонсором телепередачі на тему здоров'я.

Стимулювання збуту у медичній галузі може здійснюватися шляхом розроблення виваженої системи знижок та впровадження різного роду акцій, що сьогодні є дуже поширеним за кордоном. Наприклад, лікарня «Санрайз» з Лас-Вегасу проводила акцію «Круїз «Санрайз» для пацієнтів, які лягали до неї в п'ятницю чи суботу. Лікарня Святого Луки у Феніксі після того як почала проводити для всіх своїх хворих (крім кардіологічних) гру у бінго, що дуже зацікавило пацієнтів, отримала прибуток у 60 тис. доларів.

Одна з філадельфійських лікарень пропонує батькам новонароджених обіди при свічах з біфштексами і шампанським [8]. Заклад охорони здоров'я може розробити свій фірмовий стиль, який буде відображатися у фірмових бланках, логотипі, слогані, фірмових кольорах, корпоративному герої. Функції корпоративного героя у закладах охорони здоров'я може виконувати провідний, широко відомий серед пацієнтів лікар закладу, часто він є головним лікарем.

Мерчандайзинг закладів охорони здоров'я поділяється на зовнішній та внутрішній. До зовнішнього відносять вигляд будівлі, її зручне розташування по відношенню до транспортних колій, прилягаюча територія, що включає алеї для прогулянок хворих, бесідки, лавки, місця для паркування автомобілів, пандуси тощо. До внутрішнього мерчандайзингу відносять зручну територіальну організацію та розташування підрозділів закладу; наявність ліфтів, місць для тимчасового відпочинку пацієнтів; відсутність черг; естетичний вигляд приміщень; ввічливість персоналу; рекламу та інші види маркетингових комунікацій у приміщенні лікарні.

IV. Висновки. Таким чином, зміна умов функціонування закладів охорони здоров'я у період реформи вимагає нових підходів до управління цими закладами. Не останню роль при цьому почне відігравати їх маркетингова діяльність. Актуальними стануть маркетингові дослідження у галузі медичних послуг, питання організації, планування та контролю маркетингу закладів охорони здоров'я тощо.

Список використаних джерел:

1. Лехан В.М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. К.: Укр. Інститут стратегічних досліджень МОЗ України, 2009. 34с.
2. Сьогодні розпочався другий етап медичної реформи. URL: <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/sogodni-rozpochavsja-drugij-etap-medichnoi-reformi> (дата звернення 1.04.2020).
3. Овсянецька О. Я. Перспективи використання маркетингових інструментів у галузі охорони здоров'я України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2012, № 1, С. 241-245.
4. Виноградов О.В. Державне управління багатоканальним фінансуванням закладів охорони здоров'я. *Статистика України*. 2006. №2. С.65-67.
5. Зеленевиц В.О. Шляхи вдосконалення фінансування охорони здоров'я в Україні. URL:<http://intkonf.org/zelenevich> (дата звернення 1.04.2020).
6. Кризина Н.П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації: дис. ...доктора наук з держ. упр.: 25.00.02. К., 2008.
7. Павлюк К.В. Фінансування охорони здоров'я як складової людського капіталу. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2006. №9. С.143-148.
8. Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Ростинер, 1996. 704 с.

УДК 332.055.2

Коверга С.В.

д.е.н., проф., академік Академії економічних наук України, зав. каф. менеджменту ДДПУ

Тукало В. М.

студент 1 курсу магістратури спеціальності «Менеджмент»

ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

У статті досліджено вплив інновацій на національну економіку та їх внесок у забезпечення довгострокового економічного зростання. Досліджено по країнам світу взаємозв'язок між обсягом ВВП на душу населення та: індексом інноваційної активності; внутрішніми витратами на інновації; кількістю дослідників, а також між витратами на інновації та індексом глобальної конкуренції.

Ключові слова: національна економіка, інновація, розвиток, економічне зростання, валовий внутрішній продукт, інноваційна активність.

Вплив інновацій на національну економіку одним з перших детально дослідив в першій половині ХХ в. австрійський економіст Й. Шумпетер [1]. У своїх наукових працях він показав, що інновації, сприяючи виведенню на ринок нових технологій, товарів і послуг, ведуть не просто до зростання економіки, а до якісного поліпшення її структури, переведення на більш високий рівень розвитку. Й. Шумпетер прийшов також до висновку, що інновації забезпечують істотне підвищення ефективності виробничої діяльності, дозволяючи значно скоротити витрати і підвищити якість продукції, що випускається і послуг, що надаються.

Результатами масштабної дифузії інновацій в економіці є інтенсивний міжгалузевий перелив капіталу і кардинальне оновлення продуктивних сил. Спираючись на роботи по теорії економічних циклів, зокрема на праці М. Кондратьєва [2], австрійський вчений сформулював і обґрунтував тезу про інноваційну природі великих циклів кон'юнктури (довгих хвиль тривалістю 50-55 років), припустивши, що в довгостроковій перспективі економічний підйом обумовлений, перш за все, впровадженням в господарську практику принципово нових виробничих і управлінських технологій.

Історичний аналіз дозволив Й. Шумпетером виділити три великі інноваційні хвилі:

- першу хвилю (1780-1840-ті рр.) він пов'язав з появою парового двигуна, а також зі становленням текстильної промисловості і металургії;

- другу (1840-1890-ті рр.) – з будівництвом залізниць і розвитком сталеливарної промисловості;
- третю (1890-1940-ті рр.) – з поширенням електрики, винаходом двигуна внутрішнього згоряння і виробництвом автомобілів.

Значний внесок у вивчення впливу інновацій на макроекономічну динаміку внесли в 1950-1960 рр. американські економісти неокласичної школи: Р. Солоу, С. Кузнець [3, 4]. Аналізуючи чинники зростання економіки США, вони незалежно один від одного прийшли висновку, що науково-технічний прогрес відіграє ключову роль в її розвитку. Результати проведених економетричних розрахунків показали, що інновації забезпечували до половини всього зростання американської економіки.

Зокрема, лауреат Нобелівської премії з економіки Р. Солоу виявив, що в 1909-1949 рр. внесок технічних і технологічних інновацій в середньорічні темпи приросту ВВП США, що досягали 2,9 %, становив 1,5 п. п. Збільшення трудових витрат, за оцінкою Р. Солоу, забезпечило приріст ВВП ще на 1,1 п. п., накопичення капіталу – на 0,3 п. п. [3]

Наукові ідеї Й. Шумпетера про вплив інновацій на національну економіку та їх істотний внесок у забезпечення довгострокового економічного зростання отримали всебічний розвиток в роботах німецького економіста Г. Менша. Спираючись на статистичні дані, він показав тісний взаємозв'язок між структурними перетвореннями в економіці та накопиченням в ній базових інновацій – великих наукових винаходів, що визначають характер і напрям розвитку продуктивних сил суспільства [5].

На думку вченого, подібні нововведення, незмінно виникають в періоди економічного спаду як реакція на слабку кон'юнктуру та низьку ефективність капіталовкладень, стають дієвим засобом подолання депресії та виведення економіки на траєкторію довгострокового зростання внаслідок помітного посилення підприємницької активності, створення нових виробництв і формування нових великих сегментів споживчого ринка. Таким чином, як вважав Г. Менш, лише проривні інновації дозволяють суспільству успішно долати економічні кризи. У зв'язку з цим німецький економіст послідовно доводив необхідність їх широкої державної підтримки, особливо в періоди різкого погіршення ринкової кон'юнктури.

Слід зазначити, що до середини 1980-х рр. в економічній науці панував підхід, відповідно до якого інновації фігурували в моделях економічного зростання лише в якості екзогенного фактору. Ці моделі дозволяли охарактеризувати загальний внесок нововведень в приріст ВВП, проте не давали можливості оцінити залежність макроекономічної динаміки від рівня розвитку інноваційної сфери, а також розкрити інноваційні процеси у взаємозв'язку з іншими макророзмірами, зокрема, такими як зміна рівня цін в економіці, продуктивність праці, обсяг і структура зовнішньоторговельних операцій.

Більш тісна кооперація учасників інноваційного процесу, конвергенція технологій, розширення можливостей запозичення наукових ідей і розробок,

впровадження та поширення мережевих форм організації науково-дослідницької діяльності послужили приводом для переосмислення процесу створення інновацій і привели до появи в науковому середовищі концепції так званих відкритих інновацій. На думку її розробників, зокрема Г. Чесбро, процес створення інновацій перестав обмежуватися внутрішніми фірмовими межами і втратив лінійний характер руху наукових розробок від фундаментальних до прикладних областей досліджень [6].

Активний розвиток інноваційного середовища спростило учасникам інноваційного процесу доступ до результатів сторонніх досліджень, дозволивши доповнювати ними власні розробки, а також поширювати свої інноваційні рішення не тільки самостійно, але і передаючи їх за допомогою різних форм зовнішнім користувачам. Результатом формування відкритих інноваційних систем стало підвищення результативності досліджень і розробок внаслідок більшого фокусування компаній і науково-дослідних організацій на певних ключових компетенціях і продуктах.

Результати міжнародних зіставлень, проведених Н. Сакураї, показали, що внесок інновацій в зростання ВВП провідних країн ОЕСР становив у 1970-1980-і рр. в середньому близько 40%, варіюючи від 20-30% для США, Канади та Австралії до 50-60% для Нідерландів, Данії, Великобританії, Франції та Італії [7]. Крім того, в зазначений період нововведення забезпечували в середньому до 60% приросту продуктивності праці даних держав. У свою чергу, в дослідженні М. Боскіна відзначено, що в 1990-ті рр. на інновації припадало більше половини приросту ВВП практично всіх держав ОЕСР [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. До цього часу, як виявили в своїй роботі С. Базу, Дж. Фернальд і М. Шапіро, технологічні зміни перетворилися для розвинених економік в основне джерело підвищення продуктивності праці в довгостроковому періоді [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Згідно з оцінками Ц. Гріліхес, на рівні окремих галузей за рахунок технологічних змін забезпечувалися половина приросту обсягів виробництва і три чверті приросту показника продуктивності праці [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. У свою чергу, норма прибутку від інвестицій в інноваційні технології та обладнання в 2-4 рази перевищувала прибутковість вкладень капіталу в традиційні засоби виробництва, досягаючи в провідних країнах ОЕСР в середньому 15-20% в галузях промисловості і 100-150% в галузях сфери послуг [7].

У них показано, зокрема, що підвищення продуктивності праці в результаті впровадження інновацій стає важливим джерелом розширення суспільного відтворення і економічного зростання. Л.С. Бляхман, вивчаючи вплив інновацій на економіку, прийшов до висновку, що ефект від їх масового використання проявляється в сукупній економії суспільної праці, формуванні більш раціональної структури розподілу ресурсів і більш повне задоволення суспільних потреб.

Одночасно він виділив основні кількісні характеристики, що визначають економічний ефект від впровадження інновацій, в тому числі зниження

собівартості та капіталомісткості продукції, що виробляється, збільшення терміну служби техніки, підвищення ступеня переробки сировини [8]. У наукових роботах Е.В. Балацького відзначено, що інновації, забезпечуючи підприємцям економію на витратах і отримання вищої норми прибутку, створюють додаткові фінансові можливості для модернізації виробничої бази економіки і нарощування обсягів ВВП [9].

Проведені розрахунки підтверджують тісний зв'язок між рівнем розвитку економіки і станом інноваційної сфери.

Так, зіставлення даних про величину ВВП на душу населення з обсягами фінансування досліджень і розробок, а також значеннями індексу інноваційної активності, що розраховується Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ), показало, що інноваційно активні економіки мають в цілому більш високий показник ВВП на душу населення (рис. 1-2). Зокрема, в країнах, у яких щорічні витрати на дослідження і розробки перевищують 2 % ВВП, його обсяг на душу населення становить не менше \$ 25 тис. На рік з урахуванням паритету купівельної спроможності валют. Коефіцієнт кореляції між цими показниками досягає 0,73, вказуючи на їх високу статистичну взаємозв'язок.

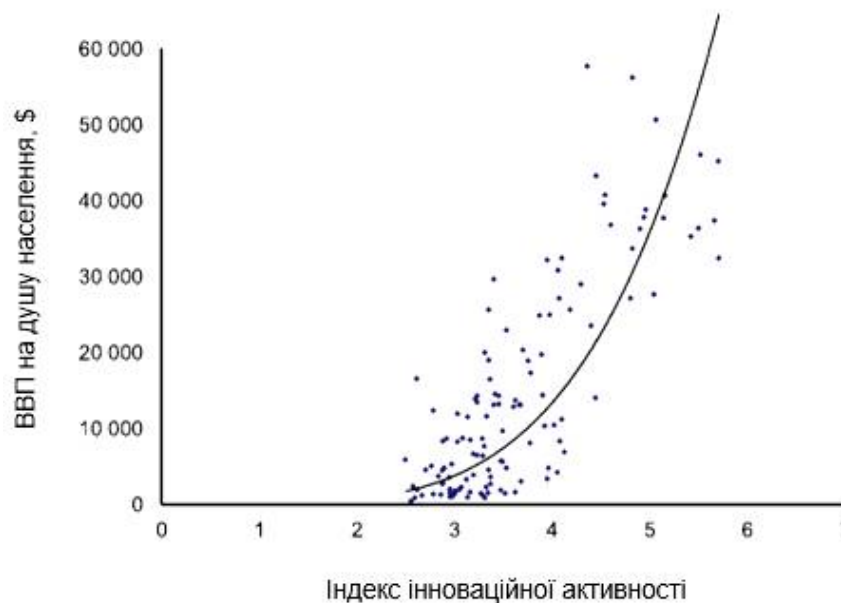

Рис. 1. Взаємозв'язок між індексом інноваційної активності та обсягом ВВП на душу населення по країнам світу [10]

Аналогічні результати отримані при порівнянні даних про обсяг ВВП на душу населення і чисельності дослідників в економіці (рис. 3).

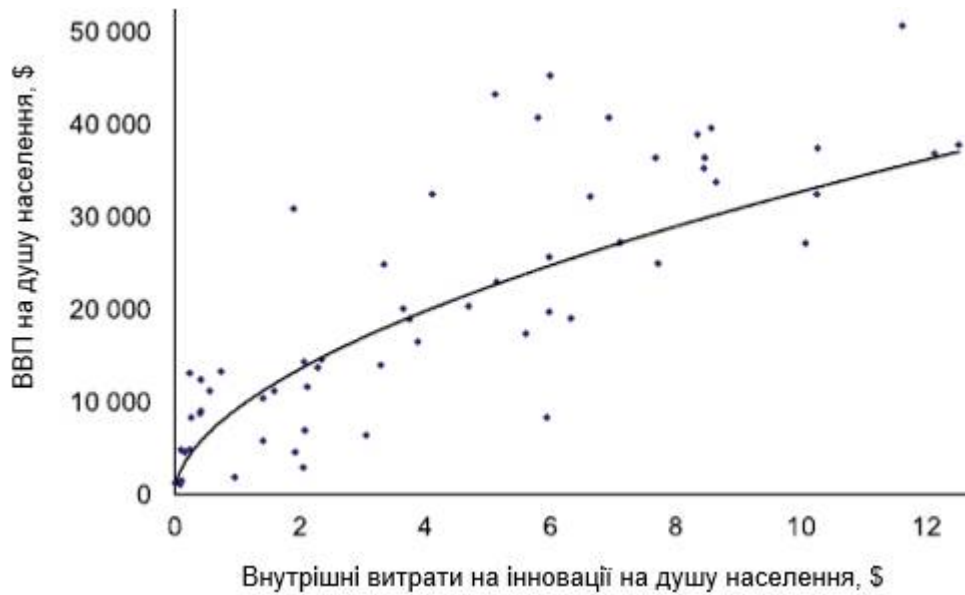

Рис. 2. Взаємозв'язок між внутрішніми витратами на інновації та обсягом ВВП на душу населення по країнам світу [10]

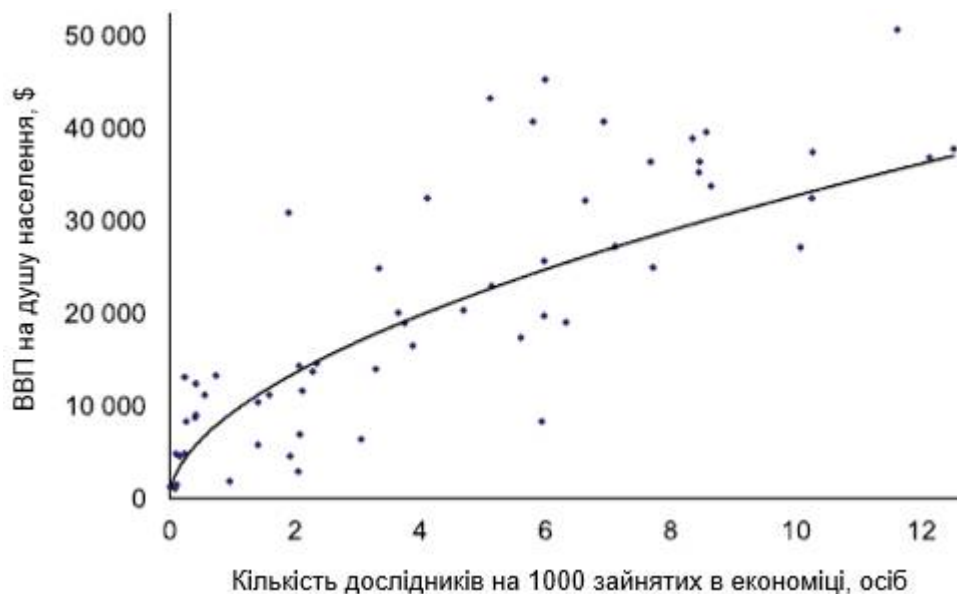

Рис. 3. Взаємозв'язок між кількістю дослідників та обсягом ВВП на душу населення по країнам світу [10]

Як показав аналіз, залежність між рівнем розвитку інноваційної сфери та конкурентоспроможністю національної економіки на світовому ринку також є статистично значущою. Держави з сприятливого інноваційного середовищем і значним обсягом витрат на дослідження і розробки мають більш високе значення індексу міжнародної конкурентоспроможності (рис. 4).

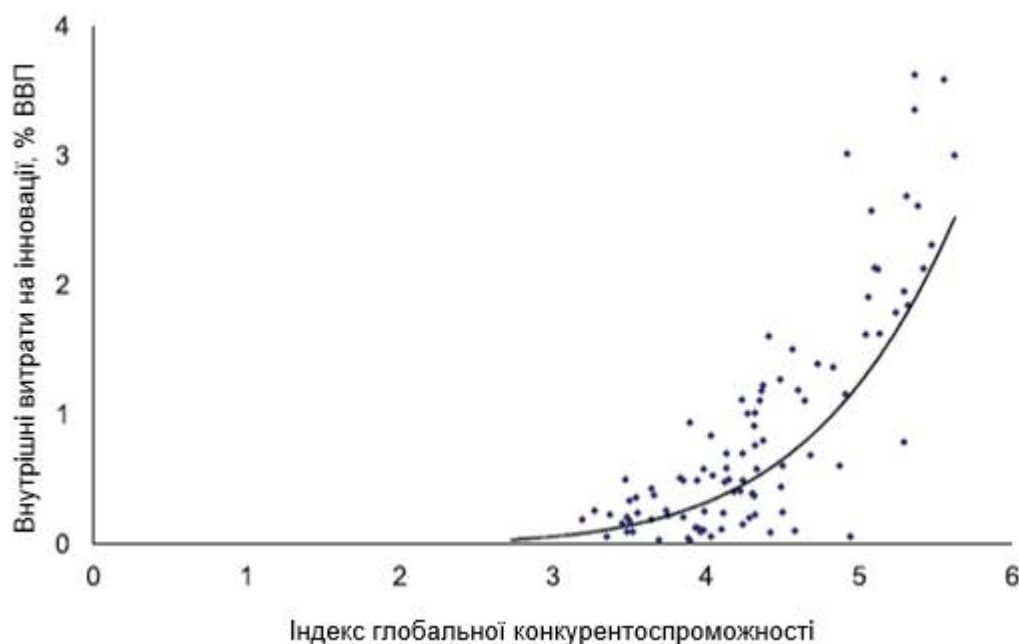

Рис. 4. Взаємозв'язок між витратами на інновації та індексом глобальної конкурентності [10]

Зокрема, коефіцієнт кореляції між витратами на дослідження і розробки та індексом глобальної конкурентоспроможності, що розраховується ВЕФ, становить 0,8. Це підтверджує тезу про те, що обсяги фінансування інновацій істотно впливають на конкурентоспроможність країни в світовій економіці: чим більше держави витрачають на дослідження та розробки, тим міцніше їх конкурентні позиції в світі.

Щоб повною мірою використати можливості інновацій для розвитку національної економіки, необхідно заохочувати та зосереджувати інноваційну діяльність та інвестиції на тих напрямках, які мають вирішальне значення для розвитку, а також стимулювати швидке та широке впровадження інновацій в таких областях. При відсутності заходів політики, які активно направляють інноваційну діяльність в області, які мають вирішальне значення для сталого розвитку, просування в цьому питанні може не відбутися, оскільки інновації, які пов'язані з стійкими технологіями і продуктами, не можуть розвиватися швидше, ніж інновації, пов'язані з традиційними технологіями та продуктами. Ці бар'єри можуть перешкоджати інноваціям, здатним зробити значний позитивний вплив на стійкість. Важливо визначити такі перешкоди, щоб виробити дієві заходи політики щодо їх подолання.

Список використаних джерел

1. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. N. Y.; L.: McGraw-Hill Book, 1939.
2. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика, 2002. 767 с.

3. Solow R. Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39, № 3. P. 312-320.
4. Kuznets S. *Economic Growth of Nations*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
5. Mensch G. *Stalemate in Technology: Innovations Overcome the Depression*. Cambridge, 1979.
6. Chesbrough H., Vanhaverbeke W., West J. *Open Innovation: Researching a New Paradigm*. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 1-16.
7. Sakurai N., Ioannidis E., Papaconstantinou G. The Impact of R&D and Technology Diffusion on Productivity Growth: Evidence for 10 OECD Countries in the 1970s and 1980s. *STI Working Paper Series*. 1996. № 2. P. 11-13.
8. Бляхман Л. С. Экономика, организация управления и планирование научно-технического прогресса. М.: Высшая школа, 1991. С. 147–167.
9. Балацкий Е.В. Механизм взаимообусловленности инноваций и экономического роста. *Наука. Инновации. Образование*. М.: Яз. славян. культуры, 2007. Вып. 2. С. 182–199.
10. Stern N. The Determinants of Growth. *Economic Journal*. 1991. Vol. 101. P. 122-132.

УДК 331.91

Крутогорський Я.В.

к.е.н., ст. викл. кафедри менеджменту

Атоян Л.С.

студентка I курсу

спеціальності «Облік і оподаткування»

ПІДВИЩЕННЯ ПРЕСТИЖНОСТІ ПРОДУКТИВНОЇ І СУСПІЛЬНО ЗНАЧУЩОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті здійснено аналіз впливу економічних криз на життя суспільства, розвитку виробництва та продуктивних сил. Розкрито зв'язок між суспільно значущими видами праці та скорішим виходом з кризи за умови ефективного управління процесами розподілу ресурсів. Визначено фактори економічного зростання.

Ключові слова: економічна криза, продуктивна і суспільно значуща праця, управлінські функції, фактори зростання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Криза – це лихо, яке відчув чи скоро відчує кожен спроможний до оцінювання громадянин планети. Фінансово-економічна нестабільність зумовлює мільйони безробітних, кількість яких у світі, за підрахунком експертів, на кінець 2019 року досягла майже 200 млн., (в Україні майже 340 тис. осіб) [1], падіння промислового та

сільськогосподарського виробництв, стагнація банківської системи, за якої втрати світових банків перевищать трильйони доларів, масова бідність та зубожіння населення багатьох країн світу. Але, як це не дивно, криза носить і свої позитивні риси. Коли б ще людство, як не під час кризи, розпочало роботу із пошуку енергозберігальних технологій, стало більш ощадливим та передбачливим, почало по-справжньому цінувати власне робоче місце, шукаючи самостійно заходи щодо підвищення продуктивності праці?

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спираються автори. Вагомий внесок у розроблення теоретико-методологічних основ дослідження фінансово економічних криз внесла ціла низка як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема, на пострадянському просторі цією проблематикою займалися А.А. Богданов, В.О. Василенко, Р.А. Попов, О.М. Скібіцький, К.О. Соломянова. Щодо зарубіжних вчених, то до них можна віднести Р. Бірнінгема, С. Вайта, Е. Гілла, Дж. Кейнса, В.І. Кнорринга, Р. Хіта. Водночас поза увагою залишаються проблеми глобалізації кризових явищ та підвищення престижності продуктивної праці у цей час [2-6].

Формулювання мети статті. Метою дослідження є поглиблення та уніфікація теоретико-методологічних підходів до суспільно значущої праці за умови фінансово-економічних коливань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Становище в сфері виробництва та праці сьогодні можна визначити як кризове. Криза виробництва посилює кризу праці, позбавляючи працівника можливості не тільки нормально працювати та нормально заробляти, а й позбавляючи його можливості взагалі працювати. Криза праці поглиблює кризу виробництва, оскільки змінюється ставлення працівника до праці, порушується його трудова мотивація, спрямованість на підвищення престижності продуктивної та суспільно значущої праці та якості продукції.

Необхідність створення системи підвищення престижності продуктивної та суспільно значущої праці в Україні об'єктивно вимагає підвищення ефективності та якості праці в усіх галузях економіки, особливо в сфері матеріального виробництва, виявлення та ефективного використання внутрішнього потенціалу кожного окремого підприємства, зокрема його людських ресурсів, раціональне використання яких дозволяє досягти значних соціально-економічних результатів без інвестування додаткових коштів.

Для подолання кризи [7] потрібно зробити деякі зміни.

1) У сфері трудової мотивації:

- розробка та реалізація механізмів стабілізації виробництва на основі демонополізації, розвитку конкуренції, програми докорінної мотивації до створення системи підвищення престижності продуктивної та суспільно значущої праці;

- гармонізація економічної та трудової діяльності на основі забезпечення гарантій зайнятості населення, встановлення раціональних обґрунтованих

співвідношень між індивідуальним трудовим вкладом і матеріальною винагородою працівника, а також між приростами обсягів виробництва та фонду оплати праці. Потреба у такому регулюванні пояснюється тим, що обсяги виробництва у вартісному виразі можуть бути збільшеними не тільки в результаті реального приросту продукції у натуральному виразі, а й за рахунок обґрунтованого завищення цін. У теперішній час в Україні склалася така ситуація, коли трудові колективи отримують за рахунок завищення цін на товари та послуги лише частку коштів та абсолютно впевнені, що вони справедливо зароблені. Внаслідок відповідної практики підривається сама суть трудової мотивації, продуктивності праці, формується виробниче утриманство та блюзнірство;

- безпосередня можливість використання та розвитку своїх здібностей, задоволення потреб у самореалізації, самовираженні, виявлення відповідальності, творчого ставлення до праці. Це поняття виходить із того, що сучасне виробництво потребує працівника нового типу, а саме – працівника, здатного мислити, працівника широкого профілю, який би міг швидко переключитися на вирішення нових виробничих завдань, оволодіти новою технікою та технологією, працівника, який володіє широким діапазоном загальнокультурних, духовних, моральних і соціальних якостей;

- реалізація найважливіших положень мотивації праці у законодавчих актах, що забезпечить їх запровадження у діяльності підприємств та організацій;

- організація мотиваційного моніторингу, що вимагає створення системи спеціальних дослідних центрів на великих підприємствах, у концернах, асоціаціях, об'єднаннях роботодавців, а також відповідних наукових підрозділів у державних та галузевих науково-дослідних установах. При цьому відповідні підрозділи мають бути укомплектованими фахівцями різних галузей знань, у т.ч. економістами, психологами, філософами, соціологами, фахівцями з управління та організації виробництва та праці тощо;

2) У сфері оплати праці:

- створення ефективних стимулів до праці на засадах впровадження методичних підходів, які стосуються матеріального стимулювання та спрямовані на досягнення збалансованості між продуктивністю та оплатою праці на підприємствах (в організаціях, установах) усіх форм власності та господарювання;

- запровадження наукових розробок із забезпечення оптимальної диференціації заробітної плати усіх категорій працюючих у практичну діяльність суб'єктів господарювання: встановлення мінімальної частки ФОП у структурі собівартості продукції (робіт, послуг) у розмірах (за виключенням окремих видів економічної діяльності), не менш ніж 25,0-30,0%;

- запровадження наукових розробок із питань формування та аналізу валових витрат і собівартості продукції на підприємствах на засадах показника "Продуктивність виробництва" та коригування ФОП у зв'язку зі зміною цього показника;

- зниження нарахувань на ФОП на підприємствах промислового комплексу у стратегічно важливих галузях економіки із спрямуванням вивільнених коштів на заробітну плату;

- надання підприємствам (організаціям, установам) усіх форм власності даних щодо запровадження сучасних наукових розробок з питань нормування праці;

- включення до статистичної звітності підприємств (організацій, установ) показників, які відбивають ефективність виробництва та продуктивність праці за категоріями працівників та професій (зокрема, продуктивність виробництва, коефіцієнти рентабельності та ефективності використання праці, прибутковості, витрат заробітної плати на 1 грн. реалізованої продукції тощо);

- удосконалення тарифної системи оплати праці працівників виробничої сфери, міжгалузевих та міжпрофесійних співвідношень;

3) У сфері організації праці:

- запровадження колективних форм організації праці;

- удосконалення менеджменту організації праці (за функціональними ознаками, об'єктами раціоналізації, культури менеджменту та психогієни праці керівників);

- формування виробничих служб із психології праці;

- реалізація основних принципів гуманізації праці та трудової мотивації;

- науково-методичне обґрунтування та нормативне забезпечення удосконалення організації праці різних категорій персоналу;

- підвищення ефективності організації праці працівників на основі створення нових робочих місць, які відповідають сучасним вимогам та забезпечують нормальні або комфортні умови праці, а також умов їх обслуговування з метою ефективного реалізації трудового потенціалу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Реалізація вище означених заходів сприятиме поліпшенню якості робочої сили, зростанню професіоналізму, формуванню гуманного механізму мотивації трудової діяльності, підвищенню мотивації працівників до престижної продуктивної та суспільно значущої праці, підвищенню якості трудового життя, духовному відродженню народних трудових династій та традицій, підвищенню задоволення працею, зменшенню рівня соціального напруження та створенню умов для динамічного збалансованого соціально-економічного розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Рівень безробіття в Україні 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/labour/unemploy/>

2. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент : [навч. посібник] / О.М. Скібіцький. – К. : ЦУЛ, 2009 – 568 с.

3. Лобанов А. А. Энциклопедия финансового рискменеджмента / А. А. Лобанов, А. В. Чугунов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 936 с.

4. Кузьмін О. Є. Управління ризиками в інноваційній діяльності: навч.-метод. посіб. / О. Є. Кузьмін, Н. Ю. Подольчак, Н. І. Подольчак. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 176 с.

5. Іртищева І. О. Світова продовольча криза: проблеми та перспективи для України / І. О. Іртищева, О. М. Потапенко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. Харків: НТУ «ХП». – 2011. – № 8-1'2011. – С. 65–68.

6. Гвоздь М.Я. Реінжиніринг бізнес-процесів як чинник прискореного розвитку економіки / М. Я. Гвоздь // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Вид-во Львівської політехніки, 2013. № 754.– С. 135–138.

7. Оплата праці – українські реалії та перспективи формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://refdb.ru/look/2951488.html>

References:

1. Riven' bezrobittja v Ukrai'ni 2019 r. Available at: <https://index.minfin.com.ua/labour/unemploy/>

2. Skibic'kyj O.M. (2009) Antykryzovij menedzhment [Navch. posibnyk]. Kyiv: CUL, 568 p.

3. Lobanov A. A., Chugunov A.V. (2009) Jencyklopedyja fynansovogo ryskmenedzhmenta. Moskva: Al'pyna Byznes Buks, 936 p.

4. Kuz'min O. Je., Podol'chak N. Ju., Podol'chak N. I.. (2009) Upravlinnja ryzykamy v innovacijnij dijal'nosti [Navch.-metod. posib.]. L'viv: Vyd-vo Nac. un-tu «L'vivs'ka politehnika», 176 p.

5. Irtyshheva I. O., Potapenko O. M. (2011) Svitova prodovol'cha kryza: problemy ta perspektyvy dlja Ukrai'ny [Visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu «Harkivs'kyj politechnyj universytet». Zbirnyk naukovyh prac'. Tematychnyj vypusk: Tehničnyj progres i efektyvnist' vyrobnyctva]. Harkiv: NTU «HPI», Vol. 8(1), pp. 65–68.

6. Gvoz'd' M.Ja. (2013) Reinzhyrnyng biznes-procesiv jak chynnyk pryskorenogo rozvytku ekonomiky [Visnyk Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika»]. Lviv: Vyd-vo L'vivs'koj' politehnyky, Vol. 754, pp. 135–138.

7. Oplata prac'i – ukrai'ns'ki realii' ta perspektyvy formuvannja. Available at: <https://refdb.ru/look/2951488.html>

УДК 378

Кулик Н. М.

к. тех.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Півень М. А.

студент 3 курсу спеціальності «Менеджмент»

ЕКОЛОГІЧНА ГРАМОТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто шляхи розв'язання проблем екологічної грамотності особистості в контексті його взаємодій з навколишнім середовищем. У сучасному інформаційному часі актуальність теми полягає у розробці системи навчання сучасної людини екологічної грамотності, що дозволить налаштувати її на певні правила поведінки по відношенню до зовнішнього середовища, середі проживання, до самого себе.

Ключові слова: екологічна грамотність, навколишнє середовище, формування свідомості, екологічне виховання.

Постановка проблеми. Еволюція взаємовідносин особистості з навколишнім середовищем поступово привела людство до кризи, як результату розвитку таких взаємодій протягом багатьох епох. Глобальна екологічна криза – це відображення глибинної кризи культури, що охопила всю сферу взаємодії людей один з одним, з суспільством та природою. У результаті антропогенних і природних впливів виникла екологічна небезпека – стан, що загрожує життєво важливим інтересам особистості, суспільству, державі, світовому співтовариству в цілому і навколишньому природному середовищу. Тому формування екологічної грамотності особистості, що здатна усвідомлювати цінність природи, розуміти свій взаємозв'язок з навколишнім середовищем, повинно займати домінуючі позиції у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами взаємодії людини та навколишнього середовища, формування її свідомості в контексті активності буття, процесів взаємодії з навколишнім середовищем, розглядали такі вчені, як І.Л. Абалкіна, В. Вернадський, І. Гердер, С. Глазичев, А. Горелов, А. Гор, В. Деркач, М. Киселов, В. Лось, М. Моїсеєв, Р. Неш, А. К. Ситник, В.А. Сухомлинський, М. Реймерс, В.Хесле, М. Шеллер та інші. Вони вважають, що рівень екологічної грамотності особистості в суспільстві пов'язано саме з реакцією на глобальну екологічну кризу.

Метою статті є висвітлення наявності та пропонування шляхів розв'язання проблем екологічного виховання сучасної особистості, формування її свідомості в контексті активності буття та специфічних процесів взаємодії з навколишнім середовищем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Люди мають право на здорове і плідне життя в гармонії з природою [1]. Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч.1ст.3) [2]. Здоров'я

людини – основне право та головну ціль розвитку цивілізації – визначає якість навколишнього середовища.

Людина – єдиний екологічний вид на Землі, який у процесі розвитку порушує закони екології. Людство у століття прогресу створює все більше прогалин в екологічних знаннях. Більшість людей абсолютно позбавлені будь-яких екологічних знань та навичок. Наші предки, на відміну від сучасників, жили в гармонії з навколишнім середовищем.

На сьогоднішній день жодна розсудлива людина на планеті не може бути спокійна, якщо враховувати ті процеси, що відбуваються у природі всього світу. У сучасності необхідно не спиратися на методи захисту від екологічної загрози, а шукати шляхи що її попереджають. На думку багатьох філософів та вчених, для того щоб ця нова стратегія увійшла у наше життя та була успішно реалізована, потребує змінню свідомість населення, виховання нової особистості, яка має за орієнтир систему екологічних цінностей, тобто відчувати природу, жити з нею в нерозривному зв'язку, і починати цю роботу треба з самого народження людини [3,4].

Учені-екологи і невеликі групи людей, що займаються проблемами екології, не вирішують глобальної екологічної проблеми всього суспільства самотужки. Втрату екологічної грамотності, екологічної культури народу можливо відродити вихованням і освітою [5].

Термін «екологія», яка визначає «науку, що вивчає взаємозв'язки між живими організмами, включаючи людину, із середовищем, що їх оточує» ввів Е. Геккель у 1866 р. З предметом вивчення екології остаточно визначилися у 1935 році, коли А. Тенсли було сформульовано визначення екосистеми як «сукупності організмів і неживих компонентів їх проживання, що знаходяться в функціональних взаємозв'язках». З плином часу обсяг знань про екосистемах поступово перейшов в якість, за кордоном оформився в «науку про навколишнє середовище». На думку академіка Б. С. Гершунського, у ланцюжку сходження людини до більш високих індивідуально-особистісних культурно-освітніх досягнень в XXI столітті на першому місці стоїть грамотність (грамотність – освіченість – професійна компетентність – культура – менталітет) [6].

Під поняттям «грамотність» слід розуміти, передусім, освіченість, а також духовну поставу, шляхетність [7], які є одними з найважливіших показників культурного рівня населення.

Філолог, мистецтвознавець, історик культури Д.С. Лихачов бачив в екології ще одну сторону і, як наслідок, виникла його інша інтерпретація цілісності цієї області знання. Саме він ввів термін «екологія культури» або «культурна екологія». Виходячи з походження слова «екологія» (що означає будинок, житло), Лихачов вкладав в поняття екології свій сенс. «Будинком може служити як природа, жива і «мертва», так і та частина світу, якою людина оточує себе». Збереження природи, природного будинку людини, і збереження створеного ним будинку культури є, з точки зору вченого, однаковими за значимістю, актуальністю та цінністю. Тому, як не дивно це може здатися в

перший момент, екологія, як спосіб мислення, порятунок людства та природи, і екологія культури тісно взаємопов'язані [8].

Екологічна культура, в більш формальній інтерпретації, – це система особливих взаємовідносин людини та природи. Екологічна культура передбачає такий спосіб життєзабезпечення, при якому суспільство системою духовних цінностей, етичних принципів, економічних принципів, правових норм та соціальних інститутів формує потреби і способи їх реалізації, які не створюють загрози життю на Землі [9].

В якості структурних компонентів екологічної культури Н. Ф. Винокурова, Е. В. Гирусов, С. Н. Глазачев, С. Д. Дерябо, А. Н. Захлебний, І. Т. Суравегина, В. А. Ясвин називають екологічну грамотність, екологічну свідомість, мислення, світогляд, екологічні відносини, систему цінностей, культуру почуттів, культуру екологічно виправданої поведінки, природоохоронну діяльність.

На підставі вищесказаного ми можемо зробити висновок, що невід'ємним компонентом екологічної культури особистості є екологічна освіченість, а екологічна грамотність – її основою, формування яких відбувається в процесі екологічної освіти.

Особливо гостро та сучасно екологічні проблеми стоять в Україні, зважаючи увагу на екологічну й духовну кризу та низький рівень екологічної культури нашого суспільства. Правовий нігілізм, повсюдне нехтування чинних законів, корупція та хабарництво призвели до відчутної руйнації всіх інститутів, пов'язаних з охороною природи. Охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів та екологічна безпека ще не стали повсякденною турботою кожного громадянина нашої країни [10]. Тому, на наш погляд, тільки екологічна освіта дозволить об'єктивно розглядати взаємозв'язок між природоохоронними, соціальними та економічними проблемами з урахуванням громадської думки, залучення неурядових організацій до процесу прийняття рішень, що стосуються питань охорони навколишнього середовища. Це і повинно бути важливим чинником ефективної екологічної політики.

Екологічне виховання – освіта – єдиний процес впливу на свідомість людей і він повинен здійснюватися у комплексі, з урахуванням науково обґрунтованих методичних вимог. А зміст екологічної освіти має представляти собою динамічне явище, що постійно розвивається.

Для формування екологічного світогляду особистості недостатньо тільки використання традиційної системи безперервної екологічної освіти, де головним акцентом є екологічні знання та наслідком постає екологічна ерудиція, але виявляється низький рівень природоохоронної активності, слабо виражений початок гармонійної взаємодії з природою [11].

Тому екологічна освіта повинна мати направленість на формування системи знань та навичок, морально-етичних та естетичних відносин, що забезпечують екологічну відповідальність особистості за стан навколишнього середовища. Тільки коли екологічна свідомість і мислення особистості будуть сформовані, можна вважати, що остання зможе вирішувати свої проблеми з урахуванням

сучасної наукової парадигми взаємодії людини з навколишнім природним середовищем [11].

На наш погляд, для підвищення рівня екологічної грамотності, освітнього рівня і професійних навичок і знань сучасної людини в області екології необхідні дії, які повинні бути направлені на створення державних і недержавних систем безперервної екологічної освіти; на включення питань екології, раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища в навчальні плани на всіх рівнях освітнього процесу; на посилення ролі соціальних і гуманітарних аспектів екологічної освіти; на включення питань формування екологічної культури, екологічної освіти у регіональні та місцеві програми розвитку території.

Вважаємо, що формування екологічно грамотної особистості повинно базуватися на включенні екологічних знань до системи освіти як обов'язкових та пріоритетних; на комплексному, системному і безперервному процесу освіти у галузі екології; на спрямованості освіти з вирішення практичних завдань по збереженню і відновленню навколишнього природного середовища та на дбайливе ставлення до нього; на розумінні особистої відповідальності за стан навколишнього середовища – збереження, відновлення та примноження; на трансформації та конверсії вітчизняного і світового досвіду та співробітництві у цій галузі.

Пропонуємо реалізацію таких шляхів здійснювати за допомогою включення до обов'язкового викладання у загальноосвітніх установах; поширення екологічних знань серед установ навчально-просвітницького характеру; соціальної реклами та креативної агітації; організації та проведення науково-практичних конференцій, семінарів з проблем екологічної освіти; природоохоронної діяльності громадських об'єднань, засобів масової інформації та додаткових освітніх установ.

Формування та становлення екологічно грамотної особистості дозволить вижити їй у сучасних умовах, а також відкрити шлях до створення стійкого та мирного глобального суспільства у нашому сторіччі, тобто екологічно орієнтованого суспільства – суспільства, яке буде гармонійно взаємодіяти з природним середовищем.

Висновки. Екологічну грамотність слід розглядати як компонент всього освітнього процесу особистості, що визначить її цілі та завдання і створить інтелектуальну, моральну та духовну основу майбутнього. Формування свідомості та виховання екологічної грамотності особистості у сучасних реаліях матимуть пріоритетний напрямок, розвинуть відповідальність людини за прийняті рішення що до екологічних проблем та постануть основною складовою морального виховання для виживання на Землі.

Список використаних джерел:

1. Доклад конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среде, Стокгольм, 5–16 июня 1972 года. Документ ООН A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I), С. 3–7.

2. Конституція України. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Формы и методы экологического воспитания: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://neobionika.ru/ekologvospitanie/181.html>
4. Екологічне виховання населення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-83203.html>
5. Глуханюк В. М. Теоретико-методологічні основи розв'язання проблем екологічного виховання молоді в контексті сучасної освіти./ В. М. Глуханюк, В. П. Король // Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Серія 5.– 2015.– ВИПУСК 51–С. 70–75.
6. Гершунский Б. С. Менталитет и образование / Б. С. Гершунский. –М. : Ин-т практической психологии, 1996. –144 с.
7. «Институт Просвіти» [Електронний ресурс] : <https://iprosvita.com/hramotnist-iaak-indyikator-osvichenosti-dumky-znavtsiv-ukrainskoho-slova/>
8. Лихачев Д. С. Русская культура / Д. С. Лихачев – СПб.: 2000. С. 91–101.
9. Курняк Л.Д. Екологічна культура: поняття і реальність./ Курняк Л.Д. // Вища освіта України: – 2006. – №3. – С. 32-37.
10. Современные траектории реализации экологического образования / В. Г. Артюхов, Т. А. Девятова, Л. Н. Хицова, Е. И. Полянская// Экологическое образование и образование для устойчивого развития: взгляд в будущее: материалы 10 Всерос. науч.-метод. Семинара (2–6 ноября 2015 г., Санкт-Петербург). – СПб., 2015. – С. 144–147.
11. Ясвин В. А. Формирование экологической культуры/ В. А. Ясвин. – М., 2001. – 65 с.

References:

1. Doklad konferentsii United Nation po problemam okruzhaiushei cheloveka srede [Report of the United Nations Conference on the Human Environment] , Stokholm, 5–16 iiunya, 1972 , Dokument UN A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I), P. 3–7.
2. Konstitutsiya Ukrainy[Constitution of Ukraine] [Elektronnyi resurs] //Vidomosti Werkhownoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – pp. 141. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Formy i metody iekologichnogo vospitaniya: [Elektronnyi resurs], – Rezhim dostupu: <http://neobionika.ru/ekologvospitanie/181.html>
4. Iekologichnie vychovannya nasieliennya[Ecological education of the population]: [Elektronnyi resurs], – Rezhim dostupu: <http://ua.convdocs.org/docs/index-83203.html>
5. Glukhaniuk V. M. Teorietiko-metodologichns osnovy rozviazannya problem iekologichnogo vykhovannya molodi v kontiektsti suchasnoi osvity [Theoretical and methodological foundations for solving problems of ecological education of youth in the context of modern education]/ V. M. Glukhaniuk, Korol // Pedagogichni nauky: realii ta perspektvyu. – Sieriya 5.– 2015.– vypusk 51–P. 70–75.

6. Gershunskii B.S. Mentalitet i obrazovanie [Mentality and education]/ B.S. Gershunskii. – М.: In-t prakticheskoï psikhologii, 1996. –144 pp.

7. “Institut Prjsvity” [Elektronnyi resurs], – Rezhim dostupu: <https://iprosvita.com/hramotnist-ia-kyndikator-osvichenosti-dumky-znavtsiv-ukrainskoho-slova/>

8. Likhachev D.S. Russkaya kultura [Russian culture]/ D.S. Likhachev – SPb: 2000. P. 91–101.

9. Kurnyak L.D. Iekologichna kultura: ponyattya I realnist[Ecological culture: concept and reality] / L.D. Kurnyak // Vysha osvita Ukrainy: – 2006. – №3. – P. 32-37.

10. Sovremennye traektorii realizatsii iekologicheskogo jbrzovaniya [Modern trajectories of environmental education] / V.G. Artiukhov, T.A. Devyatova, L.N. Khitsova, E.I. polyanskaya// Iekologicheskoe obrazovanie i obrazovanie dlya ustoichivogo razvitiya: vzglyad v buduchee: materialy 10 Vseros. Nauch.-metod. Seminara (2–6 noyabrya 2015 g., Sankt-Peterburg). – SPb., 2015. – P. 144–147.

11. Iasvin V. A. Formirovanie iekologicheskoi kulturey [The formation of environmental culture]/ V. A. Iasvin. – М., 2001. – 65 pp.

УДК 005.37

Кулик Н. М.

к. тех.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Соломахіна О.О.

студентка 1 курсу магістратури

спеціальності «Менеджмент»

МЕНЕДЖМЕНТ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

У статті розглянуто необхідність переосмислення освітнього менеджменту задля забезпечення здобуття громадянами України якісної освіти, інноваційного розвитку держави в цілому. Перегляд функцій всієї вертикалі менеджменту системи освіти дасть змогу не тільки поліпшити якість освіти громадян, а й інноваційну активність працівників.

Ключові слова: управління, освітній менеджмент, компетентності, стратегія, інноваційний розвиток, якість освіти, заклад освіти.

Постановка проблеми: Сучасний багатовекторний розвиток суспільства цілком впливає не лише на природу, культуру й освіту, а також на змістовий компонент освіти та всі напрями розвитку закладів освіти. Це вимагає нових підходів в управлінні закладом освіти, перегляду всього освітнього менеджменту.

Аналіз останніх досліджень Значний внесок у вивченні проблем переосмислення менеджменту освіти зробили провідні вітчизняні науковці В.П. Андрущенко, В.Г. Кремень, В.М. Бебик тощо. Проте ринкові умови функціонування освіти вимагають напрацювання нових

напрямів менеджменту в освітній сфері, у тому числі і вдосконалення механізму підготовки керівників закладів освіти до управління закладами освіти в сучасних умовах для забезпечення якості освіти.

Метою роботи є розгляд напрямів освітнього менеджменту, основних функцій управлінців закладів освіти в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні наявні об'єктивні потреби суспільства у підвищенні якості освіти. Саме якісна освіта є показником якості життя людини та й суспільства в цілому. Для розбудови системи забезпечення якості освіти треба прикласти немало зусиль, адже держава має гарантувати високий рівень якості навчання у закладах освіти. Реформи в освіті, які зараз відбуваються в Україні, передбачають не тільки фундаментальні зміни в структурі та змісті освіти, а й удосконалення системи управління закладами освіти. Нажаль, з погляду на сьогодення, в багатьох випадках з'ясовується, що не всі керівники закладів освіти готові до переосмислення своїх основних функцій: як працювали, так і працюють по-старому. І цю проблему не вирішити тільки в межах закладу освіти. Необхідно переглянути функції всієї вертикалі менеджменту освіти. Адже, головними стратегіями управління ХХІ століття визначені:

- Гнучкість управління розвитком;
- Децентралізація та дебіюрократизація управління;
- Визначення пріоритету людини у соціально-виробничих відносинах [1].

Удосконалення управління сучасним закладом освіти можливо на основі модернізації функцій керівника, тобто відійти від традиційних функцій – організаторської та контролюючої. На перший план виходять нові функції: прогностична (моделювання перспективи), представницька (громадська активність), менеджерська (результат).

Якщо розглянути термін менеджмент (або «управління»), то це процес планування, організації, приведення в дію та контроль організації з метою досягнення координації людських, фінансових, природних і технологічних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань.

Виходячи з цього, менеджмент освіти – це вид управлінської діяльності, який складається із сукупності засобів, методів та форм впливу на особистість та колективи з метою ефективного функціонування галузі освіти.

Менеджмент освітньої сфери передбачає:

- визначення цілей, завдань освітніх інституцій усіх типів і форм власності;
- конституювання та утворення освітніх інституцій;
- формування та організацію виконання рішень в освітній сфері;
- підтримку життєдіяльності освітніх інституцій;
- контроль за функціонуванням і спрямуванням розвитку освітніх інституцій [2].

Український учений В. М. Бебик класифікує менеджмент освіти як загальну функцію управління освітньою сферою класифікує за видами, взявши за основу такі ознаки:

1. Ієрархічно-територіальний рівень і простір управління.

2. Гармонізація, узгодження інтересів і потреб усіх суб'єктів освітнього процесу.

3. Ієрархічно-регулятивний рівень управління.

4. За часом дії і наслідками реалізації управлінських впливів.

5. Галузево-функціональний підхід дослідження проблем управління [3].

В Україні менеджмент освіти є обов'язковою складовою системи освіти. Управління освітянською сферою є загалом цілісною ієрархічною, законодавчо забезпеченою та визначеною системою зі своєю інтегральною функцією та функціями кожного її сегмента [2].

Управлінський процес освітою в Україні здійснюється органами державної влади (уповноваженими ними органами), адміністрацією закладів освіти та органами громадського самоврядування. У Законі України «Про освіту» чітко прописані повноваження відповідних органів управління у сфері освіти, тобто деталізовано, хто і що повинен робити для забезпечення на державному рівні права громадян на якісну освіту.

Однак, якщо ретельно розглянути всі повноваження органів управління у сфері освіти, то побачимо, що на сьогоднішній день, в першу чергу, саме від керівника закладу освіти, в більшій мірі, залежить розвиток і функціонування закладу освіти. У зв'язку з цим висуваються нові сучасні вимоги до компетентності управлінців закладів освіти, а саме:

1. Здатність реалізовувати управлінські функції, керувати закладом освіти та його структурними підрозділами.

2. Спрямовувати діяльність закладу освіти на реалізацію державної політики у галузі освіти, забезпечення якості освіти.

3. Здійснювати управління освітнім процесом у відповідності до нових освітніх стандартів.

4. Мотивувати працівників закладу освіти на інноваційну професійну діяльність.

5. Організовувати життєдіяльність колективу закладу освіти на досягнення мети освіти – «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [4].

6. Застосовувати сучасні форми і методи педагогічного менеджменту.

7. Забезпечувати державно-громадське управління освітою і закладом освіти.

8. Вміло здійснювати комунікації із суб'єктами та об'єктами управління.

Сучасний світ диктує свої зміни, відповідно до яких має змінюватися не лише суспільство, а й якісний підхід до освітнього процесу. Висока якість освітньої діяльності (і, як наслідок, висока якість освіти) неможлива без розуміння шляхів розвитку закладу освіти. Цілі розвитку та основні кроки задля їх досягнення формулюються у стратегії розвитку, що містить визначення цінностей, які сповідує заклад освіти.

Існує чимало способів планування (у тому числі – стратегічного), але всі вони так чи інакше мають відповідати на наступні орієнтовні запитання, які, власне, і створюють структуру («каркас») стратегії розвитку:

Які наші цінності? (Що для нас є важливим, які наші людські та суспільні цінності?)

Які ми зараз?(Оцінка поточного стану справ.)

Якими ми хочемо бути за кілька років? (Чого саме ми хочемо досягти?).

Відповідно до чинного законодавства заклади освіти усіх типів і форм власності мають здійснювати інноваційну діяльність. Інновації, що якісно змінюють освітній процес, його мету, завдання, зміст і структуру, можна назвати масштабними; інновації, що оновлюють освітній процес, забезпечуючи зміну його форм, методів, засобів навчання, виховання й управління – локальними. Масштабні інновації, як правило розробляються та апробуються в ході експериментів на державному рівні; локальні – регіональному та місцевому рівні.

За основними компонентами освітнього процесу інновації поділяються на педагогічні (тобто навчальні й виховні) та організаційні (власне управлінські). Інноваційна культура закладу освіти має забезпечувати сприйнятливість працівників до нових ідей, готовність до інноваційної діяльності. Інноваційна культура відображає цінності, мотиви, норми поведінки колективу закладу освіти. Її треба формувати. Це не просте завдання пов'язується, перш за все, із розвитком творчих здібностей та створенням умов для реалізації креативного потенціалу кожної людини.

Культура закладу освіти набуває особливої значущості для управлінців у тих випадках, коли виникає потреба у розвитку закладу, впровадженні освітніх інновацій. Передусім заклад освіти, що відзначається такою культурою, відкритий для комунікацій як всередині, так і з зовнішнім середовищем. Демократичне управління передбачає співтворчість, співрозуміння, колегіальність щодо розв'язання складних проблем [5].

Сучасного керівника закладу освіти іноді називають «соціальним архітектором» [5], підкреслюючи його призначення – будівництво культури організації. Відтак його основними інструментами управління мають бути культурно-етичні, а не адміністративно-командні методи керівництва.

За словами В.Г. Кременя «Світ вступив в інноваційний тип прогресу. Затребуваною в будь-якій галузі суспільства є лише інноваційна людина, тобто людина з інноваційним типом мислення, інноваційною культурою і здатністю

до інноваційного типу діяльності. Така людина має бути здатною сприймати зміни, творити зміни, жити у постійно змінюваному середовищі – нові знання, нові ідеї, нові технології, нове життя.». «У світі чимдалі більше утверджується суспільство знань.

Аби не відстати від прогресивних змін, людина повинна формуватися як знаннева, для якої знання є основою життя й діяльності, методологією пошуку й ухвалення рішень. Мало побороти відстань між засвоєними знаннями й діяльністю людини, треба зробити знання основою всієї її поведінки і життя у будь-якій сфері, її сутнісним стрижнем. Для такої людини навчання, отримання нової інформації є сутнісною рисою способу життя.» [6]. Всі ці слова можна сміливо віднести до сучасного керівника закладу освіти, адже процеси управління закладом освіти дуже різноманітні, багатогранні і мають складну структуру (складаються з великого числа стадій і фаз). І все це він повинен знати і враховувати у своїй роботі.

Керуюча система в освітньому менеджменті забезпечує своє функціонування через наступні операції:

- планування діяльності суб'єктів і об'єктів освітнього процесу;
- організація діяльності суб'єктів і об'єктів освітнього процесу;
- мотивування поведінки працівників, які здійснюють певні процеси діяльності в освітянській сфері;
- контролювання процесу діяльності суб'єктів і об'єктів освітньої сфери;
- регулювання процесу діяльності суб'єктів і об'єктів освітньої сфери [2].

Завдяки таким діям вдається вдосконалювати загалом систему менеджменту освіти, підвищувати її ефективність, усувати зайві ланки.

Висновки. В сучасних умовах розвитку цивілізації дуже важливою є освітня сфера. Це один із найважливіших пріоритетів кожної країни, оскільки освіта відіграє визначальну роль у модернізаційних і трансформаційних процесах нинішнього світу.

Тому сучасна освіта вимагає нових підходів до її управління. Менеджмент освітньої сфери передбачає визначення цілей, завдань освітніх установ; їх конститування та утворення, забезпечення формування та організацію виконання рішень в освітній сфері; підтримку функціонування та здійснення контролю за діяльністю освітніх закладів.

Менеджмент освіти має загальні функції планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання.

Менеджмент освіти є важливою складовою частиною системи освіти в Україні. Це цілісна, ієрархічна, законодавчо забезпечена та визначена система зі своєю інтегральною функцією та функціями кожного її сегмента. Від виконання цією системою всіх функцій залежить майбутнє кожного громадянина і України в цілому.

Список використаних джерел:

1. Мармаза О.І. Менеджмент освітньої організації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1763/1/ О.І. Мармаза. Менеджмент освітньої організації.pdf](http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1763/1/О.І.Мармаза.Менеджментосвітньоїорганізації.pdf)
2. Антонюк О. Менеджмент в освітянській сфері: концептуальні засади.– [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=381>
3. Бебик В. М. Менеджмент освіти глобального суспільства // Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології: Кол. моногр. – К. : МАУП, 2005.
4. Про освіту : закон України від 12.04.2020. № 2145-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Леснікова Ю.В. Теорія і практика сучасного менеджменту в освіті. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ippro.com.ua/library/attachments/article/92/Теорія і практика d.pdf](http://www.ippro.com.ua/library/attachments/article/92/Теоріяіпрактикаd.pdf)
6. Кремень В.Г. Чому ми бідні, якщо такі освічені?// Дзеркало тижня, № 6, 20–27 лютого 2015. 19:17 21.02.2015. – [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/537/>

References:

1. Marmaza O.I. Management of educational organization – [Elektronnyj resurs]. – Regim dostupu : [http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1763/1/Мармаза О.І. Менеджмент освітньої організації .pdf](http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1763/1/МармазаО.І.Менеджментосвітньоїорганізації.pdf) (in Ukrainian).
2. Antoniuk O. (2006) Management v osvitianskiyspheri: konzeptualni zasady. [Management in the field of education: conceptual background]. [Elektronnyj resurs]. – Regim dostupu : [http://personal.in.ua/ article.php?ida=381](http://personal.in.ua/article.php?ida=381) (in Ukrainian).
3. Bebyk V.M. (2005) Management osvity globalnoho suspilstva [Management of education of a global society]. // Globalisatsiya i Bolonskiyprozes: problemy i tekhnologii: Kol. monogr. – K. : MAUP, 2005. (in Ukrainian).
4. Pro osvitu : zakon Ukrainyvid 12.04.2020. No 2145-VIII. – [On education: the law of Ukraine from 12.04.2020. No 2145-VIII.. [Elektronnyj resurs]. – Regim dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (inUkrainian).
5. Lesnikova U.V. Teoria i praktyka suchasnogo menedgmentu v osviti. – [Theory and practice of modern management in education]. [Elektronnyj resurs]. – Regim dostupu: [http://www.ippro.com.ua/library/attachments/article/92/Теорія і практикаd.pdf](http://www.ippro.com.ua/library/attachments/article/92/Теоріяіпрактикаd.pdf) (in Ukrainian).
6. Kremen V.G. (2015) Chomu my bidni, iaktcho taki osvicheni? [Why are we poor when educated?]. Dserkalotygnia. № 6, 20–27 liutogo, 2015. 19:17 21.02.2015. – [Elektronnyj resurs]. – Regim dostupu : <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/537/> (inUkrainian).

УДК 338.487:659.1

Пилипенко О.С.

к.е.н., доц. каф. менеджменту

Козуненко П.А.

студент 1 курсу магістратури спеціальності «Менеджмент»

ЗАСТОСУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

У статті досліджено питання створення та ефективного використання системи інноваційного маркетингу на туристичних підприємствах. Розглянуто особливості продуктових, ресурсних, техніко-економічних та організаційних інновацій, а також проблеми їхнього взаємозв'язку та переплетіння в процесі освоєння нових туристичних ресурсів. Вивчено передумови виникнення та особливості нового напрямку туристичної діяльності – подієвого туризму.

Обґрунтовано необхідність використання в умовах конкуренції потужних інструментів і методів управління, зокрема застосування найбільш прогресивного, радикального й універсального методу – реінжинірингу бізнес-процесів. Окреслено перспективи розвитку туристичної галузі щодо підвищення економічних показників діяльності туристичних підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішньому туристичних ринках.

Ключові слова: інновації, інноваційний продукт, бізнес-інструменти, туристичні послуги, туристичний продукт, маркетингові технології, туристична індустрія

Постановка проблеми. У сучасних умовах жорсткої конкуренції на ринку туристичних послуг довгостроковий успіх компанії нерозривно пов'язаний з її здатністю безперервно впроваджувати інновації. Інноваційна діяльність передбачає не лише практичне використання науково-технічних розробок і винаходів, але і включає зміни в продуктах, процесах, маркетингу, організації та управлінні виробництвом. Інноваційна діяльність у туризмі знаходить своє втілення у створенні нових або поліпшенні існуючих тур продуктів, удосконаленні транспортних, готельних та інших послуг, освоєнні нових ринків, упровадженні провідних інформаційних, телекомунікаційних технологій, сучасних форм організаційно-управлінської діяльності, нових підходів до задоволення потреб туристів.

На даному етапі розвитку туристичної діяльності істотне значення має підвищення ефективності розвитку сфери туризму на основі інноваційних маркетингових технологій, що сприятиме створенню конкурентоспроможного туристичного продукту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі маркетингу послуг відносяться до третьої чверті ХХ ст. На сьогодні існують десятки науково-дослідних груп в університетах і вузах за кордоном, що вивчають менеджмент і маркетинг послуг. Маркетинг послуг та проблеми маркетингової концепції розглядаються у працях вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків: Ф. Котлера, К.Л. Келлера, Т.О. Примака, А.М. Костюченко, Е.В. Новаторова, О.С. Телетова, Н.Є. Косолап, С.Я. Касян, М.А. Донченко, Н.Є. Кудли та ін. У дослідженнях вказаних авторів виконано глибокий аналіз сутності та проблем маркетингу туристичних послуг[3,5].

Сьогодні багато наукових розробок присвячено проблемам інноваційного розвитку в туристичному бізнесі. Науковий підхід до розвитку інноваційної діяльності розглядається в роботах учених: В.С. Новікова, М.М. Малахової, Д.С. Ушакова, В.М. Аньшина, Л.С. Александрової, І.Г. Балабанова, А.А. Дагаєва, О.В. Федорова, Д. Аакера, В.Ю. Колесова, Н.Г. Кузнєцова, С.Г. Тягліва, В.Л. Горбунова, Т.А. Фролової.

Тем не менше, у наукових працях цих вчених недостатньо повно розкриті питання створення та ефективного використання системи інноваційного маркетингу на туристичних підприємствах.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення практичного досвіду використання туристичних послуг та визначення шляхів підвищення ефективності розвитку сфери туризму на основі інноваційних маркетингових технологій. Дослідження особливості продуктових, ресурсних, техніко-економічних та організаційних інновацій, а також проблеми їхнього взаємозв'язку та переплетіння в процесі освоєння нових туристичних ресурсів. Вивчення передумови виникнення та особливості нового напрямку туристичної діяльності – подієвого туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах конкурентного ринкового середовища кожна фірма використовує ефективні інструменти маркетингу з метою успішного функціонування, задоволення попиту ринку та досягнення прибутковості.

Маркетинг в індустрії туризму покликаний виявити потреби туристів, створити привабливі для них туристичні послуги, ознайомити потенційних туристів з доступними для них туристичними продуктами, поінформувати їх про місце, де можна ці послуги придбати[2].

До інновацій в туризмі слід віднести передусім ті нововведення, які супроводжуються:

- відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів;
- якісно новими змінами туристичного продукту;
- підвищенням ефективності функціонування інфраструктури туризму;
- підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних послуг, прогресивними змінами факторів виробництва.

Більшість дослідників інноваційних процесів у туризмі відзначають, що туризм є активним споживачем технічних інновацій, вироблених іншими

галузями: спеціальне туристське спорядження на основі сучасних матеріалів, система клімат-контролю в готелях, електронні гід-наставники, супутникові навігатори, комп'ютерні системи управління та обліку, електронна реклама та комерція. Разом з тим питання про те, чи здійснюють підприємства туристичної індустрії нововведення самостійно і що вважати інновацією в туризмі, залишається відкритим [1,3]. По суті, проблема зводиться до наявності сервісних інновацій у туризмі, що не цілком правомірно, оскільки індустрія туризму включає також і підприємства виробничої сфери (з виробництва туристського інвентарю, спорттоварів, одягу для відпочинку та туризму, сувенірів тощо), які мають найбільш широкі можливості впровадження інновацій.

Інновації безпосередньо у сфері послуг (сервісні інновації) можуть бути визначені як нова концепція сервісу, нові канали зв'язку з клієнтами, нові системи розподілу й технологічні рішення, які найчастіше сильно змінюють пропозицію послуг на ринку, оновлюють функції фірми і потребують структурно нових організаційних, технологічних і людських можливостей фірми [1,6].

Продуктові, ресурсні, техніко-технологічні та організаційні інновації взаємопов'язані та перетікають одна в одну. Наприклад, розробка нових турів часто будується на освоєнні нових туристичних ресурсів, при цьому новий тур продукт може орієнтуватися на нові групи споживачів. Якщо зупинитись на продуктових і ресурсних інноваціях у туризмі, можна зазначити, що успіх комерційної діяльності на ринку туризму визначається, в першу чергу, привабливістю пропонованого туристичного продукту. Розробка нових турів і вдосконалення існуючих туристичних продуктів є головним напрямом інноваційної діяльності туроператорів. Туристичний продукт (тур) – це туристична подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо)[3].

Оснoву будь-якого туристичного продукту становить необхідність задоволення будь-якої потреби. Адаже, насправді споживач купує не продукт як такий, а його здатність задовольнити певну потребу. Тому «серцевиною» продукту є його спрямованість на вирішення проблеми, задоволення конкретної потреби споживача. Отже, для туристичного підприємства величезне значення має виявлення цієї потреби, стосовно якої конкретні властивості тур продукту (рівень якості, комфорт, престиж, економічність) відіграють другорядну роль. Наприклад, зміна способу життя людей останнім часом привела до інтенсивного розвитку таких видів туризму, як пригодницький, екстремальний, екологічний.

Розробка турів, основу яких становить нова потреба споживачів, складає сутність базисних продуктових інновацій у туризмі. Удосконалення окремих властивостей і характеристик пропонованого тур продукту становить сутність поліпшуючих продуктових інновацій (розміщення туристів у більш комфортних номерах, включення в пакет додаткових послуг). Оскільки тур

являє собою подорож за визначеним маршрутом, то освоєння нових напрямів поїздок (у нові країни, регіони) також є продуктовою інновацією.

Матеріальну основу тур продукту становлять певні туристичні ресурси – це ті об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища. Особливу категорію туристських ресурсів становлять певні події, які хоч і мають короткочасний характер (декілька днів на рік), але здебільшого відбуваються регулярно, що дозволяє формувати тури на біль-менш постійній основі. Подієвий туризм – порівняно молодий напрям у туризмі, що поєднує традиційний відпочинок та участь у різноманітних видовищних заходах: національні фестивалі та свята, театралізовані шоу та карнавали, фестивалі кіно і театру, гастрономічні фестивалі і виставки квітів, модні покази, фестивалі музики й музичні конкурси, спортивні події, міжнародні технічні салони тощо.

Особливість подієвого туризму полягає в тому, що щороку він поповнюється новими подієвими турами, які з випадкових переходять у розряд регулярних. Таким чином, особливим напрямом інноваційної діяльності в туризмі є пропозиція ринку нової події. Причому організація таких подій під час низького сезону є одним із способів боротьби із сезонністю у туризмі[6].

Нові підходи до організації бізнесу, концентраційні процеси у сфері туризму обумовлюють необхідність систематизації передових підходів до маркетингової діяльності туристичних підприємств. Інформаційно-інноваційні технології, сучасні бізнес-інструменти забезпечують підтримку маркетингу шляхом надання інформації щодо інновацій, необхідних для прийняття маркетингових рішень, напрямів використання маркетингової інформації в туризмі: засобами реклами в Інтернеті, новим тлумаченням поняття «електронний бізнес» (е-маркетинг, е-комерція), які більш детально характеризуються з урахуванням галузевої специфіки[1,5].

Необхідність використання в умовах конкуренції потужних інструментів і методів управління зумовлює застосування найбільш прогресивного, радикального й універсального методу – реінжинірингу бізнес-процесів з застосуванням інтеграційного характеру інструментальних засобів підтримки реінжинірингу, де важливим є взаємодія бізнес-процесів туристичного підприємства, ринку і споживачів. Інноваційна реклама будується на використанні в промо-акціях сучасного технічного забезпечення, новітніх комп'ютерних технологій і нестандартних способів подачі інформації. Однією з нових маркетингових інновацій є використання інтерактивних столів, надсучасних інтерактивних проекцій, телевізорів нового покоління, новітніх комп'ютерних технологій.

Висновки. Упровадження продуктових, ресурсних, техніко-технологічних, організаційних та маркетингових інновацій у практику вітчизняних підприємств в індустрії туризму не тільки дозволить залучити додатковий туристичний потік, поліпшити економічні показники діяльності туристичних підприємств і підвищити їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і зовнішньому туристичних ринках, але і забезпечить підвищення якості

обслуговування гостей, більш повне задоволення їх потреб з урахуванням специфічних запитів окремих груп споживачів.

На сучасному етапі в міждержавних і національних системах управління туристичною діяльністю почали проходити інноваційні процеси: настав час освоєння та застосування нових технологій (електронна торгівля, створення віртуальних туристичних фірм); удосконалюються форми маркетингу та створення туристичного продукту. Використання нових технологій приносить великий ефект для діяльності підприємств туристичної індустрії.

Список використаних джерел:

1. Давидова О.Г. Особливості інноваційних процесів у сфері туристичних послуг. *Проблеми науки*. 2013. № 5. С. 19-24
2. Карегін Ю.О., Тимошенко З.І., Демура Т.О., Мунін Г.Б. *Маркетинг тур продукту*. Київ. 2009. 394 с.
3. Касян С.Я., Донченко М.А. Управління маркетинговою діяльністю туристичної компанії на основі технологічних інновацій. *Вісник Дніпропетровського Національного університету імені О. Гончара*. 2010. Вип. 4(3). С. 97-102
4. Михайліченко Г.І. Методологічні основи оцінювання інноваційного потенціалу туристичного підприємства. *Економічний часопис*. 2013. № 1-2. С. 80-83
5. Телетов О.С., Косолап Н.Є. Особливості та перспективи маркетингу туристичних послуг в Україні. *Маркетинг і інноваційний менеджмент*. 2012. № 1. С. 21-34
6. Федулова Л.І. Інноваційні контури розвитку туризму: [Основні світові тенденції розвитку інноваційної діяльності туризму]. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 137-147

References:

1. Davydova O. H. (2013). Osoblyvosti innovatsiinykh protsesiv u sferi turystychnykh posluh [Peculiarities of innovative processes in the sphere of tourism services]. *Problems of Sciences*, no. 5, pp. 19–24.
2. Karehin Yu. O., Tymoshenko Z. I., Demura T. O., Munin H. B. (2009). *Marketynh tur produktu* [Marketing tour of the product]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
3. Kasian S. Ia., Donchenko, M. A. (2010). Upravlinnia marketynhovoio diialnistiu turystychnoi kompanii na osnovi tekhnolohichnykh innovatsii [Managing marketing activity of a tourist company based on technological innovations]. *Bulletin of Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar*, vol. 4 (3), pp. 97–102.
4. Mykhailichenko H. I. (2013). Metodolohichni osnovy otsiniuvannia innovatsiinoho potentsialu turystychnoho pidpriemstva [Methodological bases for estimating the innovation potential of a tourism enterprise]. *Economic Bulletin*, no. 1–2, pp. 80–83.

5. Tielietov O. S., Kosolap N. Ie. (2012). Osoblyvosti ta perspektyvy marketynhu turystychnykh posluh v Ukraini [Peculiarities and prospects of marketing of tourism services in Ukraine]. *Marketing and Innovation Management*, no. 1, pp. 21–34.

6. Fedulova L. I. (2014). Innovatsiini kontury rozvytku turyzmu: [Osnovni svitovi tendentsii rozvytku innovatsiinoi diialnosti turyzmu] [Innovative contours of tourism development: [Basic world tendencies of development of innovative activity of tourism]]. *Relevant Problems of Economy*, no. 2, pp.137–147.

УДК 005.3-057.212:159.955

Попова Г.В.

к.пед.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Корнієнко Д.В.

студентка 1 курсу магістратури
спеціальності «Менеджмент»

ЛАТЕРАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОГО МИСЛЕННЯ МЕНЕДЖЕРА

У статті досліджено латеральне мислення як одну з важливих складових управлінського мислення менеджера. Проаналізовано методи формування та розвитку латерального мислення. Визначено методи, особливо значущі для формування та розвитку латерального мислення менеджера

Ключові слова: мислення, управлінське мислення, латеральне мислення, творчість, креативність, метод, менеджер, управлінське рішення

Постановка проблеми. Сучасне бізнес-середовище характеризується мінливістю зовнішніх і внутрішніх умов, тому вітчизняні товаровиробники сьогодні гостріше, ніж коли, потребують нового покоління підприємливих менеджерів, спроможних наповнити професійну діяльність інноваційним, творчим змістом. Найчастіше управлінські рішення на практиці приймаються в умовах невизначеності, домінуючого впливу людського чинника, що особливо потребує нестандартних, креативних підходів до їх ухвалення. У таких умовах особливої значущості набуває латеральне мислення менеджера, що зумовлює дослідження методів його формування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних типів мислення приділено велику увагу у науковій літературі. Так, Дж. Гілфорд, Е. де Боно, Е. Торренс, В. Дружинін та ін. приділяли увагу дослідженню творчого мислення особистості; В. Окорський, А. Валюх, Л. Волошина, Б. Леко, Л. Кушнір, Штефан Л. В. вивчали латеральне мислення фахівців різних спеціальностей, зокрема менеджерів. Утім питання розвитку латерального мислення менеджера залишається доволі дискусійним та недостатньо дослідженим.

Метою статті є дослідження латерального мислення як важливої складової управлінського мислення менеджера.

Виклад основного матеріалу. Мислення тлумачать як процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відносинах. Мислення є одним із провідних пізнавальних процесів, це найвищий ступень пізнання [3 с. 27]. Мислення передбачає вирішення проблеми завдяки переробці інтелектуальної інформації, при цьому інтелект здебільшого визначається природними, генними можливостями людини, а знання – це інформація для розумової діяльності [4, с. 29]. Управлінське мислення – це практичне використання мисленнєвих операцій для розв'язання професійних завдань у галузі менеджменту. Структура управлінського мислення менеджера містить серед інших обов'язковий творчий компонент, який передбачає пошук оригінального та продуктивного способу розв'язання проблеми, ситуації, гнучкість мислення.

Уперше поняття "латеральне мислення" у науковий обіг ввів Едвард де Боно, ототожнюючи творчі здібності і креативність (творчість). У буквальному розумінні латеральне мислення перекладається як "нестандартне", це пошук рішення проблем неортодоксальним та нелогічним методом [3, с. 93]. Латеральне мислення учений визначає як специфічний процес обробки інформації, спрямований на зміну існуючої стереотипної моделі сприйняття навколишньої дійсності, групування вихідних елементів у найбільш незвичних сполученнях та створення нових альтернативних варіантів розв'язання певної проблеми [1, с. 13]. При латеральному мисленні інформація використовується для зміни існуючої схеми, моделі, вона набуває значення стимулу. Латеральне мислення здатне використовувати інформацію, яка не відноситься безпосередньо дії; не поспішає з винесенням кінцевих суджень і дає можливість будь-якій ідеї розвиватися, не відкидати її як помилкову. Воно займається дослідженням усіх можливостей, прагне перегрупувати й перебудувати будь-яку доступну інформацію. Латеральне мислення не передбачає пошук доказів, це відхід від звичних фіксованих стереотипів, генерування нових ідей, внесення змін, прагнення досягти евристичного моменту (коли малоімовірно спрямування думки приводить до нової, більш ефективної ідеї).

В арсеналі наукових, теоретико-практичних досліджень представлено розмаїття методів формування та розвитку латерального (творчого) мислення [1-4]. Розглянемо деякі з них, що особливо заслуговують на увагу в контексті цього наукового пошуку, зокрема: Six Thinking Hats, Plus, Minus, Interesting, Consider All Facts, Random Input, Provocative Operation.

Так, метод розвитку творчого мислення "Six Thinking Hats" (шість капелюхів мислення) пропонує виконувати одну розумову дію у певний відрізок часу. Людина "одягає" капелюхи по одному, не намагається виконати все одразу, вона вчиться у певний відрізок часу виконувати лише одну розумову дію. Кожен з шести капелюхів мислення символізує його певний тип: білий відповідає за відбір об'єктивних фактів, інформації; червоний – за прояв емоцій, почуттів, інтуїції; жовтий – за пошук позитивних сторін, переваг; чорний – за визначення недоліків; зелений – за генерування нових ідей,

альтернативних підходів; синій – за рефлексію розумового процесу, планування, визначення мети та висновків.

Також цікавою технікою латерального мислення є "Plus, Minus, Interesting" (плюс, мінус, цікаво). Метод передбачає обговорення трьох аспектів теми чи ідеї: плюс – для позитивних, мінус – для негативних, цікаво – для нейтральних аспектів, що можуть у перспективі перетворитися на можливості, або вимагають подальшого обговорення. Є два способи використання техніки: перший передбачає пару хвилин приділення уваги кожному аспекту; другий – за таймером кожен із учасників має прокоментувати всі три аспекти. Останній підхід добре працює у групах, які звикли до вільного мислення. Коментарі повинні бути зафіксованими аби не були втрачені, керівник може це зробити у документі Power Point/ Word і вивести на екран проектору або скористатися різними альтернативними варіантами фіксації результатів тощо.

Наступний метод – "Consider All Facts" (розгляд усіх фактів/факторів), який передбачає складання переліку всіх факторів, які необхідно враховувати при вирішенні проблеми, в їх розгляді та аналізі. Вочевидь кожна людина живе і діє в межах власного сприйняття проблеми, її індивідуальне бачення ґрунтується на набутому досвіді, залежить від особистих потреб, мотивів, інтересів тощо. Здебільшого непорозуміння між людьми виникають через відсутність прагнення почути один одного, поставити себе на місце співрозмовника, подивитися на проблему під кутом його зору, спробувати зрозуміти іншу думку. Вирішуючи проблему, як правило, кожен враховує (свідомо чи несвідомо) лише власні інтереси, що, у свою чергу, може призводити до непорозумінь та конфліктів. Використання методу "Consider All Facts" дозволяє перш ніж вирішити управлінську проблему враховувати можливий вплив найрізноманітніших факторів на процес та наслідки ухвалення рішення щодо її розв'язання.

Заслуговує на увагу метод "Random Input" (випадкової стимуляції). Випадкова стимуляція забезпечується випадковим предметом, словом, людиною, подією, журналом, демонстрацією тощо. Випадковий стимул викликає додаткові асоціації, які починають контактувати з тими, що стосуються безпосередньо «проблеми», і дозволяє її вирішити, створити щось нове. Як правило, спочатку рішення приходить інтуїтивно, а потім воно логічно обґрунтовується. Найбільш зручною формою методу випадкової стимуляції є випадкове слово, яке може бути знайдене різними способами. Наприклад, можна задумати номери сторінки та слова у книзі або журналі (наприклад, друге слово зверху на сторінці 7); відкрити потім видання на 7-й сторінці, і, відрахувати зверху два рядки, знайти потрібне слово; якщо це не іменник, рухатися далі, поки у тексті на нього не натрапиш; або ж можна обрати перше, яке попало у поле зору, слово-іменник на випадково відкритій сторінці. На другому етапі необхідно пов'язати випадкове слово з проблемою, яку необхідно вирішити, і знайти новий варіант її розв'язання.

Одним із різновидів методу випадкової стимуляції можна вважати метод "Provocative Operation" (провокаційна операція). Слово "провокаційна операція"

означає: "Те, що слідує за цим словом, пропонується як провокація". Цей метод передбачає зовнішній стимул (провокацію), який сприяє появі нового вирішення проблеми завдяки поєднанню асоціацій, які причетні до неї та тих, що її не стосуються.

Висновки. Отже, проаналізовані вище методи розширюють межі сприйняття управлінських проблем, сприяють відходу від усталених стереотипних поглядів та формуванню здатності менеджера генерувати нові підходи, розвиваючи таким чином уміння та навички латерального мислення, що загалом збільшує його творчий потенціал. Менеджер із розвинутим латеральним мисленням здатний використовувати сторонню, на перший погляд, інформацію для створення оригінального розв'язання управлінської проблеми, а наявні теоретичні традиційні знання стають стимулом до пошуку нових шляхів і способів щодо її вирішення.

Список використаних джерел:

1. Волошина Л. О., Лeko Б. А., Кушнір Л. Д. Латеральне мислення як важливий компонент клінічного мислення майбутніх лікарів. Медична освіта 2016. №1. С. 11-14
2. Лeko Б. А. Латеральне мислення як важливий компонент правового мислення майбутніх юристів. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2017. Вип. 2. С. 20-29.
3. Окорський В. П., Валюх А. М. Креативний менеджмент : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2011. 211 с.
4. Штефан Л. В. Концепція латерального мислення Е. Боно як основа активізації творчої діяльності майбутніх інженерів-педагогів. Теорія і практика управління соціальними системами. 2014. № 2. С. 27-33

REFERENCES:

1. Voloshyna L. O., Leko B. A., Kushnir L. D. Lateralne myslennia yak vazhlyvyi komponent klinichnoho myslennia maibutnikh likariv. Medychna osvita 2016. №1. S. 11-14
2. Leko B. A. Lateralne myslennia yak vazhlyvyi komponent pravovoho myslennia maibutnikh yurystiv. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna. 2017. Vyp. 2. S. 20-29.
3. Okorskyi V. P., Valiukh A. M. Kreatyvnyi menedzhment : navch. posib. Rivne : NUVHP, 2011. 211 s.
4. Shtefan L. V. Kontseptsiiia lateralnoho myslennia E. Bono yak osnova aktyvizatsii tvorchoi diialnosti maibutnikh inzheneriv-pedahohiv. Teoriiia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. 2014. № 2. S. 27-33

УДК 37.07:005.95

Попова Г.В.

к.пед.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Носова О.О.студентка 1 курсу магістратури
спеціальності «Менеджмент»

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ: ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У статті досліджено стан системи управління персоналом закладів освіти в умовах реформування. Розглянуто сучасні тенденції формування кадрової політики у закладах освіти. Визначено ключові напрями кадрової політики освітніх закладів.

Ключові слова: освіта, система управління персоналом, мотивація, заклад освіти, кадрова політика, педагогічний працівник, науково-педагогічний працівник.

Постановка проблеми. В Україні розпочата системна трансформація освітньої галузі, яка покликана досягти нової високої якості освіти на всіх рівнях: від початкової школи – до закладів вищої освіти. Усі заходи, що здійснюються в межах реформування, спрямовані на досягнення спільної мети: перетворити українську освіту на інноваційне середовище, в якому учні й студенти набуватимуть ключові компетентності, необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, а науковці отримають можливості та ресурси для проведення досліджень, які безпосередньо впливатимуть на соціально-економічне становище в державі.

Чимало сподівань щодо успішної реалізації складних процесів реформування покладено на педагогічний та науково-педагогічний персонал, який в таких умовах набуває значущості рушія реформ та безпосереднього їх виконавця. Вочевидь готовність педагогів виступати у цій ролі, їх вмотивованість до високопродуктивної педагогічної праці щодо реалізації завдань реформування безпосередньо у закладах освіти залежить від багатьох чинників. Так, від держави очікується гідна підтримка національної системи освіти, зокрема щодо підвищення престижності педагогічної та наукової праці, розширення можливостей професійного розвитку педагогів, покращення матеріально-технічної бази освітніх і наукових закладів, приведення оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників до європейського рівня. Поряд з загальнодержавними заходами щодо вдосконалення освітньої системи дієвим рушієм змін на місцях повинна стати досконала кадрова робота з педагогічним та науково-педагогічним персоналом, впровадженню нових підходів в управлінні персоналом закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних та зарубіжних науковців окресленій проблемі приділяється чимало уваги. Зокрема дослідники В. Луговий, В. Маслов, Д. Дзвінчук, В. Кремень, В. Лунячек

зосереджували увагу переважно на загальних шляхах розвитку освіти в Україні, серед яких значне місце займає кадрове забезпечення системи освіти. Учені досліджували окремі підходи до управління людськими ресурсами в галузі освіти, зокрема щодо розвитку кадрового потенціалу, навчання впродовж життя працівників освіти, лідерства та оцінки ефективності результатів управління. Утім організація системної роботи з управління персоналом закладів освіти в умовах реформування є доволі дискусійними у сучасному науковому осередку, що зумовило вибір теми розвідки та окреслило її мету.

Метою статті є дослідження стану системи управління персоналом закладів освіти в умовах реформування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У класичному розумінні система управління персоналом тлумачиться як сукупність методів, процедур і програм впливу організації на своїх співробітників з метою максимального використання їхнього потенціалу [2, с. 31-32].

Управління персоналом в освітній галузі має певні особливості, що пов'язано зі специфікою формування, функціонування та розвитку педагогічних колективів та професійної діяльності педагогів.

Тож, управління персоналом у закладах освіти повинно сприяти: розвитку лідерства та професійному зростанню як управлінців, так і науково-педагогічних і педагогічних працівників; створенню сильної, адаптивної, організаційної культури, яка б стимулювала розвиток атмосфери взаємної відповідальності працівників і управлінського апарату; координації зусиль персоналу на покращення рейтингу закладу освіти серед інших за рахунок підтримки ініціативи на всіх організаційних рівнях, постійних технічних і організаційних нововведень, відкритого обговорення всіх проблем [1].

Система управління персоналом закладу освіти має володіти сучасними інноваційними технологіями сприяння професійному зростанню педагогічних, науково-педагогічних працівників, а їх систематичне, цілеспрямоване використання дозволить педагогам набувати нові компетенції та досягти високого рівня професіоналізму.

Використання в практичній діяльності закладів освіти сучасних технологій управління персоналом, систематична підтримка педагогічних та науково-педагогічних працівників керівництвом закладів освіти щодо створення необхідних організаційно-методичних умов для підвищення їх рівня сприятиме вмотивованості педагогів надавати якісну освітню послугу.

Мотивація персоналу закладів освіти здійснюється на трьох взаємопов'язаних рівнях: груповому, організаційному та індивідуальному. Особливістю групової мотивації є обов'язкове врахування впливу групи та відносин між її членами на індивідуальну мотивацію до праці. На організаційному рівні актуальні проблеми довгострокової та середньострокової мотивації, залучення та утримання персоналу, а найважливішою проблемою для керівництва є забезпечення щільного зв'язку між особистим, груповим і організаційним рівнями мотивації.

Вочевидь рівень особистої мотивації найвагомійший, оскільки група невмотивованих працівників не може мати сумарної позитивної мотивації.

Управління персоналом – це складний процес, який має різні стадії, періоди, етапи, фази, сторони, рівні та є таким, що потребує оптимізації управлінських впливів. За цих умов важливим є результативність цього процесу, зокрема щодо формування професійних компетенцій працівників закладів освіти, розвиток їх майстерності та зростання професіоналізму.

Реалізація цілей і завдань управління персоналом здійснюється через кадрову політику організації. Кадрова політика закладу освіти має включати дії та заходи з орієнтацією на забезпечення потрібної кількості кваліфікованих, високопрофесійних, умотивованих педагогічних і науково-педагогічних працівників, потенціал яких відповідає сучасним вимогам і є характерними для закладу освіти.

Процес формування кадрової політики в закладі освіти повинен передбачати узгодження різних аспектів діяльності, а саме: аналіз відповідності кадрової політики освітнього закладу меті діяльності й стратегії його розвитку; визначення пріоритетів розвитку і розроблення загальних принципів кадрової політики закладу освіти; виявлення проблем у кадровій роботі; запровадження програм розвитку персоналу; планування потреби в трудових ресурсах, формування структури й штату, призначення, створення резерву; оперативне оцінювання наявності кадрового потенціалу; забезпечення умов неперервної професійної підготовки й підвищення кваліфікації працівників [4].

Наразі закладам освіти притаманна закрыта кадрова політика, яка орієнтується на залучення нового персоналу з нижчого посадового рівня, а заміщення відбувається здебільшого з числа працівників закладу. Актуальним в освітніх закладах залишається питання переходу від пасивної, закрытої до відкритої, активної кадрової політики.

Тож, при відборі на вакантні посади педагогічного, науково-педагогічного персоналу не варто упереджено ставитися до випускників вишів – молодих фахівців, оскільки саме їх ентузіазм, здатність швидко реагувати на виклики сьогодення стануть у нагоді досвідченим педагогам та управлінцям на складному шляху реформування.

Важливим напрямом кадрової політики закладу освіти є робота з молодими педагогічними кадрами, де основним завданням постає удосконалення процесу формування основних професійних якостей, вироблення власного педагогічного стилю, розвиток фахової майстерності. У закладах освіти адаптація молодих фахівців реалізується через такі форми: "Школа адаптації молодого вчителя" (заклади загальної середньої освіти); "Школа молодих викладачів" (заклади фахової передвищої освіти); "Школа молодих вчених" (заклади вищої освіти). Протягом перших трьох років роботи молодого фахівця освітній заклад забезпечує його методичний супровід, організовує наставництво.

Необхідною умовою зростання професійної діяльності будь-якого педагога є його самоосвіта та підвищення кваліфікації. Тільки за умови неперервності

освіти педагог може досягти "акме" розвитку професійної компетентності, педагогічної майстерності, досягти вершин професіоналізму. Реформа системи освіти значно урізноманітнює способи підвищення кваліфікації педагогів.

Якщо раніше вчителі один раз на п'ять років підвищували кваліфікацію в інститутах післядипломної педагогічної освіти (ПППО) або в закладах вищої освіти (ЗВО), в яких ліцензовані відповідні програми, то сьогодні вчитель сам визначає, де і коли щорічно підвищувати кваліфікацію. Також диверсифікували форми підвищення кваліфікації вчителів: курсова перепідготовка в ППО або інших ЗВО; конференції, вебінари, семінари, онлайн-курси, самоосвіта (визнання сертифікатів).

Однією з найважливіших складових системи управління персоналом є оцінювання персоналу, що здійснюється з метою виявлення ступеня відповідності професійних, ділових, особистісних якостей працівника, кількісних та якісних результатів його трудової діяльності визначеним вимогам.

Система оцінювання педагогічної діяльності викладачів у ЗВО є рейтинговою. За результатами оцінювання критеріїв діяльності викладача відповідно до шкали оцінювання визначається його індивідуальний рейтинг (високий, достатній, задовільний, незадовільний).

На сьогодні переглядаються критерії оцінки науково-педагогічних працівників у зв'язку зі змінами, що внесені до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти [3].

У закладах загальної середньої освіти вивчення, аналіз та моніторинг результативності діяльності педагогічних працівників, їх професійних якостей, рівня методичної культури здійснюється у процесі проведення атестації та узагальнення і вивчення педагогічного досвіду. Атестація педагогічних працівників – це підсумок професійної майстерності, демонстрація найкращих професійних умінь, це новий етап на шляху до зміцнення педагогічного авторитету серед колег та учнів, це змога проявити найкращі педагогічні якості.

Висновки. Отже, система управління персоналом сучасних закладів освіти є тією рушійною силою, яка націлена на активізацію людини через створення оптимальних умов для прояву та розвитку її професійного, зокрема творчого потенціалу.

Кадрова політика освітніх закладів відповідно сучасним викликам сьогодення має формуватися як активна та відкрита щодо підбору педагогічних, науково-педагогічних працівників, зокрема серед молодих фахівців – випускників вишів, забезпечувати їх успішну адаптацію в конкретному закладі; передбачати створення необхідних умов у закладі освіти для професійного розвитку педагогів, формування мотивації професійної діяльності та справедливої системи оцінювання персоналу.

Список використаних джерел:

1. Догадіна В. Ю. Складові управління персоналом у сфері освітніх послуг. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С.453-458
2. Никифорова В.Г. Управління персоналом : навч. посіб. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Одеса : Атлант. 2013 р. 275 с.
3. Про затвердження ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постанова КМУ № 1187 від 30.12.2015 р. (зі змінами № 347 від 10.05.2018). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF> (дата звернення 21.04.2020р.)
4. Хондока В. А. Методологічні підходи до формування кадрової політики на підприємстві. Економіка та суспільство. 2017. №13. С.768-771

References:

1. Dohadina V. Yu. Skladovi upravlinnia personalom u sferi osvutnix posluh. Biznes Inform. 2018. № 5. S.453-458
2. Nykyforenko V.H. Upravlinnia personalom : navch. posib. 2-he vydannia, vypravlene ta dopovnene. Odesa : Atlant. 2013 r. 275 s.
3. Pro zatverdzhennya li`czenzi`jnikh umov provadzhennya osvi`tn`oyi di`yal`nosti`: postanova KМУ # 1187 vi`d 30.12.2015 r. (zi` zmi`nami # 347 vi`d 10.05.2018). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF> (data zvernennya 21.04.2020)
4. Khondoka V. A. Metodolohichni pidkhody do formuvannia kadrovoi polityky na pidpriumstvi. Ekonomika ta suspilstvo. 2017. №13. S.768-771

УДК 338.465

Решетова І.О.

к.пед.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Бакланов М.С.студент 1 курсу магістратури
спеціальності «Менеджмент»**ПРОБЛЕМА ПЛАГІАТУ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ**

У статті актуалізуються основні проблеми якості освіти, пропонується загальна характеристика плагіату в системі вищої професійної освіти, аналізуються ідеї американських фахівців про плагіат, робляться висновки про необхідність підвищення соціальної і персональної відповідальності студентів за результати освітньої діяльності.

Ключові слова: менеджмент якості, освітній процес, якість освіти, плагіат.

Тенденції політичного, соціально-економічного та соціо-культурного розвитку світової спільноти актуалізують проблеми управління якістю, а також необхідність вдосконалення процесів і систем управління, спрямованих на забезпечення продукції, товарів і послуг високої якості, задоволення інтересів споживачів, на формування ціннісних пріоритетів організації, що підкреслюють значущість колективної та персональної відповідальності за результати

діяльності. Стрімкий розвиток технологій виробництва, постійне зростання потреб, домагань і запитів сучасного суспільства підкреслює нерозривний зв'язок якості і конкурентоспроможності організації. Сучасна концепція управління діяльністю Total Quality Management (TQM) визначає основні принципи управління якістю. В умовах розвитку української економіки досить складно йде процес усвідомлення принципів орієнтації на споживача, необхідність постійного поліпшення, залучення працівників у діяльність з управління якістю.

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку характеризуються процесами модернізації соціальної сфери і розвитку соціальної інфраструктури. Особлива увага приділяється завданням вдосконалення системи освіти і підвищення якості освітнього процесу. Значні зміни відбуваються в системі вищої професійної освіти. Актуалізується необхідність нових управлінських підходів до організації навчальної та наукової діяльності студентської молоді, до формування ціннісних пріоритетів, що забезпечують підвищення якості освіти, мотивацію навчальної діяльності, а також відповідальності учасників освітнього процесу за результати навчальної і наукової діяльності в освітній установі. [1; с.104]

Проблема якості освіти одна з центральних у сучасній освітній політиці і науці, оскільки вона пов'язана з вирішенням комплексу завдань, спрямованих на розвиток особистості з високими моральними прагненнями та мотивами, її підготовку до життя в мінливому і суперечливому світі. Якісна освіта розглядається як один із індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання.

Сьогодні «якість освіти є основним пріоритетом державної науково-освітянської політики і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту. На забезпечення якості освіти спрямовуються матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства і держави», наголошується в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті.

Більшість науковців і практиків, які працюють у галузі освіти, вважають проблему підвищення якості освіти центральною для реформування освіти в цілому. Головним сьогодні є усвідомлення цієї проблеми, розуміння того, що таке якість освіти, чим вона визначається та від чого залежить, як її можна підвищити та чому з таким утрудненням просувається цей процес.

Міжнародною організацією зі стандартизації (англ. – International Organization for Standardization, ISO) прийняте таке визначення якості: «Якість – сукупність характеристик об'єкта, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені та передбачувані потреби». Якість розглядається не тільки як результат діяльності, а і як можливості його досягнення у вигляді внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов, а також як процес формування характеристик.

Освіта, як і будь-який процес або результат діяльності людини, має визначену якість. Якість освіти – складна категорія, яка має певні властивості та характеризується багатовимірністю, багатоаспектністю та багатопараметричністю. Аналіз наукових підходів до визначення поняття «якість освіти» засвідчує, що сьогодні не існує одностайності в його трактуванні. Науковці визначають якість освіти як:

- суспільний ідеал освіченості людини; результат її навчальної діяльності; процес організації навчання і виховання; критерій функціонування освітньої системи (М. Талізін, підкреслює, що якість освіти є багатогранною категорією, яка за своєю сутністю відображає різні аспекти освітнього процесу – філософські, соціальні, педагогічні, політичні, демографічні, економічні та інші);

- «ступінь задоволення очікувань різних учасників процесу освіти від тих, що надаються освітньою установою освітніх послуг» або «ступінь досягнення поставлених в освіті цілей і завдань», соціальна категорія, що визначає стан і результативність процесу освіти в суспільстві, його відповідність потребам і очікуванням суспільства (різних соціальних груп) в розвитку і формуванні цивільних, побутових і професійних компетенцій особистості (С. Шишов, на думку науковця, якість освіти визначається сукупністю показників, що характеризують різні аспекти навчальної діяльності освітньої установи: зміст освіти, форми і методи навчання, матеріально-технічна база, кадровий склад і т. і.);

- «співвідношення мети та результату», міра досягнення цілей за умови, що цілі (результати) задані тільки операційно і спрогнозовані в зоні потенційного розвитку школяра (М. Поташник);

- багатовимірна модель соціальних норм і вимог до особистості, освітнього середовища, у якому відбувається її розвиток, та системи освіти, що реалізує ці норми й вимоги на певних етапах навчання людини (Ю. Кравченко); і т. п.

Все більше значуща роль відводиться розумінню соціальної відповідальності освітнього закладу в аспекті забезпечення якості освіти як невід'ємної характеристики соціальних процесів, що сприяють ефективній адаптації освітнього закладу до умов зовнішнього середовища та стабілізації його позицій в досить жорстких умовах конкуренції і суперництва.

Сьогодні стабільність багато в чому забезпечується поведінковими нормами і ціннісними орієнтирами ділової культури, що відбиває сутність місії, стратегії, цілей і моделей діяльності установи. Особливе значення в даному контексті займають процеси самомотивації і самоорганізації навчальної та наукової діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Однак має місце серйозне протиріччя, що базуються на конфлікті інтересів студентства та нових вимог до процесу і результату освітньої діяльності. З одного боку, передбачається значна ступінь свободи і самоорганізації в процесі отримання професійної освіти, з іншого – спостерігаються ознаки кризи системи мотивації навчальної і наукової діяльності. Змістовно це проявляється

в комплексі характеристик, що перешкоджають позитивним змінам і розвитку системи якісної освіти.

Зокрема, до негативних проявів колективної свідомості студентства відносяться [2; с. 19]:

- низька мотиваційна налаштованість на кінцеві результати навчальної діяльності;
- ізольованість, лінощі та відсутність інтересу студентів до навчання;
- формальний підхід студентства до виконання своїх обов'язків, прагнення шляхом найменших інтелектуальних зусиль вирішити навчальні завдання;
- ігнорування персональної відповідальності студентів;
- наявність невинуватених очікувань від системи освіти і відчуття соціальної несправедливості в рішенні соціальних проблем студентства;
- згасання потреб в професійному становленні та самореалізації в обраній сфері професійної діяльності;
- відсутність бажання проявляти ініціативу в навчальній і науковій діяльності;
- ігнорування інтересів, цілей і вимог освітнього закладу;
- відсутність розуміння ролі студентства в розвитку освітньої установи, і багатьох інших характеристиках об'єктивного і суб'єктивного плану.

На сучасному етапі розвитку системи освіти особливої актуальності набувають ідеї про виняткової ваги гуманістичних і етичних основ організації навчальної та наукової діяльності. Разом з тим однією з серйозних проблем підвищення якості професійної освіти і підвищення відповідальності студентської молоді за результати освітнього процесу є проблема плагіату.

Найбільш загальна характеристика плагіату головним чином відображає специфіку діяльності людини в інтелектуальній сфері. Сам термін походить від латинського *plagiatus*, що означає «викрадений». В одному зі словників іноземних слів зустрічається наступне визначення плагіату: «привласнення чужого авторства, видача чужого твору або винаходу за власне».

В англійській інтерпретації плагіат (*plagiarism*) трактується ідентично: «процес присвоєння авторства праць, ідей або висловлювань іншої людини», а також «використання ідей, творів, висловлювань, музичних творів без згадки їх авторства» [4, р. 1075].

Важливо підкреслити, що проблема плагіату в освітній-котельній середовищі досліджується протягом декількох десятиліть. Так, в 70-і роки ХХ століття Сучасна лінгвістична асоціація Америки (*The Modern Language Association of America*) актуалізувала проблему підготовки письмових робіт школярів, студентів та фахівців в науковій сфері. Значним попитом користувалася робота Джозефа Джібалді (*Gibaldi, Joseph, MLA handbook for writers of research papers*), яка витримала кілька видань. Автор підкреслює етичний аспект проблеми плагіату. Розкриваючи сутність плагіату, він згадує роботу Олександра Ліндея (*Alexander Lindey, Plagiarism and Originality, New York: Harper, 1952*), який характеризував плагіат як «фальшиве привласнення

авторства, шкідливий акт привласнення результатів інтелектуальної праці іншої людини і публічне представлення їх як своїх власних» [3, р. 66].

На думку Джозефа Джібалді, «використання ідей, інформації або виразів без згадки праць авторів являє собою інтелектуальну крадіжку. Представлення результатів інтелектуальної праці іншої людини як свого власного з метою отримати інтелектуальну чи матеріальну вигоду є шахрайством. Плагіат швидше є аморальним, ніж протизаконною дією, проте нерідко масштаби такої діяльності набуває характеру справжнього злочину» [3, р. 66].

Завдання розвитку технологій захисту інтелектуальної власності та авторських прав вимагають пильної уваги. Однак стрімкий розвиток інформаційних технологій з одного боку полегшує доступність інформації, з іншого – посилює проблему плагіату.

Ключові проблеми інтернет-плагіату в освітньому середовищі були досліджені Венді Сатерленд-Смітом. Особливу увагу автор звертає на необхідність чесного і відповідального ставлення до наукової діяльності, важливості розвитку критичного і аналітичного мислення студентів. Фахівця насторожувала популярна у студентства позиція «cut and paste», яка буквально звучала наступним чином: «нарізай і складай». У зв'язку з цим виникає необхідність вдосконалення технічних методів виявлення плагіату. Венді Сатерленд-Сміт розмірковував про шкідливість плагіату не тільки в аспекті інтелектуальної і моральної деградації особистості, він висловлював побоювання щодо якості інтернет-ресурсів, які з боку студентів часто вже не піддаються елементарному аналізу.

Як бачимо, плагіат – це серйозна і комплексна проблема, яка охоплює сукупність моральних, правових, інтелектуальних, технічних та інших аспектів, що характеризують основні тенденції розвитку системи професійної освіти. Вирішення цієї проблеми нерозривно пов'язане з завданнями формування морального світогляду особистості, а також формування моделей поведінки, заснованих на ідеях персональної відповідальності за забезпечення соціальних гарантій якісної освіти. Формування внутрішньої потреби всіх учасників освітнього процесу в постійному професійному розвитку, вдосконаленні інтелектуальної діяльності є першим кроком до реалізації стандартів менеджменту якості.

Список використаних джерел:

1. Александров В. Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні: монографія. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 366 с.
2. Гриневич Л.М. Методологічні засади цілісності системи моніторингу якості освіти. // Освіта і управління. – 2010. – № 4. – С. 18–25.
3. Gibaldi Joseph, *MLA handbook for writers of research papers*. — 6th ed. New York, 2003. — P. 66.
4. *Macmillan English Dictionary*. London, 2006. — P. 1075.
5. Sutherland-Smith, Wendy. *Plagiarism, The Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity*, New York, 2008. — P. 100—110.

References:

1. Aleksandrov V.T. Derzhavni mekhanizmy upravlinia yakisty neperevnoi osvity v Ukraine [State mechanisms for quality management of continuing education in Ukraine: a monograph]. Sumy State University, 2012. 366 p.
2. Grinevich L.M. Metodologichni zasady tsilisnistiu systemy monitoryngu yakosti osvity [Methodological principles of the integrity of the education quality monitoring system]. Education and Management. 2010. vol. № 4. pp. 18–25.
3. Gibaldi Joseph, MLA handbook for writers of research papers. — 6th ed. New York, 2003. — P. 66.
4. Macmillan English Dictionary. London, 2006. — P. 1075.
5. Sutherland-Smith, Wendy. Plagiarism, The Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity, New York, 2008. — P. 100—110.

УДК 330.342.146

Ступак О.Ю.

к.п.н, доц. каф. менеджменту ДДПУ

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті представлений аналіз статистичної та звітної інформації за основними показниками соціально-економічного стану Донецької області. Визначені результати за показниками: демографічна ситуація, рівень зайнятості та безробіття, інвестиційно-інноваційний розвиток.

Ключові слова: криза, чинники, розвиток, проблеми, статистичні показники, аналіз, інвестиції.

Глибока політична і разом з тим економічна криза починаючи з 2014 року призвела до погіршення соціально-економічного стану України. Особливо це відчутно у східних регіонах – Донецькій та Луганській областях, на території яких продовжується операція об'єднаних сил. Одним із вагомих чинників, що спричинили політико-військову кризу на сході України вважають соціальну деградацію основним індикатором якої є демографічні показники [2, с. 17]. У порівнянні з 2014 роком, коли чисельність наявного населення складала на кінець року 4 284,1 осіб, станом на 1 лютого 2020 року за даними Головного управління статистики в Донецькій області чисельність складає 4 116,2 особи, що свідчить про поступове погіршення демографічної ситуації області. Водночас моніторинг статистичної та звітної інформації за різними показниками виступає необхідною задачею на шляху аналізу соціально-економічного стану Донецької області.

Проблеми соціально-економічного розвитку України та її регіонів виступають в центрі уваги низки науковців, зокрема таких як: В. Вакуленко, О. Ватченко, А. Лежньова, А. Черкасов, О. Фещенко та інші. На думку О. Ватченко, відсутність дієвої системи реалізації державної регіональної

політики та сформованого ефективного організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності регіонів призводить до поширення негативних тенденцій та загострення соціально-економічних проблем в країні [1, с. 29]. Розглядаючи соціально-економічний розвиток окремих районів Донецької та Луганської областей України А. Черкасов наголошує, що відсутність можливостей для автономного економічного розвитку цих районів слід визначити як фактор можливого зближення і повернення непідконтрольних територій під фактичну юрисдикцію України. Але при цьому важливим виступає розробка чіткої, послідовної, зрозумілої громадянам України програми відновлення територіальної цілісності [2, с. 22].

Мета статті – аналіз соціально-економічного стану Донецької області станом на основі статистичної та звітної інформації.

Відповідно до результатів моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 рік за переліком показників оцінки, наведених у постанові Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» Донецька область займає передостаннє 24 місце за всіма напрямками оцінки (останнє місце – Луганська область). Серед напрямів оцінки соціально-економічного розвитку регіонів є економічна та соціальна згуртованість, економічна ефективність, інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця, фінансова самодостатність, розвиток малого та середнього підприємництва, ефективність ринку праці, розвиток інфраструктури, відновлювана енергетика та енергоефективність, доступність та якість послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальний захист та безпека, раціональне природокористування та якість довкілля. Зрозуміло, що такі результати стану східного регіону зумовлені у тому числі й політично-військовою ситуацією.

Детальніше проаналізуємо соціально-економічний стан Донецької області за певними показниками, зокрема: демографічна ситуація, рівень зайнятості та безробіття, інвестиційно-інноваційний розвиток. Відповідно до результатів виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області за 2019 рік, представленої Донецькою обласною державною адміністрацією численність населення станом на кінець 2018 становить 1880,6 осіб (рис. 1). При цьому рівень смертності продовжує перевищувати рівень народжуваності більш ніж в три рази. Протягом 2018 року на території області, підконтрольній українській владі, чисельність населення скоротилася на 1,1%, за рахунок природнього і міграційного скорочення. Чисельність населення за 2015-2018 роки наведена за оціночними даними по території області, підконтрольній українській владі.

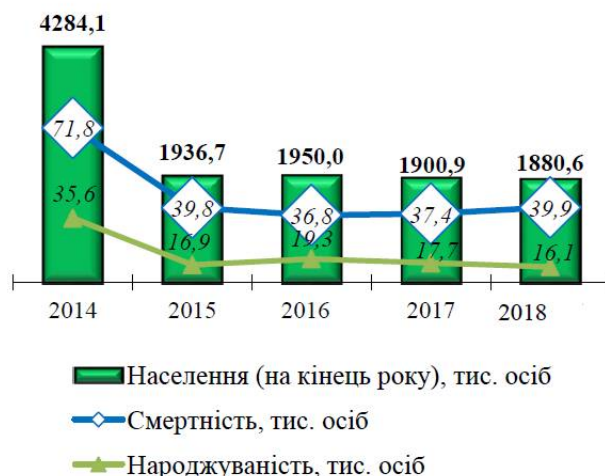

Рис. 1 Динаміка демографічної ситуації в Донецькій області

Варто відзначити інші показники за даними Головного управління статистики у Донецькій області. Станом на 1 лютого 2020 року чисельність наявного населення становить 4 129,1 особи з наведеними даними по містам непідконтрольній Україні (<http://donetskstat.gov.ua/>). Водночас, зазначено, що розрахунки чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання. Як бачимо різниця досить значна, проте реальність показників ускладнюється неможливістю точно визначити кількість населення на непідконтрольній території області.

За даними обстеження робочої сили, яке проводиться органами державної статистики України за міжнародною методологією, у 2019 році кількість зайнятих трудовою діяльністю у Донецькій області у віці 15 років і старше становила (без урахування частини тимчасово окупованої території) 751,5 тис. осіб, з них у віці 15–70 років – 747,2 тис. осіб, серед населення працездатного віку – 719,7 тис. осіб. При цьому кількість безробітного населення віком 15 років і старше та у віці 15–70 років складала по 117,5 тис. осіб, у тому числі в працездатному віці – 117,4 тис. осіб, тобто вони відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП) не мали роботи, але активно її шукали, як самостійно, так і за допомогою державної служби зайнятості.

Отже, рівень зайнятості населення у віці 15–70 років у 2019 році становив 50,9% проти 50,0% у попередньому році. Рівень зайнятості населення працездатного віку також дещо підвищився і становив 61,1% (у 2018 році було 59,5%). Тоді як рівень безробіття (за методологією МОП) серед робочої сили у віці 15–70 років у 2019 році становив 13,6%, у працездатному віці – 14,0% (у 2018 році було відповідно 14,0% і 14,4%). Рівень безробіття у Донецькій області вищий, ніж у середньому по Україні, де він становив у 2019 році 8,2% робочої сили у віці 15–70 років та 8,6% робочої сили працездатного віку.

У руслі досліджуваної проблеми цікавим фактом є те, що за результатами моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 рік за напрямом

«Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» Донецька область посідає 2-ге місце, поступивши лише м. Києву.

Серед основних показників напряму: індекс капітальних інвестицій, відсотків до попереднього року; обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком з початку року, гривень; темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), відсотків до обсягу на початок року; обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком з початку інвестування, доларів США; частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків; обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення, доларів США.

Звертаючись до даних Донецької облдержадміністрації, відзначимо, що промисловими підприємствами Донецької області у січні–грудні 2019 року освоєно 20377,1 млн. грн., або 67,4% усіх капітальних інвестицій (у цілому по Україні питома вага інвестицій у промисловість у загальному обсязі капітальних інвестицій становила 39,7%). Серед промислових видів діяльності найбільше інвестицій використано в металургійному комплексі регіону – 12412,8 млн. грн. (60,9% загального обсягу капітальних інвестицій в індустрію), що в 1,6 рази більше, ніж у січні–грудні 2018 року. Обсяг капітальних інвестицій у вугільну галузь у січні–грудні 2019 року порівняно з аналогічним періодом попереднього року збільшився на 11,8% і склав 4342,6 млн. грн., або 21,3% усіх інвестицій у промисловість.

Водночас, інвестиції в житлове будівництво у січні–грудні 2019 року становили 275,0 млн. грн., або 0,9% всіх капітальних вкладень (по Україні – 9,5%). У цілому по економіці області основним джерелом фінансування інвестиційної діяльності залишаються власні кошти підприємств та організацій. У січні–грудні 2019 року вони становили 24654,9 млн. грн., або 81,5% загального обсягу капітальних інвестицій.

За рахунок коштів місцевих бюджетів освоєно 3236,6 млн. грн., або 10,7%, капітальні інвестиції за рахунок коштів державного бюджету становили 1935,4 млн. грн., або 6,4%. На банківські кредити та інші позики припадало 310,8 млн. грн., або 1,0% усіх капітальних інвестицій.

У січні–грудні 2019 року підприємствами та організаціями Донецької області (без урахування частини тимчасово окупованої території) за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 30248,4 млн. грн. капітальних інвестицій, що з урахуванням змін цін на 24,7% більше, ніж у січні–грудні попереднього року.

Отже, варто відзначити досить вагомі інвестиційні надходження до різних сфер діяльності регіону, що з одного боку, сприяє оновленню інфраструктури, налагодженню підприємницької діяльності, але з іншого боку – не покращує соціально-економічний стан області в цілому в порівнянні з показниками інших регіонів, що не мають таких вагомих інвестиційних потоків.

Для порівняння ситуацій у середині регіону, можна навести дані результатів оцінки соціально-економічного розвитку міст та районів за січень–березень

2018 року, що наведені на сайті Донецької облдержадміністрації (рис. 2). Відзначимо, що моніторинг відбувався за наступними показниками:

– забезпечення економічного та інноваційно-інвестиційного розвитку території (обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на одиницю населення; вартість продукції рослинництва та тваринництва, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами; обсяг реалізованої промислової продукції у відпускних цінах підприємств; товарооборот);

– бюджетно-фінансовий стан громади (виконання річного плану доходів загального фонду зведеного бюджету міст до затвердженого плану з урахуванням змін; темп зростання (зменшення) заборгованості економічно активних платників до бюджету Пенсійного фонду по загальнообов'язкових платежах);

– соціальні гарантії та підвищення рівня і якості життя населення (темп приросту середньомісячної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року; питома вага ОСББ у загальній кількості багатоквартирного житлового фонду; рівень сплати населенням за житлово-комунальні послуги; відсоток оформлених житлових субсидій до поданих заяв);

– соціальна сфера та демографія (коефіцієнти народжуваності, смертності; середня наповнюваність загальноосвітніх навчальних закладів; витрати на утримання 1 учня, які навчаються в загальноосвітніх школах; чисельність дітей у дошкільних навчальних закладах; витрати місцевого бюджету на 1 дитину на утримання мережі дошкільних закладів; відсоток фінансування від місцевого бюджету, виділеного на первинну медичну допомогу, на утримання мережі закладів охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту).

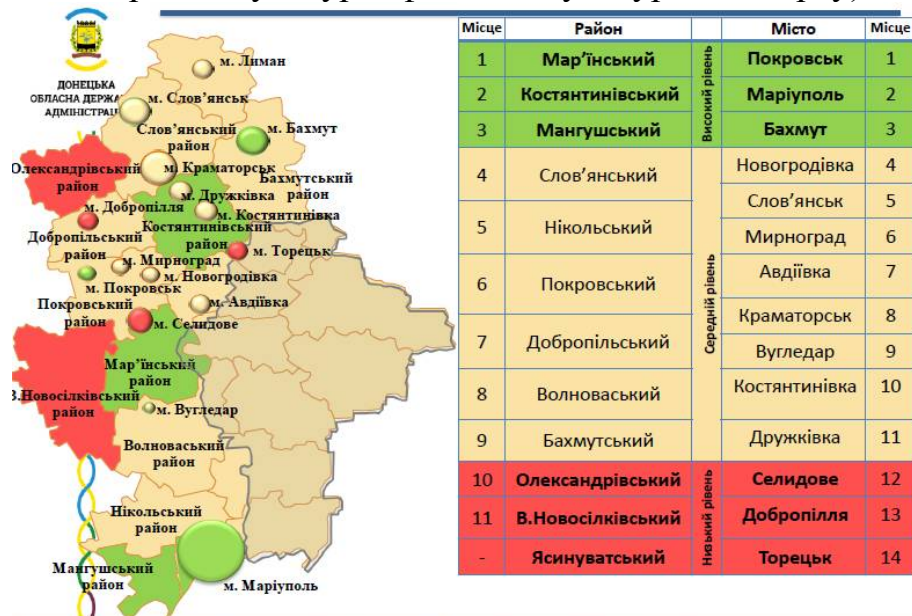

Рис. 2. Результати оцінки соціально-економічного розвитку міст та районів за січень-березень 2018 р.

Як бачимо за представленим результатами найвищі показники соціально-економічного розвитку мають м. Покровськ, Маріуполь та Бахмут, а найвищі – м. Селідове, Добропілля, Торецьк.

Отже, можна зробити висновок, що аналіз соціально-економічної ситуації в Донецькій області показав поступове зниження чисельності населення, достатньо високий рівень безробіття. Поряд з цим регіон має найвищі інвестиційні надходження у металургійну, вугільну промисловість, житлове будівництво.

Список використаних джерел:

1. Ватченко О.Б., Лежньова А.В., Феценко О.М. Аналіз соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області. Культура народів Причорномор'я. 2013. № 265. 26-30.

2. Черкасов А. В. Соціально економічний розвиток окремих районів донецької та луганської областей України: сучасний стан, загрози, перспективи. Економіка та держава № 7. 2016. 16-22.

References:

1. Vatchenko O.B., Lezhnova A.V., Feshchenko O.M. (2013) Analiz sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Dnipropetrovskoi oblasti [Analysis of socio-economic development of Dnipropetrovsk region]. Kultura narodov Prychernomoria. 2013. № 265. 26-30. (in Ukrainian)

2. Cherkasov A. V. Sotsialno ekonomichni rozvytok okremykh raioniv donetskoi ta luhanskoi oblastei Ukrainy: suchasnyi stan, zahrozy, perspektyvy. [Socio-economic development of some regions of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine: current state, threats, prospects]. Ekonomika ta derzhava № 7. 2016. 16-22. (in Ukrainian)

УДК 331.104:658.3

Чередник О.В .

к.пед.н., доц. каф. менеджменту ДДПУ

Сєдимов С.Г.

студент 1 курсу магістратури спеціальності «073 Менеджмент»

Шверова М.І.

студентка 1 курсу магістратури спеціальності «073 Менеджмент»

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ОСНОВІ ТЕОРЕТИЧНИХ УЗАГАЛЬНЕНЬ ЇЇ ЗМІСТОВИХ КОМПОНЕНТІВ

У статті розглянуто теоретичні основи формування концептуальних положень забезпечення лояльності персоналу на основі дослідження природи її виникнення та форм прояву в конкретних організаційних умовах. Виділено афективну, когнітивну та поведінкову складові частини лояльності персоналу, визначено умови їх формування та вплив на організаційну поведінку працівника.

Доведено, що лояльність персоналу базується на сприйнятті ним системи корпоративних цінностей, норм, правил та залежить від рівня узгодженості потреб працівника з цілями розвитку компанії.

Ключові слова: лояльність персоналу, потенціал лояльності, корпоративна культура, цінності, мотивація, типи та рівні лояльності, організаційна поведінка.

Постановка проблеми. Для забезпечення ефективної діяльності і довготривалих перспектив розвитку підприємств і установ на ринку важливим завданням стає формування стабільного складу компетентних і кваліфікованих працівників, які чітко ідентифікують себе з компанією та правильно вмотивовані на досягнення корпоративних цілей, відстоювання її інтересів в різних сферах, адже, втрачаючи працівників, які володіють цінними знаннями й навиками роботи, унікальними технологіями та винятковими компетентностями, компанія не лише здійснює негативні інвестиції, але й суттєво послаблює свої переваги на ринку, стаючи «донором» досвідчених професіоналів для своїх конкурентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природа виникнення лояльності персоналу та особливості її прояву ставали предметом досліджень багатьох вчених у різних сферах наукового пізнання, а саме психології, соціології, права, менеджменту, маркетингу. У зв'язку з цим дослідження лояльності персоналу проводилися в контексті вирішення таких важливих соціально-економічних проблем, як мотивація персоналу, зниження плинності кадрів, формування сприятливого психологічного клімату в колективі, підвищення ефективності внутрішніх комунікацій та рівня корпоративної культури, підтримка кадрової безпеки.

Зокрема, розробленню концептуальних основ та практичних аспектів формування лояльності персоналу присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних учених, як Н. Аллен, Х. Беккер, Дж. Мейер, П. Морроу, Л. Портер, О.В. Богоявленський, Н.А. Бочарова, Л.В. Вербівська, В.І. Доміняк, Т.О. Журко, В.О. Заболотна, М.І. Копитко, Г.Я. Левків, І.П. Мігус, Н.І. Пилат, Т.В. Позднякова, А.П. Поплавська, Н.В. Рибачук, О.В. Сардак, І.В. Федорова, С.О. Цимбалюк, С.А. Черненко.

Незважаючи на суттєві напрацювання, лояльність персоналу надалі залишається актуальною науковою проблемою, яка потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є розвиток концептуальних засад формування лояльності персоналу на основі теоретичних узагальнень її змістових компонентів, джерел виникнення, форм та рівнів прояву, а також виявлення особливостей організаційної поведінки працівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення стійкої та усвідомленої лояльності персоналу до підприємства чи установи неодмінно відбивається на всіх її бізнес-процесах. По-перше, зростає мотивація працівників докладати максимум зусиль для покращення результативності

своїї роботи та спрямовувати власні дії на досягнення поставлених цілей компанії [1, с. 15]. Це стимулює працівників проявляти ініціативу та застосовувати інноваційні підходи до вирішення робочих завдань, використовувати засоби та можливості, надані компанією, задля особистого професійного зростання та постійного саморозвитку. Таким чином, стійка лояльність персоналу забезпечує приріст внутрішнього потенціалу кадрового резерву компанії. По-друге, знижується плинність кадрів, результатом чого є зменшення корпоративних витрат на залучення й утримання фахівців, а також мінімізація можливих збитків компанії через недоотримання частини доходу та втрату раніше інвестованого капіталу в розвиток персоналу.

За даними міжнародної консалтингової компанії «Hay Group», підвищення лояльності лише на 5% здатне збільшити прибуток компанії на 0,5% [2, с. 69]. Результати опитування думок та намірів працівників провідних компаній, опубліковані у щорічному довіднику «WorkUSA Survey», показали, що організації з високо лояльним персоналом за три роки принесли своїм акціонерам 112% прибутку, тоді як компанії із середнім рівнем лояльності – 90%, а з низькими показниками – лише 76%. Доведено, що лояльні працівники у 90% випадків готові рекомендувати свою компанію іншим як гідне місце роботи, а в 55% – здатні відхилити пропозицію роботи від інших роботодавців [12].

Проведений аналіз наявних теорій лояльності персоналу, які описують природу виникнення та особливості її прояву в конкретних організаційних умовах [2-6], дав змогу виокремити три змістоутворюючі компоненти цього конструкту, а саме афективний, когнітивний та поведінковий.

Афективний компонент лояльності характеризує ступінь ідентифікації працівника з компанією, у якій він працює, його емоційну прихильність та причетність до її успіху. Він базується на емоціях, ставленні, думках та намірах працівника проявляти активність, брати на себе відповідальність, долучатися до реалізації місії компанії та якнайкраще виконувати свої обов'язки. Позитивні ефекти від розвитку афективного компоненту лояльності персоналу проявляються через доброзичливе, шанобливе ставлення до колег, керівника та компанії загалом, відкрити демонстрацію чесності щодо компанії та відданості її інтересам, відчуття гордості та приналежності до компанії, готовність поступитися власними інтересами задля досягнення корпоративних цілей розвитку, нетерпимість до порушень правил, норм, зобов'язань з боку інших працівників.

Когнітивний компонент лояльності вказує на наявність раціональних мотивів формування поведінки працівника, які обґрунтовуються рівнем узгодженості його власних інтересів і потреб з цілями розвитку компанії. Внутрішнє сприйняття персоналом корпоративних цінностей, норм та правил, схвалення стратегічного вектору розвитку компанії, вибраної політики та прийнятих рішень формує чітке усвідомлення того, чому працівник залишається саме в цій компанії та працює з цим керівником. Фактично

лояльність є результатом самореалізації працівника відповідно до вимог, які до нього висуває компанія.

Поведінковий компонент лояльності формується в процесі тривалої роботи працівника в певній компанії та відображає його готовність до конкретних дій на користь компанії. Він уособлює стосунки працівника з компанією та впливає на його рішення продовжити трудові відносини з нею. Індикатором цього є так звана ціна, яку він заплатить у разі виходу з компанії.

З огляду на те, що працівник доклав значних зусиль для власного професійного становлення й формування стосунків у колективі, йому важче втратити все це та перейти працювати в іншу компанію. Розвиток поведінкової складової лояльності буде залежати від того, чи існують фактори, які підвищують ціну звільнення з компанії, а також від усвідомлення працівником того, що ця ціна існує [4, с. 604].

Благонадійність працівника вказує на ступінь нормативності його поведінки відносно компанії, тоді як лояльність – на ступінь прихильності й терпимості до неї [5, с. 64].

Проведена систематизація компонентного складу лояльності персоналу дає змогу розглянути її як тип організаційної поведінки працівника, обумовлений його індивідуальними особливостями та корпоративними параметрами діяльності, який проявляється у свідомому виконанні своєї роботи відповідно до цілей, завдань та в інтересах компанії.

Результати проведених досліджень тривалості трудових відносин в організаціях різних видів економічної діяльності показали [7, с. 219], що працівники сфери освіти та охорони здоров'я мають більш високу лояльність до професії через те, що ними було витрачено значно більше часу на професійну підготовку та здобуття відповідного рівня кваліфікації (отримання диплому, ліцензії, наукового ступеня тощо).

Водночас лояльність до професії обов'язково повинна бути підкріплена належними умовами здійснення трудової діяльності, за яких працівник отримує реальну можливість реалізувати себе як професіонал в конкретній компанії. Інакше сформована виключно на засадах професійної відданості лояльність містить ознаки вимушеного працевлаштування, тому підтримується працівником виключно до моменту отримання кращих пропозицій роботи за фахом.

Організаційна лояльність відображає ставлення працівника до конкретного роботодавця, що виражається в його готовності відповідати корпоративним очікуванням, формувати способи поведінки в межах, заданих компанією, та проявляти добровільну активність, спрямовану на досягнення корпоративних цілей і захист її інтересів.

Лояльні працівники є своєрідними провідниками корпоративної PR-інформації серед клієнтської аудиторії, формують позитивну суспільну думку про компанію як відповідального роботодавця, надійного партнера та

виробника якісного продукту, впливають на зміцнення рівня довіри до бренду, виступаючи джерелом посилення лояльності клієнтів.

Серед чинників, які здійснюють визначальний вплив на формування лояльності персоналу, можна виокремити такі:

- особиста зацікавленість працівника, що виражається в рівні його задоволеності змістом та характером роботи, винагородою, соціальним забезпеченням, умовами праці, перспективами професійного зростання та самореалізації на робочому місці;

- релевантність винагороди, яка визначається на основі суб'єктивної оцінки працівником відносної вигідності своєї праці шляхом зіставлення отриманих вигід та затрачених ресурсів і зусиль, а також порівняльної оцінки внеску колег у загальний результат діяльності компанії;

- особисті переконання та стереотипи, які визначають характер взаємовідносин із компанією (якщо працівник твердо переконаний, що професіоналізм та старанність не визначають успішність досягнень, а в кар'єрному зростанні ключове значення мають особисті зв'язки та вміння опинитися в потрібний момент у потрібному місці, то навряд чи варто чекати від нього поведінки, яка підтверджує зворотне) [5, с. 65];

- наявна корпоративна культура, яка ідентифікує організаційну приналежність працівника та демонструє систему взаємовідносин у колективі, рівень довіри та поваги до керівника, увагу та турботу про працівників з боку компанії, атмосферу в колективі, соціальний статус;

- наявність зворотного зв'язку, який відображає ефективність внутрішніх комунікацій, основним завданням яких є донесення до працівника думки про те, що його досягнення, здійснені на користь компанії, належним чином оцінюються та винагороджуються, що сприятиме формуванню у працівника відчуття особистої значущості для компанії та залучення до реалізації її цілей, зміцненню довіри до дій керівництва [8, с. 65];

- минулий поведінковий досвід, який характеризує модель відносин, що мала місце на попередньому місці роботи працівника (якщо він досить яскраво переживав почуття довіри, прихильності та причетності до розвитку компанії, то прояв подібного ставлення в новій організації більш ймовірний (звичайно, за сприятливих умов); якщо ж рівень лояльності був низьким, то для того, щоби сформувати в цього співробітника відданість на новому місці роботи, доведеться докласти значно більше зусиль) [5, с. 65].

Індикаторами демонстраційної нелояльності є обман, сарказм, відкрита незгода з політикою керівництва компанії та висміювання його дій, порушення взятих домовленостей, узгоджених під час прийом на роботу, споживацьке ставлення до компанії та домінування власних інтересів над колективними. Особлива небезпека цього типу полягає в негативному впливі на колег, що може привести до руйнування їх переконань, цінностей та породження сумнівів у доцільності якісного виконання своєї роботи [11, с. 26].

Прихована нелояльність характеризується готовністю працівника покинути своє робоче місце тільки-но з'являться кращі пропозиції працевлаштування,

оскільки не відчуває глибокого емоційного зв'язку з компанією та причетності до неї. За такого типу працівник демонструє регулярне дотримання встановлених правил, оскільки побоюється покарання, очікує винагороди за дисциплінованість або не докладає великих зусиль для цього [10, с. 50]. Не висловлюючи відкритої незгоди та несприйняття корпоративної політики компанії, такі працівники не йдуть на прямий конфлікт, проте підривають її основи через поширення негативних чуток про своїх колег та керівництво, провокування інших на критику, маніпулювання їх думками у власних інтересах. Слід зазначити, що пасивна форма протистояння усталеним корпоративним нормам та цінностям здатна завдати набагато більше збитків, ніж активна демонстрація опозиції працівника.

Прихована нелояльність реалізується у формі:

- імітації працівником роботи перед керівництвом, висловлювання всебічної підтримки його дій та демонстрації відданості компанії лише з корисною метою (отримання премій, бонусів, просування по службі) (створюючи ілюзію діяльності, він більшість свого робочого часу приділяє вирішенню особистих справ);

- вимушеної роботи через те, що не може звільнитися через існування певних фінансових зобов'язань (отримання кредиту або купівля пільгового житла), розірвання яких приведе до значних втрат; неможливість знайти краще місце праці або побоювання втратити те, що вже досягнуто.

Нелояльні працівники виступають потенційно деструктивним елементом та джерелом виникнення кадрових, фінансових і репутаційних ризиків компанії. [11, с. 25].

Нульова лояльність, як правило, стосується нових працівників, щойно прийнятих на роботу, які ще не ознайомлені з корпоративною культурою, особливостями комунікації та взаємовідносин у колективі. Також вона є характерною для працівників, які байдуже ставляться до справ своєї компанії та не проявляють зацікавленості у перспективних планах її розвитку.

Позитивна лояльність персоналу проявляється на різних рівнях, які характеризують тип та тісноту взаємозв'язку між працівником та компанією.

Можна виділити два такі ключові напрями формування лояльного колективу компанії [8, с. 64; 9, с. 73]:

- забезпечення лояльності нових працівників, що передбачає розроблення програм адаптації до умов праці та особливостей роботи в компанії, застосування технологій наставництва та консультування;

- підвищення лояльності діючого складу персоналу шляхом удосконалення інструментів стимулювання праці, застосування принципів маркетинг-персоналу, управління кар'єрою, покращення умов праці та психологічного розвантаження працівників, розвитку корпоративної культури, реалізації грамотної інформаційної політики.

Розроблена для конкретної компанії система заходів з підвищення лояльності персоналу підлягає обов'язковій перевірці та тестуванню. Крім того,

слід забезпечити взаємну адаптацію та інтеграцію політики формування лояльності персоналу з корпоративною системою управління, а також узгодити її із конкурентною стратегією компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Емоційна прив'язаність працівника до компанії, відданість її інтересам, внутрішнє схвалення її системи цінностей та правил транслюються безпосередньо через його робочу поведінку, форми прояву якої визначаються конкретним організаційним середовищем. Лояльний працівник проявляє добровільну активність на користь компанії, дотримуючись встановлених правил і норм трудової поведінки. Він цінує своє робоче місце саме у цій компанії та прагне збільшити особистий внесок у забезпечення її стратегічного розвитку.

Процес формування лояльності персоналу повинен бути керованим, що передбачає здійснення цілеспрямованого впливу на чинники, які обумовлюють її появу, розвиток та зміцнення.

Список використаних джерел:

1. Цимбалюк С.О. Теоретичні та методичні аспекти оцінювання зисків від підвищення лояльності персоналу. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2016. № 2(12). С. 15–21.
2. Заболотна В.О. Феномен лояльності персоналу в контексті різних поколінь. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Вип. 55. № III(28). С. 68–73.
3. Копитко М.І., Левків Г.Я. Вплив корпоративної культури на рівень лояльності працівників у процесі забезпечення економічної безпеки підприємств. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 2. С. 187–200.
4. Пилат Н.І. Лояльність персоналу в умовах мотивації професійної діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 601–612.
5. Поплавська А.П. Теоретичний аналіз проблем лояльності персоналу до організації. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 2. С. 64–71.
6. Сардак О.В. Дослідження теоретичних аспектів управління лояльністю підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.2. С. 239–245.
7. Богоявленський О.В. Формування лояльності персоналу в умовах концепції внутрішнього маркетингу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 59. С. 216–224.
8. Рибачук Н.В., Журко Т.О. Формування лояльності працівників підприємства як важливого чинника його функціонування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 15. С. 62–66.
9. Вербицька Л.В. Управління лояльністю персоналу сучасного підприємства. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки*. 2013. Вип. 2. С. 68–74.
10. Бочарова Н.А., Федорова І.В. Основні типи лояльності персоналу підприємства. *Економіка транспортного комплексу*. 2013. Вип. 22. С. 40–51.

11. Мігус І.П., Черненко С.А. Оцінка лояльності персоналу в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства. *Агросвіт*. 2013. № 11. С. 24–27.

12. WorkUSA 2000: employee commitment and the bottom line: study of employee attitudes and opinions. Bethesda, MD : Watson Wyatt Worldwide, 12 p.

References:

1. Tsymbaliuk S.O. (2016) Teoretychni ta metodychni aspekty otsiniuvannia zyskiv vid pidvyshchennia loialnosti personalu [Theoretical and methodical aspects of estimation of benefits from improvement of staff loyalty]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 2, pp. 15–21.

2. Zabolotna V.O. (2015) Fenomen loialnosti personal v konteksti riznykh pokolin [The phenomenon of staff loyalty in the context of different generations]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, vol. 55, no. III(28), pp. 68–73.

3. Kopytko M.I., Levkiv H.Ya. (2016) Vplyv korporatyvnoi kultury na riven loialnosti pratsivnykiv u protsesi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryemstv [Influence of corporate culture on staff loyalty in the process of ensuring of economic security of enterprises]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 2, pp. 187–200.

4. Pylat N.I. (2010) Loialnist personalu v umovakh motyvatsii profesiinoi diialnosti [Employee loyalty in terms of professional activity motivation]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 10, pp. 601–612.

5. Poplavska A.P. (2012) Teoretychnyi analiz problem loialnosti personalu do orhanizatsii [Theoretical analysis of employee loyalty problems to the organization]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, no. 2, pp. 64–71.

6. Sardak O.V. (2014) Doslidzhennia teoretychnykh aspektiv upravlinnia loialnistiu pidpryemstva [The study of the theoretical aspects of enterprise personnel loyalty management]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 24.2, pp. 239–245.

7. Bohoiavlenskyi O.V. (2017) Formuvannia loialnosti personalu v umovakh kontseptsii vnutrishnoho marketynhu [Formation of employee loyalty using the concept of internal marketing]. *Visnyk ekonomiky transport i promyslovosti*, no. 59, pp. 216–224.

8. Rybachuk N.V., Zhurko T.O. (2014) Formuvannia loialnosti pratsivnykiv pidpryemstva yak vazhlyvoho chynnyka yoho funktsionuvannia [Formation of loyalty of employees of the company as an important factor of its functioning]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 15, pp. 62–66.

9. Verbivska L.V. (2013) Formuvannia stratehii upravlinnia loialnistiu personalu suchasnoho pidpryemstva [Forming the strategy of employee loyalty management of modern enterprise]. *Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 68–74.

10. Bocharova N.A., Fedorova I.V. (2013) Osnovni typy loialnosti personalu pidpriemstva [Main types of enterprise personnel loyalty]. *Ekonomika transportnoho kompleksu*, vol. 22, pp. 40–51.

11. Mihus I.P., Chernenko S.A. (2013) Otsinka loialnosti personalu v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Assessment of personnel loyalty in providing economic security of enterprise]. *Ahrosvit*, no. 11, pp. 24–27.

12. Watson Wyatt Worldwide (1999) *WorkUSA 2000: employee commitment and the bottom line: study of employee attitudes and opinions*. Bethesda, MD : Watson Wyatt Worldwide, pp. 12.

СЕКЦІЯ ОБЛІКУ І АУДИТУ

УДК 657.47 : 658.5

Бражнікова Л.М.

д.е.н., проф., зав. каф. обліку і аудиту ДДПУ

Мокринська А.А.

студентка 1 курсу магістратури
спеціальності «Облік і оподаткування»

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЗА ЦЕНТРАМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню організаційно-економічних особливостей антикризового управління на промислових підприємствах. Розкрито сутність поняття обліку за центрами відповідальності, проаналізовано основні організаційно-економічні особливості антикризового управління та розроблено напрями ефективного антикризового управління на промислових підприємствах України.

Ключові слова: облік, децентралізація, центр відповідальності, доходи, витрати, прибуток.

Вступ. Останнім часом в Україні, в умовах невизначеності та загострення економічної й політичної кризи, промислові підприємства у своїй діяльності зазнають впливу різних факторів: глобалізації економіки, високого рівня конкуренції, недосконалості законодавства та інших чинників, які зобов'язують сучасні компанії, в процесі планування своєї діяльності, враховувати й підвищення соціально-політичної напруженості суспільства у взаємозв'язку зі збільшенням рівня інфляції в країні, й зростання цін на енергоресурси в умовах їх постійного споживання. Кризові ситуації, що виникають на промислових підприємствах – це найскладніші явища в період їх життєвого циклу, які призводить до зниження показників ефективності їх виробничо-господарської діяльності й фінансової стійкості суб'єктів підприємництва. Але якщо розглядати позитивну сторону їх впливу, то зазначені негативні явища примушують керівників підприємства постійно удосконалювати й впроваджувати нові, інноваційні заходи управління (у тому числі й антикризового менеджменту), що в подальшому можуть вивести підприємство на якісно новий рівень їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд питань організаційно-економічного спрямування щодо теоретико-методологічного розвитку антикризового менеджменту в економіці не є новими. Тому за останній час все більше науковців-теоретиків і практиків звертаються до сучасних напрацювань теоретико-методологічного інструментарію антикризового управління, що викликано, насамперед, нестабільністю економічного розвитку в нашій країні. Проблематику організаційно-економічного забезпечення антикризового управління розглядають відомі науковці: М. В. Білошкурський, І. О. Бланк,

О. В. Василенко, Р. М. Волчек, Ю. Є. Гайворонська, Т. В. Гринько, О. С. Дубинська, Л. І. Єгорова, Н. Ю. Єршова, В. В. Жильченкова, К. І. Залогіна, С. М. Іванюта, Н. П. Карачина, Н. В. Картохіна, А. Л. Колос, В. С. Король, Н. М. Літвін, Л. О. Лігоненко, О. В. Манойленко, Є. В. Міщук, Г. Л. Монастирський, О. О. Плахотнік, О. Ю. Проскура, О. Р. Рудик, Л. С. Ситник, О. А. Сметанюк, О. П. Степаненко, Г. В. Тельнова, О. О. Терещенко, А. М. Ткаченко, Ю. З. Толчєєв, А. Д. Чернявський, О. О. Шапурова, І. В. Шварц, І. О. Щербань, Н. Є. Юрик та ін.

Однак, незважаючи на багатоманітність і цілеспрямованість наукових публікацій вище представлених науковців, проблема ранньої діагностики та профілактики кризових явищ залишається не достатньо дослідженою з урахуванням сучасного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на діяльність суб'єктів господарювання в ринкових умовах і воєнно-політичної ситуації в Україні.

Постановка завдання. Дослідити поняття антикризового менеджменту, через призму концепції центрів відповідальності, їх організаційно-економічні особливості та актуальність розвитку на промислових підприємств в умовах невизначеності.

Результати дослідження. Облік за центрами відповідальності щодо впровадження проекту диверсифікації – це облік, за якого доходи і витрати, отримані в результаті реалізації проекту, акумулюються і відображаються у звітах на певних рівнях управління. Отже, завданням обліку за центрами відповідальності при диверсифікації господарської діяльності підприємства є узагальнення даних про витрати та доходи за визначеним, згідно з проектом, конкретним центром відповідальності для того, щоб відхилення можна було віднести до прав та відповідальності чітко конкретної особи.

Кожне підприємство має власну концепцію центрів відповідальності через визначення організаційної структури з наявністю та взаємодією його підрозділів. Підрозділи підприємства виконують різні функції і можуть мати різну назву: цехи, відділи, служби, департаменти, секції тощо. Ці підрозділи очолюють призначені вищим керівництвом відповідальні особи (менеджери, завідувачі), які наділяються відповідними повноваженнями та несуть відповідальність за результати діяльності.

Перевагами децентралізації є можливість вищого керівництва зосередитися на глобальних стратегічних проблемах і рішеннях щодо стратегії розроблення та впровадження диверсифікації господарської діяльності. Право оперативного прийняття рішень на відповідних рівнях управління передається для прийняття тими менеджерами, які найглибше розуміють суть проблеми. При цьому менеджери-спеціалісти набувають більшого досвіду управління, що дає їм змогу з часом обіймати посади у складі вищого керівництва. Недоліками децентралізації є ускладнення процесу координації діяльності щодо складових проекту диверсифікації; можливість появи нездорової внутрішньої конкуренції; збільшення витрат на утримання обслуговуючого персоналу для таких менеджерів-спеціалістів. Як свідчить зарубіжний досвід, у великих фірмах, щоб

уникнути небезпеки втратити контроль, вище керівництво намагається якомога глибше контролювати рішення менеджерів нижчого рівня, не підміняючи водночас їхньої функції приймати рішення. Отримання менеджером права самостійно приймати рішення під час реалізації проекту диверсифікації означає водночас і відповідальність за його наслідки. Тому підрозділ, очолюваний керівником, який несе відповідальність за результати його діяльності у цьому проекті, має назву центру відповідальності. Центр відповідальності – сфера (сегмент) діяльності, в межах якої встановлено персональну відповідальність менеджера за показники діяльності, які він контролює. У системі управління вищий керівник має контролювати й оцінювати роботу менеджерів нижчого рівня, а вони, у свою чергу, повинні здійснювати самоконтроль та інформувати вище керівництво про результати діяльності. Для здійснення такого контролю та забезпечення підзвітності менеджерів необхідна відповідна система обліку, яка б забезпечувала збирання, оброблення і передачу інформації про результати діяльності кожного центру відповідальності.

Такою системою обліку є облік за центрами відповідальності щодо діяльності з впровадження диверсифікації господарської діяльності [1, с. 90].

Облік відповідальності – система обліку, що забезпечує контроль і оцінку діяльності кожного центру відповідальності. Ефективна система обліку за центрами відповідальності ґрунтується на таких принципах: менеджери відповідають тільки за ту діяльність, що перебуває під їхнім контролем; менеджери беруть участь у визначенні цілей, за якими оцінюватиметься їхня діяльність; менеджери намагаються досягти поставленої перед ними та їхніми підрозділами мети; чітка визначеність значення обліку в системі заохочення працівників; звіти про виконання бюджетів складаються регулярно і використовуються практично для оцінки діяльності центрів відповідальності [2].

Завданням обліку за центрами відповідальності є не стільки контроль, скільки допомога в організації самоконтролю. Отже, головною метою обліку відповідальності є допомога менеджерам у складанні звітів про виконання бюджетів та оцінюванні результатів діяльності.

Створення та функціонування системи обліку за центрами відповідальності в результаті впровадження проекту диверсифікації господарської діяльності передбачає: визначення центрів відповідальності, складання бюджету для кожного центру відповідальності, регулярне складання звітів про виконання завдань і понесені витрати (отримані доходи), аналіз причин відхилень та оцінювання діяльності центру.

Основою обліку за центрами відповідальності є закріплення прав та обов'язків у понесенні витрат та забезпечення доходів за керівниками різних рівнів і систематичний контроль за виконанням ними затверджених бюджетів у досягненні результатів проекту диверсифікації. У зв'язку з цим першим кроком організації такого обліку є виділення відповідних центрів з метою закріплення відповідальності. Для виділення центрів відповідальності, насамперед, беруть до уваги організаційну та технологічну структури підприємства, посадові

інструкції, які встановлюють права й обов'язки конкретних працівників. Відмінності у характері відповідальності менеджерів за результати проекту диверсифікації дають змогу виокремити такі типи центрів відповідальності: центри витрат, центри доходу, центри прибутку [3].

Центр витрат – центр відповідальності, керівник якого контролює витрати, але не контролює доходи і збільшення активів із забезпечення цього та наступних проектів диверсифікації діяльності підприємства.

Центр доходу – центр відповідальності, керівник якого контролює доходи від результатів диверсифікації, але не контролює витрати на виробництво продукції або придбання товарів, необхідних для впровадження проекту диверсифікації. Керівник центру доходу може контролювати витрати на утримання підрозділу. Отже, йдеться не про відсутність контролю витрат взагалі, а про відсутність прямого зв'язку між витратами центру та його доходом.

Центр прибутку – центр відповідальності, керівник якого контролює витрати й доходи з метою збільшення активів для цього та наступних проектів диверсифікації. Саме наявність прямого зв'язку між витратами та доходами дає керівнику підрозділу змогу контролювати прибуток, отриманий від результатів проекту диверсифікації. Отже, основним завданням керівника центру прибутку є максимізація прибутку.

Висновки. Отже, різний характер і масштаби, які визначені вищим керівництвом при впровадженні проектів диверсифікації для центрів відповідальності, визначають різний підхід до оцінювання їхньої діяльності. Загальний підхід до вибору показників оцінювання діяльності центрів відповідальності за впровадження проекту диверсифікації передбачає дотримання таких критеріїв: взаємозв'язок з цілями диверсифікації, баланс короткотермінових і довготермінових цілей, відображення ключової діяльності керівництва, відображення результатів діяльності працівників, зрозумілість для працівників, можливість використання для оцінювання й заохочення працівників у досягненні результатів диверсифікації, об'єктивність і відносна простота розрахунку, послідовність і регулярність використання.

Список використаних джерел:

1. Герасименко С. С. Бухгалтерський облік: актуальні проблеми та рішення : монографія. Суми : ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. 162 с.
2. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретично-методологічні засади та практичний інструментарій. К. : КНТЕУ, 2001. 580 с.
3. Shank, J. C. Strategic Cost Management. New York : Free Press, 2013.

УДК 657

Гарна С. О.

ст. викладач каф. обліку і аудиту ДДПУ

В'юник Н.О.

студентка I курсу магістратури

спеціальності «Облік і оподаткування»

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМПЛЕКСУ ОБЛІКОВИХ ДИСЦИПЛІН ЩОДО ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ

У статті обґрунтовано необхідність читання окремого курсу «Теорія бухгалтерського обліку» магістрам першого курсу спеціальності «Облік і оподаткування». Підкреслено, що знання, які заклали фундамент розуміння категорій, законів, принципів бухгалтерського обліку, отримані студентами на молодших курсах, мають розвиватися і поглиблюватися на старших курсах.

Ключові слова: бухгалтер, класифікація рахунків, облікові дисципліни, основи бухгалтерського обліку, теорія бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми. В теперішній час комп'ютери замінюють рутинну працю попередників сучасного бухгалтера-управлінця. Втім загальна кількість його енергії, витраченої на формування всього обсягу необхідної інформації, не зменшується, а зростає, і доволі суттєво. Загалом це пояснюється ускладненням господарських зв'язків, механізмами ведення сучасного бізнесу і вкрай непростю законодавчою базою, яка ще й підпадає під суттєві зміни і коригування. Ось чому так важливо протягом навчання закласти майбутньому фахівцеві глибокі знання за широким спектром облікових дисциплін і найперше - з основ бухгалтерського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова теорія, загалом, і теорія бухгалтерського обліку, зокрема, формується під впливом праць і відкриттів багатьох поколінь вчених. Сьогодні практика господарювання певною мірою випереджує теорію обліку. З огляду на це науковці ведуть активний пошук ефективних напрямів вдосконалення змісту навчальних дисциплін облікового циклу. Цим проблемам присвячено праці В.Г. Швеця, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, Н.М. Малюги, В.Ф. Палія, Пушкара, В.В. Сопка, Л.В. Чижевської.

Мета статті полягає в обґрунтуванні напрямів набуття додаткових знань компетенцій студентами з бухгалтерського обліку з орієнтацією на доповнення переліку облікових дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес вдосконалення всіх складових системи бухгалтерського обліку відбувається постійно під впливом перетворень в економіці, але за обов'язкової участі представників бухгалтерської професії. Втім, для вдосконалення необхідно, передусім, мати глибокі базові знання. Важливо усвідомити просту істину: щодня обробляючи інформацію навіть і в умовах повної автоматизації обліку бухгалтер, по суті, змінює лише її зовнішню форму. Від його праці кількість виконаних

господарських операцій не збільшиться. Втім, чудо професії бухгалтера якраз полягає у тому, що створюється новий продукт, який узагальнює весь процес здійсненої операції. Йдеться про інформацію, відображену на бухгалтерських рахунках і узагальнену показниками фінансової звітності.

Саме у цьому сенсі знову слід вести мову про необхідність набуття знанневих компетенцій з основ бухгалтерського обліку. Звісно, комп'ютерна техніка здатна переробляти те, що створюється людиною. Формуються обсяги інформації, які опрацювати ручним способом неможливо. Але ж у праці бухгалтера передусім присутній чинник осмислення того, що робиться. Починається облікова процедура з аналізу змісту первинного документа, далі інформація опрацьовується з використанням бухгалтерських прийомів, в основі яких — бухгалтерські проведення, тобто ази бухгалтерської роботи.

Глибокі зрушення в навчальному процесі вищих навчальних закладів (далі ВНЗ) України, що відбуваються протягом останніх років, зумовили зміни в навчальних планах, зокрема, стосовно облікових дисциплін. Донедавна перелік цих дисциплін для усіх ВНЗ економічного профілю був однаковий. Нині існує тенденція до відмінностей. Більше того, скорочується обсяг аудиторного навантаження, натомість зростає кількість годин для самостійної роботи студента та індивідуальної роботи викладачів. За такого підходу не завжди враховується рівень складності у засвоєнні матеріалу бухгалтерських дисциплін.

Тому все, що стосується професії бухгалтера, повинно бути добре осмислене. Потрібно більше вкладати у знання майбутніх бухгалтерів-управлінців і особливо ще на початковому етапі формування їх професійних компетенцій, а саме в період навчання у вищому навчальному закладі.

Рівень сучасного бухгалтера характеризується його аналітичними здібностями, володінням інформаційними технологіями. Тому бухгалтер повинен і здатний навчатися все життя. Саме таку здатність виховує вищий навчальний заклад, де закладаються підвалини професіоналізму.

Від методики викладання теми «Рахунки бухгалтерського обліку» залежить і подальший розвиток економічного мислення студентів-обліковців, і їх практичне розуміння сутності економічного механізму функціонування підприємства.

При цьому знання про сутність та призначення рахунків бухгалтерського обліку, отримані студентами спеціальності «Облік і оподаткування» на молодших курсах в ході опанування дисципліни «Бухгалтерський облік (загальна теорія)», мають розвиватися і поглиблюватися на старших курсах. Потребують більш детального вивчення складові методології бухгалтерської науки, зокрема рахунки бухгалтерського обліку, в контексті розвитку економіко-облікових теорій, концепцій та еволюції розвитку бухгалтерської науки в цілому. На нашу думку, дану тематику доцільно викладати студентам старших курсів.

Починаючи вивчати дисципліну Бухгалтерський облік, необхідно дати визначення його предмету (що вивчається) і методів дослідження (з допомогою

яких прийомів, способів вивчається предмет). Інколи предмет і методи бухгалтерського обліку узагальнюють під назвою теорія бухгалтерського обліку, хоча під теорією розуміють сукупність взаємопов'язаних принципів, концепцій, визначень і суджень, що формують систему уявлень про явища, які дозволяють їх пояснювати та попереджати. З цього приводу професор Ф.Ф. Бутинець зазначає: «В такому аспекті ... слід навчати майбутніх фахівців основам обліку. Більш складні питання відносяться до теорії бухгалтерського обліку, які слід викладати студентам 5-го курсу, як завершальний етап вивчення обліку і контролю...» [1, с. 28].

Ті знання, які заклали фундамент розуміння категорій, законів, принципів бухгалтерського обліку, отримані студентами на молодших курсах, як ми вже сказали, мають розвиватися і поглиблюватися на старших курсах. На необхідності вивчення курсу «Теорії бухгалтерського обліку» наголошують також у своїх роботах Н.М. Малюга [2], М.С. Пушкар [3].

На нашу думку, курс з вивчення основних положень бухгалтерського обліку, який викладається для студентів другого курсу, необхідно назвати «Основи бухгалтерського обліку», а на старших курсах (для студентів-магістрів) запровадити курс «Теорії бухгалтерського обліку», в якій би весь багаж знань, який отримали бакалаври, систематизувати та поглибити новими вченнями та поглядами (присвятити увагу історії бухгалтерського обліку, а також розгляду різних підходів до побудови класифікації рахунків як основи систематизації об'єктів облікового спостереження тощо).

На жаль, вітчизняними галузевими стандартами освіти та навчальними планами не передбачено такого курсу для студентів старших курсів. На наш погляд, цей курс необхідно читати магістрам першого курсу і саме в першому семестрі.

Ми згодні з Малюгою Н.М., що, виходячи з того, що студенти, які тільки починають знайомитися з бухгалтерією, з фаховими обліковими дисциплінами, в першій обліковій дисципліні повинні засвоїти основи (сутність, базис) бухгалтерського обліку, основні теоретичні принципи, методи, предмет, об'єкт бухгалтерського обліку, а також основні принципи ведення записів на рахунках, оволодіти навиками заповнення первинних документів та складання форм звітності відповідно і дисципліна повинна називатися «Основи бухгалтерського обліку». Адже теорія бухгалтерського обліку – це система поглядів, концептуальних принципів, трактувань, якими озброюються у ході вивчення природи бухгалтерського обліку, закономірностей та перспектив його розвитку [2].

Відображення господарських операцій здійснюється на великій кількості рахунків бухгалтерського обліку. Залежно від об'єктів обліку, на них, відображається інформація тільки по однорідних господарських операціях, тому в практичній діяльності необхідно знати зміст, функції та призначення кожного рахунку та розуміти, яку інформацію обліковувати. Це сприяє наступному: застосуванню єдиних підходів до відображення господарських операцій у практичній діяльності суб'єктів державного сектора; отриманню

необхідних показників для контролю й аналізу; прийняттю правильних управлінських рішень [4].

Визначенню призначення та змісту бухгалтерських рахунків сприяє їх класифікація у розрізі однорідних груп. З практичного боку вона надає можливість швидко та безпомилково відображати облікові записи (витрачається менше часу на визначення кореспонденції рахунків); застосовувати оптимальну номенклатуру синтетичних рахунків (робочого плану рахунків) для використання його за різноманітних видів діяльності; пізнати всю сукупність господарських явищ та їх зв'язок із системою рахунків. У бухгалтерському обліку необхідно об'єктивно розуміти економічний зміст кожного рахунку та правильно їх застосовувати. З цією метою їх особливості повинні розкриватися в класифікації. Остання полегшує не тільки теоретичне вивчення змісту рахунків, але й використання їх в практичній роботі. Єдина класифікація рахунків: допомагає зрозуміти економічний зміст кожного рахунку; полегшує правильне їх застосування для групування об'єктів у бухгалтерському обліку; правильно застосовувати згідно зі структурою з метою оперативного управління.

Ми згодні з К.П. Боримською, що не потрібно знайомити студентів в курсі «Основи бухгалтерського обліку» з класифікацією рахунків за призначенням та структурою [5]. Адже вони ще слабо уявляють собі об'єкти обліку, а тому важко сприймають інформацію про основні (інвентарні, фондові, розрахункові), регулюючі (додаткові, контрарні), операційні та фінансово-результатні рахунки. Крім того, в ході еволюції обліку (особливо протягом останніх двох сторіч) пропонувалися різноманітні класифікації рахунків, і казати про певну «універсальну» класифікацію, яка призначена для студентів, – означає обділяти їх інформацією. Ми згодні з науковцями, що питання класифікації рахунків слід подавати в курсі «Теорії бухгалтерського обліку». Така послідовність вивчення є дидактично обґрунтованою. Вона забезпечує послідовне навчальне навантаження студентів шляхом збільшення його обсягу та поглиблення. Спочатку студенти знайомляться з основами бухгалтерського обліку, потім – із особливостями відображення різноманітних господарських операцій в системі бухгалтерського обліку, і нарешті вони оволодівають особливостями і специфікою бухгалтерської професії, вчать розуміти її тонкощі, замислюються над напрямками удосконалення облікової практики і теоретичних досліджень.

Вивчення різноманітних підходів до вчення про рахунки допоможуть магістрам замислитися над глибинами економічного життя підприємства, про напрями можливого удосконалення фіксації операцій на рахунках, обґрунтувати свої погляди на недоліки бухгалтерської роботи в комп'ютерному середовищі, які вони зможуть врахувати та виправити, за можливості, обійнявши посаду бухгалтера після закінчення ВНЗ або продовживши дослідження в цьому напрямі під час навчання в аспірантурі.

Висновки з даного дослідження. Отже, в процесі набуття студентами професійних компетенцій важливо враховувати, що знання - це складний,

багатофакторний феномен. Вони знаходяться не в документах або інформаційних технологіях, а в людях. Тому, змінюючи навчальні плани, слід сформувавши комплекс дисциплін, повною мірою адаптований до підготовки професіоналів-бухгалтерів.

Список використаних джерел:

1. Бутинець Ф.Ф. *Теорія обліку чи його основи, що вивчають майбутні фахівці з обліку?* Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 1 (22). Житомир: ЖДТУ, 2012. С. 19-37.
2. Малюга Н.М. *Розвиток теорії бухгалтерського обліку: Монографія.* Житомир: ПП «Рута», 2005. 388 с.
3. Пушкар М.С. *Формування системи облікових дисциплін в Україні.* Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2001. № 53. С. 12-17.
4. Калюга Є.В. *Підходи до класифікації рахунків бухгалтерського обліку: історичний аспект.* Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Випуск 11 (41). Ч. 2, 2014. С. 131-143.
5. Боримська К.П. *Удосконалення методики викладення теми «Рахунки бухгалтерського обліку» в облікових дисциплінах.* Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 3 (18). Житомир: ЖДТУ, 2010. 412 с. С. 36-46.

УДК 338.4 : 658.3

Дзюба М. О.

к.е.н., доц. каф. обліку і аудиту ДДПУ

Зуйко В. Л.

студент І курсу магістратури спеціальності «Менеджмент»

**МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ ЯК ФАКТОР
ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА**

Стаття присвячена питанню мотивації праці в зерновому господарстві Донецької області. Метою даного дослідження є аналіз стану мотивації праці персоналу та розробка напрямів її удосконалення на аграрних підприємствах в сучасних умовах господарювання. На основі проведеного аналізу існуючої системи мотивації праці було запропоновано здійснити заходи, які призведуть до створення в зерновій галузі ефективного мотиваційного середовища.

Ключові слова: мотивація персоналу, зернове господарство, продуктивність праці, трудомісткість продукції, оплата праці, робоча сила.

Однією із головних функцій управління є саме мотивація. Суб'єкти підприємства можуть реалізувати свій потенціал до економічного зростання лише за умов ефективної мотивації. Недостатня ж мотивація може виступати стримуючим фактором до зростання показників ефективності діяльності підприємства.

Основною метою даної статті є дослідження впливу мотивації персоналу на підвищення рівня продуктивності праці, аналіз існуючих методів мотивації та практика їх використання. Механізмом, який би забезпечував координацію діяльності працівників і заохочував їх до ефективного виконання заданих функцій згідно з визначеними цілями і завданнями є обґрунтована система мотивування, яка дає змогу цілеспрямовано впливати на поведінку людей відповідно до потреб організації. Підвищення мотивації праці персоналу, створення умов для його зацікавленості в результатах діяльності підприємства, розвиток соціального партнерства стають актуальними завданнями підприємства.

Питанню ефективної мотивації праці на підприємстві присвятили свої наукові роботи як вітчизняні так і зарубіжні вчені. Серед них: А. Афонін, В. Абрамов, Д. Богиня, А. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Дороніна, А. Єськов, І. Завадський, М. Карлін, А. Колот, О. Віханський, Н. Любомудрова, В. Сладкевич, К. Альдефер, В. Врум, Ф. Герцберг, О. Кузьмін, Д. Мак-Грегор, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Мескон, Р. Оуена, та ін.

У працях зазначених учених з різних точок зору досліджено теоретичні й практичні питання щодо ефективного управління персоналом. Але, незважаючи на це, більшість вітчизняних підприємств на сьогодні мають не ефективну систему мотивації персоналу. Питання розробки та впровадження мотиваційного механізму необхідно вирішувати, враховуючи специфіку діяльності кожного господарюючого суб'єкта. При розв'язанні цієї проблеми доцільним є урахування вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Що ж таке мотивація? Існують різні визначення суті і змісту цього поняття. В широкому розумінні воно розглядається здебільшого як внутрішня спонукальна сила, яка зумовлює інтенсивність і спрямованість зусиль людини. Зрозуміло, що рушійні мотиви, які змушують людину віддавати роботі максимум зусиль, досить складні і не лежать на поверхні.

Слово «мотивація» французького походження і буквально означає спонукальну причину, імпульс, привід до вчинку або дії [7]. У контексті поняття «мотивація» часто використовують такі поняття, як стимулювання та винагорода. Хоча ці поняття за змістом близькі, вони не однозначні. Стимул визначається як зовнішній вплив на людину чи групу людей, який спонукає до цілеспрямованої дії. Мотив - це внутрішнє спонукання, стимул, який знаходить відображення в свідомості людини. Один і той самий стимул може трансформуватися в різні мотиви, а відтак - зумовлювати різні вчинки.

На сьогоднішній день мотивація залишається одним з найскладніших явищ, в якому переплелися організаційно-економічні та соціальні аспекти. Час повної розгадки феномена мотивації ще не настав. Такої точки зору дотримується

більшість фахівців. Вельми цікавою і відвертою щодо цього є думка американського вченого Р. Гендерсона, який вважає: «Кожен, хто працював з людьми, знає, що існує практично необмежена кількість факторів і способів впливу на мотивацію людини. Однак ніхто не знає, як діє механізм мотивації, якої сили має бути мотиваційний фактор і коли він спрацює, не кажучи вже про те, чому він спрацює. Все, що відомо, так це те, що працівник трудиться заради винагороди і комплексу компенсаційних заохочувальних заходів» [7, с.170].

Сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли найдешевшим фактором виробництва стала робоча сила, а робочий час перестав мати об'єктивну ціну. Праця втратила свою значимість і цінність. Бідний громадянин - це відсутність попиту і інвестицій, зниження темпів росту ВВП як в цілому, так і на душу населення. Дешевий працівник - це низька продуктивність праці, безініціативність, відсутність підприємливості і діловитості, відтворення низької культури праці.

На нашу думку теорія мотивації Віктора Врума в сучасних умовах найбільш дієдатна, тобто правильне її використання на практиці призведе до підвищення ефективності виробництва. Цю теорію ще називають теорією очікувань. Її основний зміст зводиться до наступного: очікування того, що прикладені зусилля дадуть бажаний результат, помножене на очікування високої матеріальної винагороди за досягнуті результати, складає валентність мотивації [5]. Треба відмітити і той факт, що ця теорія в реальних умовах виробництва може діяти автоматично - керівники і спеціалісти можуть взагалі не знати про її існування.

Щоб проаналізувати ефективність дії основних положень даної теорії в зерновому господарстві підприємств Донецької області зробимо деякі уточнення. Перша частина визначення «очікування того, що прикладені зусилля дадуть бажаний результат» ставить завдання проаналізувати відношення працівника до конкретної роботи, абстрагуючись від матеріальної винагороди. Аналіз даного положення повинен дати відповідь на таке питання: чи призводять «прикладені зусилля» до бажаного результату? В даному випадку під бажаним результатом слід розуміти відносно високу врожайність і низьку собівартість продукції завдяки високій продуктивності праці. Логічно й те, що високі якісні показники ефективності виробництва можна отримати завдяки великим «прикладеним зусиллям». Таким чином, аналіз даного положення можна звести до визначення взаємозв'язку між продуктивністю праці (прямою і непрямою) і ефективністю виробництва. Друга частина визначення «очікування високої матеріальної винагороди за досягнуті результати» спонукає досліджувати вплив матеріальної винагороди (оплати праці) на продуктивність праці і інші показники ефективності виробництва зерна. І накінець, «валентність мотивації» - найвищу ефективність мотивації можна прослідкувати аналізуючи вплив продуктивності праці і рівня її оплати на ефективність виробництва зерна.

Сенс підвищення продуктивності праці пов'язаний з підвищенням частки уречевленої праці і зниженням частки живої, але ж таким чином, щоб сукупні затрати праці на одиницю вироблюваної продукції знижувались. Тому додаткове залучення робочої сили (зростання затрат живої праці на одиницю площі) при старій технологічній основі слід вважати екстенсивним фактором економічного росту. При такому варіанті розширеного відтворення незначний, як правило, приріст продукції супроводжується різким зниженням окупності додаткових витрат і обмеженням можливостей для матеріального стимулювання працівників.

Наші розрахунки свідчать, що розвиток зернового господарства досліджуваної зони здійснюється всупереч здоровому глузду. З ростом технологічної трудомісткості зростають матеріальні витрати на одиницю площі, збільшуються витрати на оплату праці, а значить і зростають виробничі витрати. Так як урожайність в даному випадку не зростає, то собівартість 1 ц зерна збільшується. Такі додаткові витрати праці не забезпечують навіть просте відтворення продуктивних сил і виробничих відносин.

Низька оплата однієї людино-години свідчить про високу питому вагу ручної праці в загальному її обсязі - протруєння насіння, посівна кампанія, скирдування соломи, післязбиральна доробка і очистка зернової частини урожаю. Причому такі непомірно великі трудові затрати засвідчують про зволікання термінів виконання технологічних операцій.

В сучасних умовах досягнення економічної науки дають можливість більш повно визначити конкретний вплив кожного фактору на рівень продуктивності праці з допомогою багатофакторного кореляційного аналізу. Для цього необхідно визначити присутність впливу факторів, визначити коефіцієнти регресії і статистичних характеристик; скласти рівняння регресії, дати економічну інтерпретацію результатів статистичного аналізу.

Вся різноманітність факторів, які впливають на рівень продуктивності праці, нами виражена наступними показниками:

X_1 - площа посіву зернових, га ($R=0,0261$);

X_2 - урожайність зернових, ц/га ($R=0,3385$);

X_3 - виробничі витрати на 1 га, грн. ($R=-0,3955$);

X_4 - витрати добрив на 1 га, грн. ($R=0,1772$);

X_5 - затрати праці на 1 га, люд.-год. ($R=-0,5164$);

X_6 - оплата праці однієї людино-години, грн. ($R=0,3638$).

На основі проведених за допомогою комп'ютерної техніки розрахунків одержано рівняння регресії:

$$Y_x = 0,14846 + 0,00028x_1 + 0,06698x_2 - 0,00001x_3 + 0,01664x_4 - 0,01205x_5 + 0,13399x_6.$$

Загальний коефіцієнт кореляції ($R=0,39047$), який виражає ступінь сукупного впливу всіх взятих до уваги факторів на процес формування показників продуктивності праці виражає досить слабку тісноту зв'язку. Тому виникає необхідність перевірки його істотності по F-критерію Фішера:

$$F = R^2(n-m-1)/(1-R^2)m,$$

$$F=0,39047^2 \times (91-6-1)/(1-0,39047^2) \times 6 = 2,52$$

Табличне значення F (критерію Фішера) при 5-ти відсотковому рівні значимості і числі ступенів свободи $V_1=6$ і $V_2=84$ дорівнює 2,21. Отже, залежність, яка виражена рівнянням регресії суттєва. Тому модель можна використовувати для аналізу продуктивності праці в зерновому господарстві досліджуваних підприємств. Коефіцієнти регресії при невідомих членах рівняння показують на скільки одиниць в середньому змінюється продуктивність праці при зміні кожного фактору на одиницю при фіксованому значенні решти факторів. Для об'єктивної оцінки впливу кожного з вивчаючих факторів нами розраховані коефіцієнти еластичності для всіх невідомих членів рівняння регресії: $E_1=0,18$; $E_2=1,23$; $E_3=0,002$; $E_4=0,21$; $E_5=0,29$; $E_6=0,15$. Отже рівняння регресії з коефіцієнтами еластичності буде мати такий вигляд:

$$Y_x=0,14846+0,18x_1+1,23x_2-0,002x_3+0,21x_4-0,29x_5+0,15x_6.$$

Таким чином, галузева модель продуктивності праці в зерновому господарстві дає можливість зробити наступні висновки.

Концентрація виробництва зумовлює підвищення продуктивності праці. При збільшенні посівних площ зернових культур на 1 % продуктивність праці зростає на 0,18 %. Але ж концентрація виробництва має свої оптимальні межі. Наші розрахунки свідчать про те, що найвища продуктивність праці в зерновому господарстві досліджуваних підприємств досягається на площі 900-1300 гектарів на одне підприємство.

Досить суттєвий вплив на підвищення продуктивності праці має урожайність. При підвищенні урожайності зернових культур на 1 % продуктивність праці зростає на 1,23 %.

Між величиною виробничих витрат на 1 гектар посіву і рівнем продуктивності праці існує оберненопропорціональна залежність: з ростом витрат на 1 гектар на 1 % вона знижується на 0,002 %. Це пояснюється тим, що для більшості підприємств зони характерний затратний механізм господарювання в зерновиробництві, при якому під впливом високої трудомісткості продукції формуються виробничі витрати.

Позитивну роль відіграє і один із самих основних факторів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва - добрива. Із збільшенням витрат на добрива в розрахунку на 1 гектар посівної площі зернових на 1 % продуктивність праці підвищується на 0,21 %.

Технологічна трудомісткість (затрати праці на 1 гектар) також має свої оптимальні межі. Позитивний її вплив на зростання продуктивності праці проявляється при затратах праці на 1 гектар до 33,88 людино-годин (середня величина). Подальший приріст їх на 1 % призводить до зниження продуктивності праці на 0,29 %.

Продуктивність праці в зерновому господарстві досліджуваних підприємств зростає на 0,15 % на кожний відсоток росту оплати праці. Цей факт засвідчує про екстенсивний напрямок використання робочої сили в більшості підприємств, що призводить до формування неправильних пропорцій між ростом продуктивності праці і її оплатою.

Багатофакторний регресійний аналіз між трьома показниками (трудомісткість продукції, урожайність зернових, затрати праці на 1 га в люд-год) підтверджує, що більш тісний взаємозв'язок має місце між технологічною трудомісткістю і трудомісткістю продукції. Коефіцієнт кореляції між цими показниками ($R=0,9510$) вказує на досить суттєву залежність проти коефіцієнта кореляції ($R=-0,3121$) між трудомісткістю продукції і урожайністю зернових. В цілому ж залежність між досліджуваними показниками виражається рівнянням регресії:

$$Y_x = 1,16695 - 0,05398x_1 + 0,04978x_2, \text{ де}$$

Y_x - трудомісткість продукції, люд.-год./ц;

x_1 - урожайність зернових, ц/га;

x_2 - затрати праці на 1 га, люд.-год.

Економічний зміст даного рівняння заключається в наступному: при збільшенні урожайності зернових на 1 ц/га трудомісткість продукції знижується на 0,053 людино-години на 1 ц, а збільшення затрат праці на 1 га на 1 людино-годину призводить до росту трудомісткості зерна на 0,050 людино-годин на 1 ц. Загальний коефіцієнт кореляції ($R=0,86909$) вказує на досить велику залежність між досліджуваними величинами. Коефіцієнти еластичності $E_1=0,90$ і $E_2=1,09$ також свідчать про переважне значення технологічної трудомісткості в порівнянні з урожайністю при формування трудомісткості продукції. Один відсоток росту урожайності знижує трудомісткість продукції на 0,9 %, а зростання технологічної трудомісткості на 1 % підвищує її на 1,09 %. Такий висновок ще раз підтверджує екстенсивний напрямок використання робочої сили.

Парний регресійний аналіз зв'язку між урожайністю і оплатою праці на 1 центнер вказує на те, що збільшення розцінки по оплаті праці на 1 центнер зерна не стимулює підвищення урожайності, а навпаки, вона знижується. Залежність між досліджуваними факторами виражається рівнянням регресії:

$$Y_x = 23,5324 - 0,5896x + 1,0729/x, \text{ де}$$

Y_x - очікуване значення урожайності зернових, ц/га;

X - розмір оплати праці на 1 ц, грн.

Коефіцієнт кореляції ($R=0,24814$) показує слабкий зв'язок між вивчаючими показниками. Але ж розрахований F-критерій Фішера 5,84 значно перевищує його табличне значення - 3,96, що дає змогу зробити висновок про вірогідність зв'язку.

Таким чином, проведені дослідження підтверджують той факт, що витрати на оплату праці не забезпечують більш високий рівень інтенсивності і ефективності виробництва. Слід також звернути увагу на те, що рівень продуктивності праці в досліджуваних підприємствах формується майже хаотично, мало залежить від урожайності і собівартості продукції.

Підводячи підсумки аналізу мотиваційної структури в зерновому господарстві досліджуваних підприємств і відповідності її теорії Віктора Врума, слід зазначити, що внутрішні спонукальні мотиви працівників хоч і в слабковираженій формі, але ж сприяють підвищенню продуктивності праці.

«Очікування високої матеріальної винагороди за досягнуті результати» не стимулює підвищення продуктивності праці і взагалі ефективності виробництва. Про «валентність мотивації» в даному випадку взагалі не приходиться говорити, так як продуктивність праці і її оплата практично не впливають на ефективність зерновиробництва і існують незалежно одне від одного. Таким чином, зовнішні мотиваційні стимули в сучасних умовах в зерновому господарстві досліджуваних підприємств практично не працюють, а ще гірше - негативно впливають на внутрішні, що робить сільськогосподарську робочу силу слабковмотивованою. Позитивно змінити ситуацію в умовах, що склалися можна завдяки створенню суттєво нової зовнішньої мотиваційної структури через реформування відносин власності в сільському господарстві і особливо земельних відносин, і побудові на цій основі адаптованих до ринкових умов господарювання первинних суб'єктів агробізнесу.

Не сприяє розвитку аграрного сектору і соціально-психологічна обстановка навколо селянської праці. Одним з найскладніших і найнебезпечніших для села наслідків споживацького підходу колишньої і теперішньої влад стало зневажливе ставлення до селянина. Переважно ручна (з урахуванням присадибного сектора) і недостатньо механізована праця; недосконалість тракторів, комбайнів, інших машин, що негативно позначається на здоров'ї працюючих на них; нестерпні умови праці на полях і фермах; найнижча оплата праці - ці та інші обставини сформували ситуацію, при якій робота, праця у сільському господарстві належить до найменш престижних, не привабливих. Ми навчилися виробляти найкращу у світі космічну техніку, літаки, танки, але не уміли і не уміємо зробити добротного трактора або сільськогосподарську машину.

І ще один аспект соціального стимулювання землеробської праці. Йдеться про створення таких умов, за яких реальна праця селянина відповідала б внутрішній природі та особливостям цієї праці. Землероб у процесі своєї діяльності повинен виступати як цілісна особа, а не як носій якоїсь відокремленої часткової функції. Створення умов для прояву його як цілісної особи - фундаментальна форма соціального стимулювання праці. Зауважимо, що до такої праці здатні не всі, а той, хто здатний, - не проміняє її ні на що інше.

Список використаних джерел

1. Васюта В.Б. *Сучасна система трудових показників на підприємстві*. Ефективна економіка, 2014. №12. Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
2. Колот А.М. *Мотивація персоналу: підручник*. К.: КНЕУ, 2005. 337с.
3. Корольова К. *Взаємозв'язок мотивації і рівня професійних досягнень*. К. Корольова «Персонал». 2008.– №2. С.50 – 55.
4. Лещенко Л. О. *Мотивація праці як фактор підвищення прибутковості виробництва*. «Ефективна економіка». 2016. №4. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

5. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер с англ. М.: Дело, 1992. 702 с.
6. Никифоренко В.Г. Управління персоналом: Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Одеса: Атлант, 2013 р. 275 с.
7. Основы менеджмента в АПК: Підручник / Завадський Й.С., Гудзінський О.Д., Заїнчковський А.О. та ін. К.: Вища шк., 1995. 246 с.
8. Шафранська Т.Ю., *Основні види мотивації працівників*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/10_133226.doc.htm

УДК 331.102 : 331.222 : 331.41 : 657.1.012 : 658.3

Малахова А.В.

к.е.н., доц. каф. обліку і аудиту ДДПУ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ВДОМА НА ЧАС КАРАНТИНУ

В статті розглянуті основні аспекти обліку робочого часу та нарахування заробітної плати під час карантинних заходів, з огляду на чинне законодавство. Визначений порядок оформлення переведення працівника на роботу вдома. Досліджено питання обліку заробітної плати для категорій робітників на погодинні та відрядній оплаті.

Ключові слова: трудові ресурси, робочий час, карантинні заходи, оплата праці, державні гарантії.

Постановка проблеми. Від різноманітних контролерів нині лунають поради роботодавцям організувати працю їхніх робітників дистанційно. Але терміна «віддалена робота» або «дистанційна праця» в трудовому законодавстві немає. Натомість уже давно є поняття «праця вдома».

Праця вдома й досі мало врегульована чинним трудовим законодавством.

Аналіз законодавчої бази. У КЗпП про надомну роботу згадується лише у ст. 179 щодо осіб, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до трьох або до шести років: вони можуть працювати на умовах неповного робочого часу або вдома. Про це говорить і Мінсоцполітики в листі від 25.11.2015 р. №692/13/133-15. Водночас міністерство наголошує: трудовим законодавством не заборонено укладати, як при прийнятті на роботу, так і згодом, трудові договори про роботу вдома з додержанням норм чинного законодавства.

У чинному трудовому законодавстві є ще два спеціальні нормативні акти, які передбачають надомну роботу: Положення №314 і Методрекомендації №4. Також є Положення №275, хоча й досить застаріле, але чинне, тож його теж можна використовувати і нині, з урахуванням чинних норм законодавства.

У цьому самому листі Мінсоцполітики згадує і Женевську конвенцію МОП 1996 року про надомну працю (№177), а ще є Рекомендації №184 щодо надомної роботи як роз'яснення до тексту Конвенції. Але позаяк Конвенцію в

Україні не ратифіковано, то ці два документи не мають обов'язкової сили. Їх можна також використовувати як рекомендації.

Мета статті полягає у визначенні особливостей відображення надомної праці під час карантину в системі бухгалтерського обліку та визначення правової оцінки таких заходів на підприємствах будь-якої форми власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо під час карантину потреба у праці робітника є і він може виконувати трудові обов'язки не лише в офісі, а і з дому, то доцільно тимчасово перевести такого працівника на роботу вдома.

А новий Закон №530 прямо дозволяє роботодавцю доручати працівникові виконувати протягом певного періоду роботу, визначену трудовим договором, вдома. Згода працівника в цій нормі не згадується. Отже, ініціатором такої зміни умов праці може бути як працівник, так і роботодавець.

У нормальних умовах переведення працівника на роботу вдома вважається зміною істотних умов праці. І ст. 32 КЗпП вимагає у разі, якщо ініціатором такого переведення є роботодавець, попереджати про це працівника за 2 місяці. Працівника має право не погодитися працювати за новими умовами і звільнитися протягом цих 2-х місяців. У такому разі він має право на вихідну допомогу за ст. 44 КЗпП.

Але карантин та Закон №530 все змінили. І тимчасово, на період встановлення карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), у роботодавця з'явилося право переводити працівників на роботу вдома просто, вже не плануючи такого переведення за 2 місяці. Так, фактично це зменшило права працівників. Але форс-мажор змушує і їх, і роботодавців шукати нових форм виконання трудових обов'язків.

Отже, оформлення переведення працівника на роботу вдома під час карантину відбувається:

- якщо ініціатором є працівник, то заявою і наказом;
- якщо ініціатором є роботодавець, то лише наказом. Із ним треба ознайомити працівників (під підпис), але вже можна не чекати 2 місяці, аби новий режим роботи почав діяти.

Якщо працівник відмовиться працювати вдома під час карантину, то невиконання законного доручення (наказу, розпорядження) керівника є порушенням трудової дисципліни. А отже, у керівника з'явиться можливість покарати такого працівника, зокрема і звільнити його (ст. 147 КЗпП).

Але роботодавець має не лише права, а й обов'язки. Безумовно, це стосується оплати праці такого працівника. А ще роботодавець зобов'язаний забезпечити працівника всім необхідним для виконання його трудових обов'язків (ст. 21 КЗпП).

Це стосується і праці вдома. Тобто недостатньо просто доручити працівникові виконувати його трудові обов'язки вдома. Слід ще подбати про те, щоб у нього вдома було все необхідне для їх виконання. Тож за таких умов наявність комп'ютера, Інтернету, мобільного зв'язку, принтера і паперу,

відповідного програмного забезпечення, інструментів та матеріалів тощо стає проблемою роботодавця, а не працівника.

Робоче місце працівника характеризується наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх сукупності, необхідної для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або установчих функцій.

У пп. 1.1 Методрекомендацій №4 уточнюється, що надомниками є працівники, робоче місце яких збігається територіально з місцем їх проживання.

Звертаємо увагу, що працедавцю не треба переводити до нежитлового фонду робоче місце надомника у житловому фонді, бо такої вимоги у чинному законодавстві немає. Але при цьому слід враховувати, що надавати надомникам види робіт, які створюють незручності для їхніх сусідів, не можна. Надання приміщень у житлових будинках для потреб промислового характеру забороняється.

Таким чином, дистанційно вести бухгалтерський облік, навчання, надавати юридичні та інші консультації, провадити переговори з контрагентами та контролювати працю підлеглих з дому можна. Тим більше що працівники продовжують жити у цьому приміщенні, а працювати вдома дозволяється.

У п. 9 Положення №275 є дві обов'язкові умови для надомної праці:

1) наявність необхідних житлово-побутових умов для виконання певних робіт;

2) можливість набути практичних навичок для виконання цієї роботи.

Якщо працівник має все, що потрібно для виконання трудових обов'язків вдома, то роботодавець, порохувавши понесені працівником витрати, їх компенсує.

Тобто якщо працівник використовує для цього власний комп'ютер, — підприємство орендує його на час карантину або виплачує працівникові компенсацію його зносу (ст. 125 КЗпП). Те саме стосується мобільного телефону, робочого стола, стільця тощо. Якщо використовуються зі службовою метою Інтернет або мобільний зв'язок, що їх оплачує працівник, компенсуються ці витрати.

Компенсувати працівникові оренду квартири, опалення або водопостачання, звичайний одяг та харчування на цій підставі не треба.

Якщо працівник не має всього або частини того, за допомогою чого він повинен виконувати трудові обов'язки вдома, роботодавець мусить подбати про те, щоб його забезпечити. І не просто придбати, а й забезпечити доставку потрібних активів додому працівникові, а також забезпечити його функціонування на тому рівні, який дозволить працювати.

Передаючи надомникові обладнання, матеріали або інструменти для виконання роботи, оформлюють передачу накладними або актами. З метою бухгалтерського та податкового обліку така операція не розглядатиметься як постачання — це буде внутрішнє переміщення таких активів, і в аналітичному обліку зміниться місце їх обліку (та матеріально відповідальна особа).

Надомники мають усі гарантії та права, встановлені КЗпП.

Доручати працівникові під час карантину роботу вдома роботодавцю дозволяється. А змінювати графік роботи такого працівника чи умови оплати його праці без попередження за 2 місяці — ні. Тому принаймні перші 2 місяці карантину у працівника нічого не змінюється.

Отже, якщо оплата праці надомника здійснюватиметься за відпрацьований час, то роботодавцю слід пам'ятати про норму тривалості робочого часу, передбачену ст. 50 КЗпП. Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Тобто менше можна, а більше — ніяк.

Такому працівникові можна встановити індивідуальний графік, зручний саме для нього. А можна залишити звичайний графік роботи підприємства. Це працівник та роботодавець вирішують за домовленістю.

А ще у такого працівника залишатиметься право на відпочинок. Тобто він має право на перерви, вихідні та відпустки. А якщо захворіє, — і на лікарняний.

Відповідно до цього графіка працівника і табелюють. Про всі відхилення від установленого графіка працівник має повідомляти роботодавця, адже той не завжди зможе проконтролювати присутність працівника на робочому місці весь установлений йому робочий час.

Тобто спілкування між роботодавцем та працівниками за допомогою електронної пошти, мобільного зв'язку тощо під час карантину стає необхідністю.

Водночас роботодавець зобов'язаний вести облік усіх надомників, яким він надає роботу, та вести реєстраційні листи робочих завдань, доручених надомнику, із зазначенням часу, відведеного для виконання завдань; тарифних ставок оплати праці; витрат, пов'язаних із виконанням для підприємства роботи вдома.

Оплата праці надомника проводиться так само, як і в інших працівників. Оплата його праці від зміни місцезнаходження його робочого місця не змінюється. Якщо працівникові раніше платили за відпрацьований час (почасова оплата праці), то зарплата йому нараховуватиметься виходячи з окладу (тарифної ставки) і фактично відпрацьованого часу (зафіксованого в таблиці обліку робочого часу).

Якщо ж стосовно надомника застосовується відрядна оплата праці, то таблиць вести не потрібно. Підставою для нарахування зарплати будуть листи робочих завдань та відрядні розцінки.

Звісно, що в обох випадках у працівника залишаються і мінімальні гарантії в оплаті праці:

— щодо працівників із місячними окладами (які виконують місячну норму праці) як мінімальна державна гарантія має дотримуватися мінімальна місячна заробітна плата, а для працівників із погодинною оплатою (годинними тарифними ставками та годинною нормою) — мінімальна заробітна плата в погодинному розмірі;

— відрядна форма оплати праці передбачає виплату працівникові заробітної плати за встановленою відрядною розцінкою залежно від кількості одиниць виготовленої ним якісної продукції (обсягу виконаної роботи). Така розцінка визначається шляхом ділення тарифної ставки (окладу), яка відповідає виконуваним роботам, на норму (годинну, денну) виробітку продукції, робіт, послуг. Отже, якщо відрядна розцінка розраховується виходячи з годинної норми праці, то гарантією є мінімальна заробітна плата в годинному розмірі, якщо з денної — мінімальна місячна заробітна плата.

Висновки. 1. Роботодавець може доручити працівникові під час карантину працювати вдома. Але при цьому роботодавець має забезпечити працівника всім необхідним для виконання ним трудових обов'язків удома.

2. Умови такого переведення (з якого до якого числа, де саме буде нове робоче місце — місце проживання працівника, що надаватиметься працівнику для виконання трудових обов'язків вдома тощо) повинні бути наведені у наказі.

3. З наказом працівника обов'язково слід ознайомити заздалегідь (бажано — під підпис). Ознайомлення потрібне для того, щоб працівник виконував наказ. А підпис — уже для захисту роботодавця в разі трудового спору (як доказ такого ознайомлення і згоди працівника працювати в нових умовах).

4. Змінювати графік та умови оплати праці працівника вдома під час карантину роботодавець може лише з попередженням за 2 місяці. Однак якщо ініціатором змін графіка роботи буде сам працівник, то чекати 2 місяці не потрібно — достатньо заяви працівника та наказу.

Список використаних джерел:

1. ЖКУ — Житловий кодекс УРСР від 30.06.83 р. №5464-Х.
2. КЗпП — Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. №322-VIII.
3. ПКУ — Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI.
4. ЦКУ — Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV.
5. Закон №530 — Закон України від 17.03.2020 р. №530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)».
6. КВЕД — Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності» (ДК 009:2010), затверджений наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. №457.
7. Перелік №447 — Перелік посад і робіт, які заміщаються або виконуються робітниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення збереження цінностей, які були передані їм для збереження, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування в процесі виробництва, затверджений наказом Держкомпраці СРСР та Секретаріату ВЦРПС від 28.12.77 р. №447/24.
8. Положення №275 — Положення про умови праці надомників, затверджене постановою Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 29.09.81 р. №275/17-99.

9. Положення №314 — Положення «Про робоче місце інваліда і про порядок працевлаштування інвалідів», затверджене постановою КМУ від 03.05.95 р. №314.

10. Методрекомендації №4 — Методичні рекомендації щодо визначення робочих місць, схвалені Міністерством праці України, протокол від 21.06.95 р. №4.

11. Правила №572 — Правила користування приміщеннями житлових будинків і гуртожитків, затверджені постановою КМУ від 08.10.92 р. №572.

УДК 657.2.016

Малахова А.В.

к.е.н., доц. каф. обліку і аудиту ДДПУ

Лоткова С.Г.

студентка I курсу магістратури спеціальності «Облік і оподаткування»

ВПЛИВ РИЗИКІВ НА РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ В ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проведено дослідження особливостей проведення оцінки ризиків господарської діяльності та на основі цього виділено основні етапи оцінки ризиків у системі бухгалтерського обліку. Структуровано та наведено класифікацію ризиків-фактів господарського життя з метою їх оцінки та відображення в бухгалтерському обліку, а також запропонована система економіко-математичних показників, які застосовуються для оцінки рівня типовості ризику.

Ключові слова: ризик, факт господарського життя, рахунок-індикатор, прибуток, оцінка, математична статистика.

Постановка проблеми. Успіх діяльності будь-якого суб'єкта господарювання суттєво залежить від достовірності та повноти інформації, на основі якої приймаються управлінські рішення.

З метою забезпечення ефективності діяльності підприємства повинні створювати систему управління, яка дозволяє здійснювати моніторинг та управління ризиками, систему бухгалтерського обліку та контролю таких підприємств необхідно перебудовувати, орієнтуючись на вирішення завдань, які змінюються протягом життєвого циклу їх розвитку. Разом із тим нині система бухгалтерського обліку не забезпечує процес моніторингу та управління ризиками, оскільки функціонує відокремлено. У зв'язку з цим виникає необхідність розвитку аналітичної системи бухгалтерського обліку, яка б забезпечувала необхідною інформацією усі рівні управління.

Сучасні дослідження свідчать про те, що 40-50% усієї інформації є збитковою в інформаційному потоці, і в той же час в обліку відсутні близько

50% інформації, необхідної для управління. Тому прийняття рішення часто ґрунтується на інтуїції управлінського персоналу, а не на точній та об'єктивній обліковій інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації бухгалтерського обліку, а також обліку фінансових результатів досліджували вітчизняні науковці, серед яких: Як зауважує І. М. Вигівська: «Більшість зазначених вчених та науковців досліджували питання сутності, аналізу та оцінки окремих видів підприємницьких ризиків» [1]. Під підприємницьким ризиком прийнято розуміти [2; 3; 4; 5] ймовірність (загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів, виникнення додаткових витрат у результаті здійснення діяльності. Питання обліково-аналітичного забезпечення управлінських рішень, облікового супроводження ризик-менеджменту досліджується багатьма науковцями, серед яких: К. П. Боримська, М. З. Валович, В. В. Вітлінський, І. М. Вигівська, А. М. Герасимович, М. П. Городиський, З. В. Гуцайлюк, І. А. Дмитрійв, Л. І. Донець, О. О. Зеленіна, В. А. Кравченко, І. Д. Левченко, С. З. Мошенський, О. О. Охрименко, І. А. Панченко, Т.О. Пожуєва, В.С. Рудницький, Н.С. Скопенко, Н. В. Цопа та інші. Так, І. М. Вигівська, І. Л. Грабчук та О. О. Зеленіна [1] пропонують ідентифікацію підприємницьких ризиків за видами господарської діяльності організації, уточнюють методи управління підприємницькими ризиками суб'єкта господарювання (внутрішні та зовнішні), обґрунтовують необхідність розкриття в бухгалтерській звітності даних про ризики у вигляді, що забезпечить високий ступінь прозорості та достовірності бухгалтерської інформації. Підприємницькі ризики організацій, що мають за мету діяльності отримати прибуток, науковці [1; 6] пропонують ідентифікувати за видами діяльності. Зокрема виділяються: ризики операційної, інвестиційної і фінансової діяльності, а також ризики процесу постачання, процесу виробництва, процесу реалізації, до яких доречно додати ризики процесу створення організації та процесу управління організацією. В. В. Вітлінський та Г. І. Великоіваненко стверджують, що бухгалтерський облік може фіксувати лише його справжні наслідки впливу ризиків, а також відображати доходи і витрати від управління ризиками підприємницької діяльності (заходи ризик-менеджменту), зокрема: «Самострахування, тобто створення власних резервів для покриття негативних наслідків ризику; розподіл (передача) ризику знаходить відображення в обліку у вигляді факторингових угод» [6]. Інформація фінансової звітності не містить прямих вказівок на наявні підприємницькі ризики, як зауважують М. П. Городиський та І. А. Панченко [7], це робить її обмеженою і знижує її достовірність. Один із засобів підвищення достовірності фінансової звітності, це подання відомостей про бухгалтерські ризики за зрозумілою систематизацією. Таку думку підтримує Н. С. Скопенко [8], і пропонує подання даних щодо ризиків у систематизованому вигляді, з метою забезпечення високого ступеню прозорості інформації про загрози погіршення фінансового стану і ризики зниження результатів діяльності підприємств. На сьогодні більшість із авторів, що беруться за

ідентифікацію ризиків бухгалтерського обліку, виходять із прилаштування загальновідомих підприємницьких ризиків до чинників, що впливають на якість фінансової звітності, а надалі на якість управлінських рішень. На жаль, поза увагою науковців лишилася ідея, ідентифікувати бухгалтерські ризики за порядком, який встановлено щодо організації обліку. Проте наукові праці вказаних вчених не враховують особливостей організації та методики бухгалтерського обліку фінансових результатів суб'єктів господарювання за умов невизначеності. У зв'язку з вищевикладеним можемо зробити висновок про необхідність удосконалення системи бухгалтерського обліку у відповідності до потреб управління та необхідності удосконалення облікового забезпечення управління прибутком за умов ризик-орієнтованого управління.

Мета статті полягає у визначенні особливостей відображення ризиків у системі бухгалтерського обліку та визначення порядку здійснення оцінки ризикових фактів господарського життя з метою здійснення в подальшому аналізу їхнього впливу на фінансові результати суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система бухгалтерського обліку фінансових результатів як основне джерело обліково-економічної інформації для потреб управління потребує удосконалення не лише в методологічній, але й в організаційній складовій. Для правильної організації системи бухгалтерського обліку для потреб управління підприємством необхідно враховувати не лише законодавчі вимоги щодо такої організації та інтереси зовнішніх користувачів облікової інформації, переважну більшість з яких складають контролюючі органи, але й запити внутрішньої системи управління підприємством.

За умов невизначеності окрім інформаційних потреб системи управління підприємством необхідно враховувати і природу потенційних та фактичних господарських ризиків підприємства. Нами у цій статті безпосередньо приділена увага не усім можливим ризикам господарської діяльності, а лише тим, які є найбільш характерними для вітчизняних підприємств.

Важливим елементом методу бухгалтерського обліку є оцінка як процес вартісного вираження об'єктів бухгалтерського обліку.

Процес оцінки ризиків, а точніше, фактів господарського життя, які виступають у ролі ризиків, складається з 5 послідовних етапів:

1. ідентифікація та класифікація фактів господарського життя, пов'язаних з ризиками;
2. оцінка ймовірності отриманих або утрачених вигід, пов'язаних з ризиками;
3. вибір та обґрунтування способів відображення в бухгалтерському обліку в обліковій політиці підприємства відповідно до поставлених завдань з управління ризиками;
4. вибір методичного інструментарію управління ризиками в бухгалтерському обліку;
5. оцінка зміни вартості об'єктів бухгалтерського обліку залежно від впливу ризиків.

Особливість першого етапу – проводиться ідентифікація та класифікація фактів господарського життя, у зв'язку з чим встановлено, що усі факти господарського життя поділяються на ті, що виникли в минулому, та, відповідно, відображені вже в бухгалтерському обліку, та ті, які мають ймовірність виникнути в майбутньому, порядок оцінки яких у системі бухгалтерського обліку потребує удосконалення.

З метою удосконалення процесу оцінки ризиків, усі факти господарського життя поділено на:

- 1) ті, що виникли в результаті минулих подій (реалізовані);
- 2) ті, що виникають в поточний момент часу (поточні);
- 3) ті, щодо яких існує ймовірність виникнення в майбутньому.

До першої групи належать ризики, які вже відбулися в результаті минулих подій, та наслідки яких відображені на поточний момент часу в системі бухгалтерського обліку. Оцінка таких ризиків не потребує удосконалення, оскільки такі ризики вже є відображеними за фактичними витратами або доходами, які мали місце в минулому. Особливість даних ризиків полягає в тому, що інформація, яка міститься про них на відповідних рахунках-індикаторах, використовується для оцінки зиків, які можуть мати місце в майбутньому.

З метою оцінки можливих ризиків та відповідно до особливостей використання рахунків-індикаторів пропонуємо серед фактів господарського життя першої групи виділити ті, які обліковуються на рахунках 18, 34, 38, 46, 47, 51, 62 та вказують на можливість появи ризиків протягом найближчого часу. Так, наприклад, створений резерв сумнівних боргів вказує на появу сумнівної заборгованості, яка з часом може бути перекласифікованою у безнадійну, що, у свою чергу, призведе до виникнення ризику непогашення дебіторами боргу. Схожа ситуація спостерігається у разі отримання від покупців векселя, що вказує на проблеми у покупців зі платоспроможністю, яка за непередбачених обставин може перетворитися у ситуацію з наявністю сумнівної заборгованості. Дані рахунки виокремлено у зв'язку з тим, що ризики, які можуть виникнути в майбутньому, не підлягають оцінці, а їх потенційний розмір уже вказаний на виокремлених рахунках.

Друга група ризиків – ті, що виникають у поточний момент часу (поточні). У цій групі також проводимо поділ на дві підгрупи: 1) ризики, для управління якими в результаті минулих подій створені резерви та гарантії; 2) ризики, для управління якими в результаті минулих подій не створені резерви та гарантії. Щодо першої підгрупи, то це ті ризики, щодо яких вже були створені резерви, які обліковуються на рахунках 47 та 38. Особливість оцінки даної групи ризиків полягає в тому, витрати та вигоди від реалізації таких ризиків визначатимуться лише в межах різниці між фактичною величиною ризику та раніше створеним резервом, адже інша частина витрат уже була визнана в попередньому періоді при створенні резерву.

Щодо другої підгрупи, для якої раніше резерви не створювалися, то в поточний момент часу при відображенні в бухгалтерському обліку оцінка таких ризиків здійснюється за фактичними витратами, які підтверджуються відповідними первинними документами.

Виділена третя група ризиків – ризики, щодо яких існує ймовірність виникнення в майбутньому є найскладнішою, оскільки потребує удосконалення підходу до оцінки в умовах невизначеності. Такі ризики не відображаються в системі бухгалтерського обліку, оскільки таке відображення суперечило б принципу бухгалтерського обліку превалювання сутності над формою, оскільки в поточний момент часу здійснюється оцінка ймовірності їх виникнення, а сам по собі ризиковий факт господарського життя ще не відбувся.

Якщо ризик має позитивний наслідок (невизначеність), то в майбутньому з високим ступенем імовірності призведе до збільшення економічних вигід підприємства. Дана невизначеність стає звичайно наслідком незапланованих, непередбачених подій, що породжують можливість припливу економічних вигід до організації. Виходячи з вимоги обачності, невизначеність не визнається в бухгалтерському обліку, так як їх прийняття до обліку може призвести до визнання доходів, які ніколи не будуть матеріалізовані у вигляді припливу грошових коштів або іншого майна. Якщо факт отримання доходу очевидний, то пов'язаний з ним актив не є невизначеністю і повинен бути прийнятий до обліку у відповідному звітному періоді.

Підходів до оцінки ризиків нині існує безліч, проте на рівні законодавства визначається лише можливість створення резервів, таких як: резерв сумнівних боргів та резерв під забезпечення майбутніх виплат та платежів. Щодо даних резервів, то порядок їх створення та оцінки визначений Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Проте вважаємо, що підходи до оцінки таких резервів є недосконалими, оскільки не враховують факту ймовірності та невизначеності при розрахунку.

Пропонуємо оцінку можливих витрат та вигід, які можуть мати місце в майбутньому, здійснювати з урахуванням рівня типовості таких витрат та доходів на підприємстві. Такий підхід здійснюється з використанням прийомів математичної статистики, що підвищує точність розрахунку, а також використовує інформацію про ризики, які мали місце в минулому та є типовими для підприємства. Недоліком даного методу є лише те, що його не можна застосовувати до тих ризиків, ймовірність виникнення яких існує на підприємстві, але подібні ризики не виникали в минулому й, відповідно, відсутня база для оцінки таких ризиків.

Рівень типовості доходів оцінюється з використанням наступних математичних показників (табл. 1).

Таблиця 1

Показники, які застосовуються для оцінки рівня типовості ризику

№	Показник	Формула розрахунку	Од.вим.	Призначення
1	Математичне очікування випадкової величини	$M(X) = \sum_{i=1}^n x_i p_i$	Грн	Розраховується рівень типовості доходів та витрат, які є наслідками реалізації ризику
2	Середньоквадратичне відхилення випадкової величини	$R = \sigma(X) = \sqrt{DX}$, $DX = x(x^2) - m^2(x)$	%	Розраховується можлива похибка рівня типовості, яка виникає під дією умов невизначеності
3	Коефіцієнт варіації	$V(x) \leq \frac{Q(x)}{M(x)} \times 100\%$	%	Визначається коефіцієнт ймовірності появи ризику

Як вже зазначалося вище, оцінка ризиків за рівнем типовості може бути застосована лише до тих ризиків, які вже мали місце в минулому.

Щодо оцінки ймовірності появи ризиків та їх величини нині в науці виділяється значна кількість різних методів, серед яких є найбільш поширеними такі:

- метод ринкової вартості (VaR) – показує, який максимальний збиток готовий понести суб'єкт господарювання за певний момент часу із заданою ймовірністю;

- метод капіталу (CaR) – показує, яким максимальним розміром фінансових засобів підприємство готове ризикнути;

- метод Monte Carlo VaR – використовується для складних фінансових портфелів, тому його використання ми не пропонуємо для оцінки господарських ризиків суб'єктів господарювання.

Метод ринкової вартості та метод капіталу пропонуємо підприємству самостійно обирати для оцінки ризиків, рівень типовості яких визначити неможливо.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження встановлено, що управлінські рішення щодо ризиків підприємства можуть бути відображені в системі бухгалтерського обліку як факти господарського життя, що здійснюють вплив на усі види активів, джерел їх утворення та зобов'язань.

У бухгалтерському обліку повинні бути знайдені способи відображення в інформаційній системі таких подій з урахуванням вибору та обґрунтування способів бухгалтерського обліку в обліковій політиці, методів оцінки виділених об'єктів; створення резервів; визнання витрат тощо. Важливим елементом методу бухгалтерського обліку є оцінка, для удосконалення якої пропонуємо перелік етапів оцінки ризиків у системі бухгалтерського обліку, а також порядок оцінки ризиків у бухгалтерському обліку з використанням визначених рахунків-індикаторів.

Список використаних джерел:

1. Вигівська І. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємницькими ризиками / І. М. Вигівська, І. Л. Грабчук, О. О. Зеленіна // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2015. – Вип. 1 (31). – С. 70–79.
2. Левченко М. О. Генезис та класифікація ризиків у діяльності промислових підприємств / М. О. Левченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5. – Т. 2. – С. 174–178.
3. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : [навч. посіб.] / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
4. Боримська К. П. Стандарти управління ризиками в посиленні обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємством / К. П. Боримська // Економічні науки / Серія : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/jpdf/ecnof_2013_10\(1\)_12.pdf](http://nbuv.gov.ua/jpdf/ecnof_2013_10(1)_12.pdf).
5. Економічні ризики : фінансово-обліково-аналітичний аспекти: монографія / за ред. д.е.н., проф. З. В. Гуцайлюка. – Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2011. – 200 с.
6. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
7. Городиський М. П. Концептуальні засади внутрішнього контролю прибутку, орієнтованого на управління ризиками [Електронний ресурс] / М. П. Городиський, І. А. Панченко // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2015. – Вип. 2 (32). – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/jpdf/ecnof_2015_2\(32\)_12.pdf](http://nbuv.gov.ua/jpdf/ecnof_2015_2(32)_12.pdf).
8. Скопенко Н. С. Аналіз факторів господарського ризику на етапах вибору цільового ринку підприємствами хлібопекарської галузі / Н. С. Скопенко, Т. В. Рибачук-Ярова // Наукові праці Нац. ун-ту харчових технологій. – 2009. – № 29. – С. 97–100.
9. Дмитриев И. А. Учет уровня риска при планировании деятельности автотранспортного предприятия / И. А. Дмитриев, Е. Н. Шершенюк // Экономика транспорта и зв'язку. – 2012. – № 3. – С. 133–136.
10. Охріменко О. О. Ідентифікація ризиків інвестиційних проектів промислових підприємств / О. О. Охріменко, Р. С. Яресько // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2014. – № 11. – С. 102–116.

УДК 657.2

Мартиненко О.В.

ст. викладач каф. обліку і аудиту ДДПУ

Чорна О.Г.студентка 1 курсу магістратури
спеціальності «Облік і оподаткування»

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Розглянуто особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, які впливають на процес прийняття управлінських рішень. Розкрито основні завдання для ефективного ведення управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: управлінський облік, управлінські рішення, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми Розвиток системи управління має одне з ключових значень для ефективного функціонування сучасного аграрного виробництва. Для прийняття рішень з метою забезпечення ефективної діяльності суб'єктів господарювання необхідно використовувати економічну інформацію, одержання якої забезпечує управлінський облік. Саме економічні відносини через управлінський облік створюють базу для швидкого підйому та істотного збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення її зберігання та своєчасної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідженням теоретичних аспектів управлінського обліку займалися вітчизняні і зарубіжні науковці. Серед них варто виділити праці П.Й. Атамаса, Ф.Ф. Бутинця, П.М. Гарасима, С.Ф. Голова, З.В. Гуцайлюка, К. Друри, Р. Ентоні, Г.П. Журавля, О.В. Карпенка та ін.

Незважаючи на численні наукові розробки, проблема створення цілісної системи управлінського обліку в сільському господарстві, яка б враховувала специфіку галузі, залишається невирішеною.

Метою дослідження є обґрунтування організаційних і методичних підходів до впровадження елементів управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах з урахуванням їх специфіки.

Виклад основного матеріалу Важливою відмінністю управлінського обліку від бухгалтерського є відсутність одного єдиного стандарту: управлінський облік індивідуальний на кожному підприємстві, особливо аграрному. Кожне підприємство має свої цілі, пріоритети, інтереси, стратегії, цінності, традиції, культуру, які відрізняються від того ж набору атрибутів в інших підприємствах. У кожного аграрного підприємства свої особливості в управлінні бізнесом, організаційна структура, фінансова стратегія, політика ціноутворення, система розподілу і передачі відповідальності, партнери, проблеми, ринки збуту продукції. Тому немає такої сили, яка змогла б змусити

більшість підприємств підкоритися якомусь одному стандарту в управлінні бізнесом [1].

Розглядаючи роль управлінського обліку, потрібно відмітити, що історично він часто мав другорядне значення після фінансового обліку. Однак розширення підприємств, зміни в технологіях, державне регулювання, а також підвищення освітнього рівня менеджерів за останні десятиріччя прискорили розвиток управлінського обліку і призвели до широкого визнання його як спеціальної області дослідження [2].

Саме тому впровадження управлінського обліку на підприємствах є необхідною передумовою їх успішної роботи, створення оптимальної ринкової інфраструктури, виживання підприємств в умовах вільної конкуренції та зростання їх економічного потенціалу.

Управлінський облік має на меті надання допомоги спеціалістам та керівникам фірм і, особливо, об'єднань під час прийняття управлінських рішень. З метою стабільності функціонування сільськогосподарського підприємства, поліпшення його фінансового стану та зростання прибутку від операційної та інших видів діяльності, необхідно:

а) сформуванню належний масив інформації, що характеризує наслідки роботи підприємства та його підрозділів;

б) проаналізувати наслідки діяльності та розробити практичні й стратегічні рішення на альтернативній основі щодо перспектив діяльності підприємства;

в) здійснювати систематичний контроль за дотриманням окремими виконавцями, у першу чергу, керівниками підрозділів (центрів витрат та центрів прибутку) завдань, передбачених керівництвом фірми щодо витрат і випуску продукції та її реалізації, якщо це доручено підрозділу;

г) підбити підсумки за результатами контролю щодо наслідків діяльності підрозділів та розробки завдань на перспективу [3].

Виконання намічених заходів потребує формування належної інформації щодо завдань підприємства та його підрозділів і фактичних даних про їх виконання, а також вивчення причин, що призвели до виникнення відхилень. При цьому має здійснюватися оперативний контроль за наслідками діяльності та розробка заходів щодо запобігання негативним наслідкам. Тому ігнорувати особливості діяльності кожного підприємства не можна, як і при створенні єдиної системи управлінського обліку для конкретної галузі, наприклад, для промисловості і сільськогосподарського підприємства, через істотні особливості кожного з них. З огляду на це, доцільно розглянути зазначене питання більш детально [4].

Управлінський облік в сільському господарстві має передусім бути спрямований на потреби управління в інформації і забезпечувати облік та контроль витрат за об'єктами обліку: в рослинництві – це сільськогосподарські культури (групи культур); у тваринництві – групи (види) тварин як за структурними підрозділами, так і по підприємству загалом, а також аналіз, оцінку та планування напрямків розвитку фінансово-господарської діяльності підприємства.

Побудова обліку в сільському господарстві вимагає враховувати його особливості. До специфічних особливостей аграрного сектору можна віднести: біологічні закони, які визначають специфічну технологію побудови бухгалтерського обліку; соціальна складова, яка визначає орієнтацію агробізнесу на впровадження соціально орієнтованого підприємництва в громадському суспільстві, в основі якого лежить задоволення життєвих потреб суспільства, забезпечення стабільності сталого розвитку сільських громад і підвідомчих їм територій; здійснення активної інформаційної політики, спрямованої як на стабільне і якісне продовольче забезпечення громадян, так і здатність України реалізувати свій значний аграрний потенціал.

Разом з тим, процес виробництва сільськогосподарської продукції в першу чергу пов'язаний з природним процесом біологічних перетворень, адже, окрім продукції, господарства займаються вирощуванням біологічних активів – рослин та тварин.

Тому дія економічних законів у сільському господарстві пов'язана з дією біологічних законів, які є основою розвитку живих організмів. Види і порядок вирощування біологічних активів та сільськогосподарської продукції є визначальними при розрахунку їх собівартості, що потребує специфічних методів і прийомів, які і повинен забезпечити управлінський облік. У господарстві в процесі виробництва за рахунок власних сил і засобів відтворюється значна частина необхідних їм засобів виробництва. Одержана сільськогосподарськими підприємствами продукція може використовуватися для посіву і як корми при вирощуванні окремої продукції тваринництва, а частина вирощених біологічних активів тваринництва та рослинництва зараховується до складу довгострокових біологічних активів (робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження).

Тому частина власної продукції залишається на підприємстві у вигляді сировини для потреб виробництва іншої продукції і через свою вартість переноситься на вартість іншої продукції, що зумовлює значну специфіку обліку витрат і калькулювання (рівень собівартості одного виду продукції залежить від собівартості іншого). Крім того, від одного виду біологічного активу можуть отримувати додаткові біологічні активи та декілька видів сільськогосподарської продукції, що потребує відповідного розмежування витрат та розрахунку собівартості.

Сільськогосподарське виробництво характеризується нерівномірним виходом усієї продукції протягом року при рівномірних витратах. Так в окремі періоди часу по різних видах продукції (літній та зимовий) витрати на виробництво більші, а готової продукції оприбутковується менше. Тому по одних видах біологічних активів необхідно щомісяця визначати собівартість 1 ц продукції (приріст тварин, молоко тощо), а по інших - витрати на одну голову (приплід). Крім того, деяка готова продукція рослинництва і тваринництва отримується одноразово в період дозрівання рослин і тварин, що висуває жорсткі вимоги до організації обліку виходу продукції, контролю за її збереженням, переробкою та реалізацією. Разом з тим, для

сільськогосподарської продукції та біологічних активів характерні різні калькуляційні одиниці, що потребує відповідного формування й розподілу витрат. Тривалість виробничих циклів, що залежать від періоду трансформації біологічних активів, визначає необхідність розмежування витрат за ними, які не збігаються з календарним періодом – витрати попередніх років під врожай поточного року, витрати поточного року під урожай майбутніх років, вихід продукції щоденно, один раз у рік або у встановлені проміжки часу.

Отже, багатогалузевий характер сільськогосподарської діяльності, наявність основних і допоміжних виробництв, біологічних активів, різноманітної продукції та сировини і матеріалів власної переробки зумовлюють таку побудову обліку, за якого витрати повинні обліковуватися за галузями виробництва, а всередині них за групами і видами культур і тварин, допоміжними, промисловими, переробними та іншими видами виробництв.

Одним із основних об'єктів економічного управління на сільськогосподарських підприємствах є витрати. Саме витратами в більшій мірі, ніж доходами можуть і повинні управляти керівники в середині підприємства на всіх його рівнях. Яким чином, та як ефективно використовуються ресурси підприємства в значній мірі залежить від знання, вміння та професійності конкретних керівників, від наявності та доступності всієї інформації, необхідної для прийняття ними відповідних рішень.

На основі інформації про затрати і собівартість продукції, робіт та послуг приймається велика кількість управлінських рішень, за оцінкою багатьох спеціалістів до 90 % всіх рішень по управлінню підприємством.

Облік і розподіл витрат за видами продукції посилює контрольні функції управління витратами в процесі виробництва. Тим самим діяльність підприємства переорієнтовується на кінцевий фінансовий результат. Важливо підкреслити, що дані обліку витрат повинні використовуватись для їхнього визначення та наступного аналізу результатів діяльності підприємства.

Потім із цих даних треба розробити заходи щодо контролю виконання планових завдань структурними підрозділами підприємства і визначити ефективність організаційно-технічних заходів з розвитку та вдосконалення виробництва.

Слід відмітити, управлінський облік дозволяє установити зростання та зменшення виробництва того чи іншого виду продукту, визначити збільшення або зменшення урожайності сільськогосподарських культур, продуктивності худоби. Це дає можливість зробити відповідні висновки про результати господарської діяльності аграрних підприємств. Особливо важливе значення в сільському господарстві має визначення рівня урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності худоби. Встановлення реальних показників урожайності за минулий рік, в значній мірі впливає на подальші заходи керівництва по удосконаленню управлінської та виробничої діяльності аграрних підприємств, а в кінцевому підсумку на ефективність функціонування аграрних підприємств.

Отже, організацію управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах доцільно здійснювати в такій послідовності: визначити організаційну структуру підприємства, розробити організаційну схему управлінського обліку, розробити схему документообігу, визначити біологічні активи за групами та видами продукції, які виробляє сільськогосподарське підприємство, організувати центри відповідальності, розробити бюджети для центрів відповідальності, визначити систему обліку витрат і калькулювання продукції, зробивши перелік постійних та змінних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції та порядок контролю цих витрат, розробити систему контролю витрат.

Список використаних джерел:

1. Довжик О.О., Гаркуша С.А. Управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах: особливості побудови. – URL: <http://repo.snau.edu.ua/> (дата звернення 01.04.2020).
2. Саблук П.Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України. *Економіка України*, 2010. № 4. С. 12.
3. Моссаковський В. Б., Бублик С.Я. Управлінський облік та його особливості у сільському господарстві. – URL: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/153/35/> (дата звернення 27.03.2020).
4. Яворов В.В. Удосконалення управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*, 2010. № 3. С. 107-112.

Reference

1. Dovzhik O.O., Garkusha S.A. Upravlinsky oblik na silskogospodarskykh pidpyemstvax; osoblyvosti pobudovy [Management accounting in agricultural enterprises: features of construction]. Available at: <http://repo.snau.edu.ua/> (accessed 01 April 2020).
2. Sabluk P.T. (2010) Stan i perspektyvy rozvytku agropromyslovogo kompleksu Ukrainy [State and prospects of development of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 12.
3. Mossakovsky V.B., Bublik S.Y. Upravlinsky oblik ta jogo osoblyvosti u silskomu gospodarstvi [Management accounting and its features in agriculture]. Available at: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/153/35/> (accessed 27 March 2020).
4. Yavorov V.B. (2013) Udoskonalennya upravlinskogo obliku v silskogospodarskykh pidpyemstvax [Improving management accounting in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 107-112.

УДК 657.4 : 658.5

Сіренко С.В

ст. викладач каф. обліку і аудиту ДДПУ

Лездорф О.Л.

студентка 1 курсу магістратури

спеціальності «Облік і оподаткування»

ВИКОРИСТАННЯ ОБЛІКОВИХ ДАНИХ В АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ

У статті розглянуті характерні особливості різних видів витрат. Детально розглянуто актуальне питання, пов'язаний з моментом визнання витрат. Акцентується увага на сутності взаємодії (кореспондування) форм фінансової звітності. Зміст статті носить актуальний характер і являє практичну цінність, як для бухгалтерів, так і для всіх, що займаються проблемами економіки.

Ключові слова: витрати, алгоритм, види витрат, інформаційні системи, операційні витрати, фінансові витрати, інші витрати, доцільність витрат.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання пред'являються все більші вимоги до бухгалтерського обліку. В системі обліку інформація про витрати підприємства є надзвичайно цінною. За значенням для її користувачів вона займає одне з важливих місць поряд з інформацією про активи, зобов'язання і капітал підприємства.

В системі обліку інформація про витрати підприємства є надзвичайно цінною для прийняття управлінських рішень. Облік витрат підприємства постійно вдосконалюється у зв'язку з використанням комп'ютерної техніки та комунікаційного середовища, методології та організації бухгалтерського обліку.

Інформація, що отримується з бухгалтерського обліку, є цінною, багатогранною і швидкоплинною. До загальних проблем вітчизняного обліку можна віднести такі: теоретичні, методологічні, технологічні, організаційні, кадрові, фінансові, масштабні, рівневі. Слід зазначити, що основною проблемою обліку витрат підприємства є проблема повноти і своєчасності їх відображення в системі обліку.

Також проблемою є забезпечення максимальної оперативності і достатньою аналітичності вихідної інформації про витрати підприємства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняної та зарубіжної літератури показало, що якісні рішення щодо управління витратами можливі на основі обґрунтованої класифікації витрат, що дозволяє простежити процес їх формування.

Проблемам управління витратами присвячені наукові праці таких авторів як, О.С. Бородкина, Ф.Ф. Бутынец, Н.Т. Белуха, В.И. Ефименко, В.П.Завгородний, М.В. Кужельный, В.Г.Линник, В.В. Сопко, Н.М.Ткаченко,

М.Г.Чумаченко, В. Говиндараджан, К. Друри, Д.Г. Сигел, В. Стивенсон, М. Портер, Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда, Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Фостер, З. Задорожний, В. Ластовецкий, Т. Маренич, С. Михалевич.

Постановка задачі. Автор поставив за мету розглянути в статті типові операції виникнення витрат і виявити взаємозв'язок форм фінансової звітності в момент їх визнання.

Для реалізації поставленої мети автор ставить перед собою наступні завдання:

- на основі використання норм національних положень створити алгоритми прийняття управлінських рішень в момент визнання витрат;
- визначити залежність в питаннях віднесення витрат до певного виду діяльності в залежності від економічного змісту господарської операції;
- виявити критерії віднесення витрат до виправданим і не виправданим і створити схему доцільності витрат.

Результати дослідження. Ефективне управління витратами підприємства вимагає осмисленого підходу до господарських операцій, пов'язаних з їх виникненням.

Національні стандарти бухгалтерського обліку НП (С) БО 1 та П (С) БО 16 визначають витрати як зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками) [1].

Для розуміння того, як управляти витратами, їх необхідно класифікувати. Економічно обґрунтована класифікація витрат є важливою передумовою успішної організації планування, обліку, контролю, аналізу виробничих витрат, калькулювання собівартості продукції та ефективного управління витратами [2].

Чинним законодавством передбачені певні умови визнання витрат.

Однак відмінності в їх економічній природі і причини виникнення витрат, а також їх залежність від виду діяльності і ролі в господарському середовищі часто призводять до адміністративних помилок.

В першу чергу це стосується процесу збору, реєстрації та обробки інформації про витрати підприємства, який здійснюється за допомогою бухгалтерського обліку.

Крім, того, наявність певних протиріч між фінансовим і податковим обліком не дозволяє адекватно сприймати витрати, як об'єкт управління.

Разом з тим всі витрати підприємства мають типовий (стандартний) характер, що може бути використано в створенні алгоритмів управлінських рішень.

Витрати відображаються в бухгалтерському обліку одночасно зі зменшенням активів або збільшенням зобов'язань.

При цьому зміни в балансових рахунках (активи і зобов'язання) в кінцевому підсумку повинні призводити до зменшення власного капіталу підприємства

(винятком є зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками).

Такого роду операції викликають взаємодія (кореспондування) форм фінансової звітності, а саме Балансу (форма №1) та Звіту про фінансові результати (форма №2).

Створення алгоритмів управлінських рішень засноване на використанні норм національних положень (стандартів) обліку та прийнятої на підприємстві облікової політики.

Двосторонній характер відображення господарської інформації передбачає визнання витрат одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені (принцип відповідності доходів і витрат).

У процесі господарської діяльності підприємство здійснює звичайну діяльність (операційна, фінансова та інвестиційна). Віднесення витрат до певного виду діяльності залежить від економічного змісту господарської операції (табл. 1).

Таблиця 1

Структура витрат господарської діяльності

Витрати, пов'язані з виробництвом продукції (наданням послуг)	▶	Операційні витрати	Витрати звичайної діяльності	
Витрати, пов'язані з обслуговуванням виробничого процесу	▶			
Витрати, пов'язані науковими дослідженнями і розробками	▶			
Витрати, пов'язані з реалізацією продукції	▶			
Витрати на сплату відсотків за користування кредитом	▶	Фінансові витрати		
Витрати по фінансовій оренді	▶			
Інші витрати, пов'язані із залученням капіталу	▶			
Витрати від участі в капіталі	▶			
Витрати, пов'язані з реалізацією фінансових інвестицій	▶	Інші витрати		Витрати звичайної діяльності
Витрати, пов'язані зі зменшенням корисності активів				
Витрати, пов'язані зі списанням необоротних активів				

Класифікація витрат за економічними елементами дозволяє визначити структуру собівартості і дозволяє проводити цілеспрямовану політику покращення економіки підприємства:

- матеріальні затрати;
- витрати на оплату праці;
- відрахування на соціальні заходи;
- амортизація;
- інші операційні витрати.

Детальну класифікацію витрат за видами, елементами та іншими ознаками можна знайти в працях економістів Ф.Ф. Бутинца [3], Ю.С.Цал-Цалко [4].

З точки зору доцільності підприємство виробляє витрати на певні господарські цілі, які згодом виправдовуються отриманням доходів.

Особливості технологічного процесу можуть викликати побічні витрати (наприклад - відходи виробництва).

У цьому випадку підприємство несе недоцільні витрати, однак вони можуть бути виправдані в результаті реалізації отриманих об'єктів. Ці витрати є продуктивними, тому що спрямовані на створення продукту (роботи, послуги). Ті витрати, які отримані в результаті технологічних помилок, або виробничих аварій не є доцільними і не виправдовуються доходами.

Як правило, ці витрати тягнуть за собою виникнення нових непродуктивних витрат, пов'язаних з виправленням помилок або ліквідацією негативних наслідків.

Для підприємства такі витрати є доцільними, однак вони не будуть виправдані доходами.

Необхідно також розрізняти витрати і скорочення доходу. Повернення товарів та знижки при оплаті, торгові знижки необхідно відносити на зменшення доходу. Крім того, слід розрізняти витрати і скорочення власного капіталу.

Вибуття активів і прийняття на себе зобов'язань в зв'язку з операціями по капіталу повинні відноситися не до витрат, а відбиватися як зменшення капіталу або його компонентів.

Наприклад, витрати, що виникли при продажу власних акцій, не є витратами, але є скороченням величини інвестованого капіталу [3].

Висновки. Управління витратами можна визначити як систему принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, заснованих на використанні об'єктивних економічних законів.

Від величини витрат залежить прибутковість підприємства, тому ефективне управління витратами, яке передбачає мінімізацію їх загальної величини є надзвичайно важливим.

Витрати сучасного підприємства є досить складною і різноманітною системою, складно піддається стандартним методам управління. Вибуття активів і прийняття на себе зобов'язань ще недостатньо для того, щоб вважатися витратами. Необхідно, щоб мала місце мета отримання доходу, навіть якщо зв'язок з доходом може бути лише непрямою.

Однак витрати, як об'єкт обліку грають дуже важливе значення у формуванні підсумкових звітних показників, які містяться в формах фінансової звітності.

Результати досліджень можна використовувати для автоматизації процесу прийняття рішень про віднесення витрат до певного звітного періоду, про доцільність витрат, а також для аналізу продуктивності витрат підприємства.

У перспективі необхідно вивчити не менше складне питання створення алгоритмів управління умовно-постійними та умовно-змінними витратами; прямими і непрямими витратами.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на використання алгоритмів прийняття управлінських рішень у формуванні найбільш прийнятних методів і прийомів ведення облікових процедур з обліку витрат і облікової політики в цілому.

Список використаних джерел:

1. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, із змінами та доповненнями.
2. Кисіль Н.М. Особливості обліку витрат у підприємствах будівельної галузі / Н.М. Кисіль, О.М. Яворська // Економіка, планування і управління в будівельному комплексі. Науковий вісник. – 2014. № 13. – с.197-201
3. Бутинець Ф.Ф., Бухгалтерський фінансовий облік // 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2009. – 912 с.
4. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства / Цул, 2009 р. – 657 с.
5. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета Москва "Финансы и статистика" 1997 - 574с.

УДК 657.42

Шнурко А.М.

ст.викладач каф. обліку і аудиту ДДПУ

Кащенко І.А.

студент 1 курсу магістратури

спеціальності «Облік і оподаткування»

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ПОТОЧНИХ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті досліджено оцінку поточних біологічних активів та відображення їх у фінансовій звітності підприємства, розкрито методичні засади оцінки поточних біологічних активів та її впливу на формування фінансових результатів діяльності. Наведено пропозиції щодо удосконалення порядку оцінки та визначення справедливої вартості біологічних активів.

Ключові слова: поточні біологічні активи, оцінка, справедлива вартість, історична вартість, фінансова звітність.

Постановка проблеми. У процесі біологічних перетворень формується аграрна продукція та/або додаткові біологічні активи, після реалізації яких підприємство очікує отримати економічні вигоди. З розвитком ринкових відносин потребує зміни організація національного бухгалтерського обліку та звітності, а також приведення вітчизняної системи у відповідність до міжнародних стандартів. Важливим періодом для України стало впровадження з П(С)БО 30 «Біологічні активи», який суттєво змінив організацію й методику обліку у сільському господарстві [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою оцінки біологічних активів та її впливу на фінансові результати займалися вчені Т.О. Бондур, В.М. Жук, В.Б. Моссаковський, Л.К. Сук, Н.В. Гончаренко, В. Моссаковський та інші. Т.О. Бондур [1] дослідила методичні засади оцінювання біологічних активів та зарекомендувала поради відносно вибору оптимального методу оцінки біологічних активів рослинництва. Удосконаленням методичних підходів до організації обліку біологічних активів та аграрної продукції за справедливою вартістю займалася Н.В. Гончаренко [2]. Колектив учених-економістів, який очолював В.М. Жук, запровадили методичні рекомендації з організації обліку біологічних активів і аграрної продукції за ринковою (справедливою) вартістю [6]. Незважаючи на те, що існує багато досліджень у сфері оцінки вартості біологічних активів, це питання потребує детального розгляду й залишається актуальним.

Метою статті є дослідження особливостей обліку та оцінки поточних біологічних активів сфери рослинництва та визначення оптимального методу їх оцінки.

Виклад основного матеріалу. На формування фінансових результатів сільськогосподарського підприємства безпосередній вплив має ряд організаційно-технологічних особливостей, серед яких мають перевагу господарські процеси, пов'язані з біологічними активами.

Біологічні активи поділяють на довгострокові й поточні. Довгостроковими біологічними активами називають активи, які приносять економічну вигоду протягом терміну, понад 12 місяців, а менше – це поточні. У діючому плані рахунків бухгалтерського обліку для обліку довгострокових біологічних активів передбачено рахунок 16 «Довгострокові біологічні активи», а для обліку поточних – рахунок 21 «Поточні біологічні активи» [3].

До рахунку 21 «Поточні біологічні активи» відносять субрахунки:

- 211 «Поточні біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю»;
- 212 «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю»;
- 213 «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за первісною вартістю».

Як бачимо, в Плані рахунків немає окремого субрахунка, на якому можна обліковувати поточні біологічні активи рослинництва, які оцінені за первісною вартістю. Міжнародним стандартом фінансової звітності 41 «Сільське господарство» пропонується таке визначення: «оцінка біологічного активу відбувається при первісному визнанні й в кінці кожного звітного періоду за його справедливою вартістю мінус витрати на продаж, за винятком, коли справедлива вартість не може бути розрахована достовірно».

Сільськогосподарську продукцію, зібрану як урожай з біологічних активів суб'єкта господарювання, необхідно оцінювати за її справедливою вартістю мінус витрати на продаж під час збирання врожаю.

Справедливою вартістю і фактичною собівартістю, які можна використовувати для оцінювання продукції під час її визначення є умовними величинами. Тому, встановлюючи ціни на продукцію, що надходять з виробництва, необхідно керуватися принципом обачності, який визначений законом «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9]. Принцип обачності визначає, що методи оцінки, які використовують у бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства.

У господарській діяльності підприємств придбання площ посівів сільськогосподарських культур, які не досягли зрілості й технологічний процес їх вирощування ще не завершено, має винятковий характер, тобто на них відсутній активний ринок. Вартість посівів до моменту оцінювання за справедливою вартістю утворюється з витрат на вирощування, які відображаються на рахунку 23 «Виробництво», а в момент «переоцінювання» обліковуються на рахунку 211 «Поточні біологічні активи рослинництва» за справедливою вартістю. Однак далеко не всі підприємства працюють згідно з вимогами П(С)БО 30 «Біологічні активи» щодо цього питання [7]. Головною з причин є доцільність для підприємства таких складних бухгалтерських дій. Також потрібно пам'ятати, що на кожен звітну дату справедлива вартість біологічних активів, зазвичай, змінюється, що означає необхідність додаткового відображення операції на синтетичному та аналітичному обліку й фінансовій звітності. Особливості оцінки біологічних активів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості оцінки біологічних активів залежно від способу їх отримання

<i>Особливості отримання або формування біологічних активів</i>	<i>Вид вартості</i>
Купівля з оплатою грошовими коштами	Фактичні витрати, понесені на отримання (первісна вартість)
Безоплатне отримання	Справедлива вартість з урахуванням витрат, пов'язаних з доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання в намічених цілях
Внесок до статутного капіталу	
Переведення до складу довгострокових зі складу поточних біологічних активів	Справедлива вартість на дату переведення, зменшена на очікувані витрати на місці продажу
Обмін на подібний біологічний актив	Справедлива вартість переданого активу
Обмін на неподібний біологічний актив	Справедлива вартість переданого активу, збільшена (зменшена) на суму грошових коштів (або їх еквівалентів), які підлягають сплаті (отриманню) за обмінною операцією
Отримання біологічних активів у результаті біологічних перетворень	Справедлива вартість, зменшена на очікувані витрати на місці продажу

Проаналізувавши дані таблиці, можна зробити висновок, що всі операції з надходження і руху біологічних активів, окрім придбання за оплату, оцінюються за справедливою вартістю. При первісному визнанні отримані від сільськогосподарської діяльності додаткові біологічні активи оцінюються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу в тому звітному періоді, в якому вони відокремлені від біологічного активу [8].

Сільське господарство має ту особливість, що в ньому калькуюють собівартість продукції один раз на рік – станом на 31 грудня. Отже, під час оприбуткування сільськогосподарської продукції з виробництва фактична її собівартість невідома. Тому потрібно шукати іншу ціну. Такою ціною може бути планова собівартість одиниці продукції, яка при добре налагодженій економічній роботі мало відрізняється від фактичної собівартості. Якщо виявиться, що фактична собівартість продукції нижча від планової, то на суму корективу роблять аналогічні записи, але методом «сторно». Таким чином доводять планову собівартість до рівня фактичної [5].

Перегляд оцінки поточних біологічних активів необхідно проводити на кожну звітну дату, бо в процесі біологічних трансформацій виникають кількісні та/або якісні зміни, які впливають на їхню вартість.

Оцінка біологічних активів на дату проміжного та річного балансів здійснюється за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу відповідно до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів [6]. Порядок визначення справедливої вартості біологічних активів на дату балансу наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Справедлива вартість біологічних активів на дату балансу

Оцінка біологічних активів	Особливість
Справедлива вартість, зменшена на очікувані витрати на місці продажу	Сума, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами, зменшена на суму витрат на збут, які пов'язані з продажем біологічних активів.
Ціна, що склалася на біологічні активи на активному ринку	Ціна визначається з урахуванням цінкових пропозицій постійних підприємств-конкурентів.
Остання ринкова ціна операції з БА	Така ціна актуальна за умови відсутності впливу внутрішніх та зовнішніх факторів економічного середовища.
Ринкові ціни на подібні біологічні активи	При цьому підході необхідно враховувати індивідуальні особливості виробництва продукції.
Справедлива вартість за додатковими показниками, які характеризують рівень цін на біологічні активи	Підприємство самостійно встановлює та затверджує у відповідному наказі перелік додаткових показників, які характеризують ціни на біологічні активи.
Теперішня вартість майбутніх чистих грошових надходжень від активу	Справедлива вартість активу за вирахуванням очікуваних витрат на його реалізацію.

Первісна вартість з урахуванням суми зносу й втрат від зменшення корисності	Первісна вартість поточних біологічних активів обчислюється у відповідності з П(С)БО 9 «Запаси».
---	--

Поточні біологічні активи, справедлива вартість яких на дату балансу не може бути достовірно визначена або якщо підприємство є платником податку на прибуток визнаються та відображаються за первісною вартістю відповідно до П(С)БО 9 «Запаси», крім поточних біологічних активів рослинництва, які визнаються і відображаються як незавершене виробництво. Якщо казати про додаткові біологічні активи й сільськ огосподарську продукцію при їх первісному визнанні можна ще оцінювати і за виробничою собівартістю (або собівартістю за прямими витратами).

Слід зазначити, що концептуальна основа фінансової звітності вимагає достовірного розкриття інформації про біологічні активи. Тому у разі неможливості достовірного оцінки справедливої вартості біологічних активів доцільно надати додаткове розкриття інформації про біологічні активи, справедливу вартість яких неможливо достовірно оцінити: опис біологічних активів; пояснення того, чому справедливу вартість не може бути надійно оцінено; межі, в яких, швидше за все, могла б знаходитися справедлива вартість за приблизними оцінками; метод нарахування амортизації, що застосовуються; терміни корисної служби або норми амортизації; валова облікова вартість; накопичена амортизація (в сукупності з накопиченими збитками від зменшення корисності) на початок і кінець періоду; прибутки або збитки від вибуття активів, оцінених за собівартістю за вирахуванням амортизації та збитків від знецінення.

Звірка балансової вартості повинна також відображати суми, пов'язані з біологічними активами та включені до чистого прибутку: збитки від знецінення; збитків від знецінення, компенсовані у звітному періоді; амортизація.

Якщо протягом звітного періоду стало можливим надійно оцінити справедливу вартість біологічних активів, які раніше оцінювалися за собівартістю за вирахуванням накопиченої амортизації та збитків від знецінення, фінансова звітність повинна розкривати:

- опис біологічних активів;
- пояснення того, чому оцінка за справедливою вартістю стала можливою; вплив зміни [4, 5].

При визначенні вартості біологічних активів доцільно також враховувати процес біотрансформації. Біотрансформація – процеси росту, переродження, виробництва і відтворення, які викликають якісні або кількісні зміни біологічного активу.

В ході сільськогосподарської діяльності тварини й рослини переживають процес біотрансформації в керованому середовищі. Управління – це ключовий момент, який відрізняє сільськогосподарську діяльність від інших її видів,

таких, як морський рибний промисел або вирубка незайманих лісів, жоден з яких не класифікується як діяльність сільськогосподарська.

Ступінь зміни біологічного активу може бути виміряний за різними параметрами: зрілості, розмірами, жирності й т. д. Біотрансформація призводить до:

- зміни активу в формі збільшення або зменшення його кількості чи якості. В результаті відтворення можуть з'являтися додаткові активи;
- отримання сільськогосподарської продукції (зернових, бобових, м'яса, молока).

Висновки. Дослідивши чинні Закони України щодо бухгалтерського обліку, можна зробити висновок, що існують розбіжності між вимогами ПСБО 30 «Біологічні активи» та вимогами Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність». Якщо спиратися на Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а саме на статтю 4, пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання – принцип історичної (фактичної) собівартості. Даний спосіб дозволяє отримати достовірну інформацію про вартість біологічних активів на звітну дату. Ще однією причиною застосування планової собівартості є те, що на практиці все одно за справедливою вартістю біологічні активи оцінюють лише для задоволення вимог державних органів на кінець звітного періоду. Використовуючи оцінку біологічних активів за справедливою вартістю виникають певні труднощі щодо відображення їх в реєстрах бухгалтерського обліку, а відповідно і при складанні фінансової звітності, на основі якої здійснюється оцінка фінансового стану сільськогосподарських підприємств.

Справедлива вартість біологічних активів і сільгосппродукції, має відображати кон'юнктуру ринку і не залежати від відстані до місця продажу цих активів, яке у кожного сільгоспвиробника різне. Суму очікуваних витрат обліковувати на місці можливого продажу тільки при оцінці біологічних активів. Для аналізу різних оцінок поточних біологічних активів пропонуємо вести на підприємстві таблицю порівняння оцінок.

Список використаних джерел:

1. Бондур Т.О. Оцінка біологічних активів та продукції рослинництва. Облік і фінанси АПК. 2009. № 4. С. 99 – 101.
2. Гончаренко Н.В. Удосконалення організації бухгалтерського обліку в сільському господарстві відповідно до вимог П(С)БО 30 «Біологічні активи». Облік і фінанси АПК. 2009. № 1. С. 58 – 63.
3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30.11.1999р. № 291. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>
4. Клименко О.П. Оцінка біологічних активів та її вплив на фінансові результати. ВІСНИК ЖДТУ. 2011. № 2. С. 105 – 110.

5. Марченко Л.Ю., Придатченко В.В. Оцінювання та облік поточних біологічних активів. Економіка і регіон. 2015. № 2. С. 54 – 57.

6. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджених наказом Міністерства фінансів України від 29 грудня 2006 р. № 1315. URL: <http://www.rada.gov.ua>. 12.

7. Моссаковський В., Кононенко Т., Кучеркова С. Облік біологічних активів. Бухгалтерський облік і аудит, 2007. № 6. с. 17 – 24.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1456-05>.

9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996- XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.

УДК 368.027

Яровий К.О.

к.п.н. доц. каф. обліку і аудиту ДДПУ

Башкаєв В.Г.

студент 1 курсу магістратури

спеціальності «Менеджмент»

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ СТРАХОВИХ РЕЗЕРВІВ СТРАХОВИКІВ

Страхування відіграє важливу роль у економіці держави та житті суспільства в цілому. Значення страхування в міру розвитку ринкового господарства дедалі зростає. Це пояснюється появою в процесі соціально-економічного розвитку все нових ризиків, руйнівна сила яких може сягати таких збитків, протистояти одноосібно яким подекуди не може ніхто. Економічна природа страхування виявляється у грошовому відшкодуванні потерпілим збитків, що виникли внаслідок непередбачуваних або передбачуваних, але невідворотних згубних подій за рахунок внесків тих, хто потенційно може зазнати шкоди від цих подій.

Ключові слова: перевірка, страхові резерви, робочі документи внутрішнього контролера, страхові суми та відшкодування, бухгалтерський облік, актуарна вартість, відшкодування.

Постановка проблеми. Проблеми надійності розміщення страхових резервів та недосконалості структури капіталу пов'язані з ступенем формування та розміщення страхових резервів. Адже від того на скільки правильно сформовані та розміщені страхові резерви залежить платоспроможність страхової компанії, тобто вчасно виконати зобов'язання. Розвиток страхової галузі значною мірою залежить від довіри страхувальників до страховиків, яка зростає в умовах платоспроможності страхових компаній України. Платоспроможність страховиків залежить від достатності страхових

резервів та ефективності їх розміщення, що, вимагає підвищення ефективності управління процесами формування та розміщення страхових резервів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці теоретичних питань формування страхових резервів присвятили праці такі провідні вчені, як С.С. Осадець, В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, О.Є. Гудзь, С.А. Навроцький, В.І. Борисова, Т.Г. Александрова, В.В. Шахов та ін. У працях зазначених науковців вивчаються питання фінансового обліку процесів формування та розміщення страхових резервів з метою надання повної, правдивої та неупередженої інформації щодо цих процесів у фінансовій звітності для зовнішніх користувачів.

Формулювання мети статті: У сучасних умовах страхові організації займаються не тільки страховою діяльністю, але й інвестиційно-фінансовою, використовуючи для цього тимчасово вільні кошти зі страхових резервів та інших нагромаджень. Унаслідок цього грошовий обіг страхової організації більш складний, порівняно з іншими комерційними структурами і потребує окремого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення страхування потребує спочатку внесення страхової премії, а потім надання страхової послуги у вигляді виплати страхової суми і страхового відшкодування. Моменти надходження страхових премій і виплати страхового відшкодування, як правило, не збігаються, і це дає змогу страховикові акумулювати значні кошти у вигляді страхових резервів, що являють собою систему резервів страховика, утворених залежно від видів страхування з метою забезпечення гарантії майбутніх страхових відшкодувань і виплат страхових сум.

При страхуванні життя згідно з особливостями його проведення формуються резерви зі страхування життя.

За видами страхування, відмінними від страхування життя, формуються технічні резерви.

Страхові резерви зі страхування життя є оцінкою вартості грошових зобов'язань страховика за договорами та майбутніх витрат для забезпечення їх виконання.

Страхові резерви зі страхування життя поділяють на:

- резерви довгострокових зобов'язань (математичні резерви);
- резерви належних виплат страхових сум.

Резерви довгострокових зобов'язань (математичні резерви) складаються з:

- резервів нетто-премій;
- резервів витрат на ведення справи;
- резерву бонусів.

Розрахунок математичних резервів проводять з використанням актуарних методів та окремо за кожним чинним на звітну дату договором з урахуванням темпів зростання інфляції. Загальна величина математичного резерву дорівнює сумі резервів, розрахованих окремо за кожним договором.

Розрахунок резерву нетто-премій на страхову річницю здійснюють проспективно – як різницю між актуарною вартістю потоку майбутніх

страхових виплат (без урахування бонусів) та актуарною вартістю потоку майбутніх страхових нетто-премій.

У разі якщо особливості окремих видів договорів (окремих страхових ризиків, передбачених у договорі) не можуть бути повною мірою враховані проспективно, розрахунок резерву нетто-премій за такими договорами (ризиками) здійснюють ретроспективно – на підставі інформації про отримані страхові внески (премії) та здійснені страхові виплати.

Розрахунок резерву витрат на ведення справи на страхову річницю здійснюють проспективно – як різницю між актуарною вартістю потоку майбутніх витрат страховика із забезпечення виконання зобов'язань за договором після закінчення строку сплати страхових внесків та актуарною вартістю потоку наступних надходжень тієї частини бруто-премії, що йде на покриття майбутніх витрат.

Резерв бонусів є оцінкою додаткових зобов'язань страховика, що виникають при збільшенні розмірів страхових сум та (або) страхових виплат за результатами отриманого інвестиційного доходу та за іншими фінансовими результатами діяльності страховика (участь у прибутках страховика). Резерв бонусів розраховують на страхову річницю як актуарну вартість додаткових виплат страховика.

Якщо умовами договору передбачено право страхувальника в майбутньому вибрати спосіб виконання страховиком зобов'язань за договором (здійснити одноразову страхову виплату в разі досягнення застрахованою особою визначеного договором віку чи виплату ануїтету, змінити періодичність виплати ануїтету тощо), то для розрахунку резервів використовують варіант, за яким актуарна вартість майбутніх страхових виплат більша.

Якщо умови договору страхування передбачають можливість сплати додаткових страхових премій і відповідний перерахунок страхових сум та (або) виплат, то для розрахунку резерву нетто-премій розміри страхових сум та (або) виплат визначають на дату його розрахунку, а розміри майбутніх страхових премій вважають такими, що відповідають умовам договору та забезпечують найбільший розмір резерву.

Розрахунок резерву нетто-премій та резерву витрат на ведення справи на звітну дату, що не збігається зі страховою річніцею, здійснюють методом інтерполяції між розмірами цих резервів на найближчі страхові річниці.

Страхові річниці можуть бути замінені на найближчі до звітної дати календарні дати, які відповідають цілому числу кварталів (місяців), що минули з дня набрання договором чинності.

На дати, наступні за днем закінчення строку дії договору, математичні резерви вважають рівними нулю.

Страховик одночасно з розрахунком страхових резервів за кожним договором на визначену дату оцінює обсяг страхових зобов'язань перестраховика на базисі розрахунку резерву.

Викупна сума на будь-яку дату має не перевищувати математичного резерву на цю дату.

Розмір викупної суми залежить від строку дії договору, його розраховують згідно з методикою, яка є невід'ємною частиною правил страхування життя.

Резерв належних виплат страхових сум складається з: резерву заявлених, але не врегульованих збитків; резерву збитків, що виникли, але не заявлені. Розрахунок резерву заявлених, але не врегульованих збитків здійснюють за кожним чинним на звітну дату договором окремо. Розрахунок резерву збитків, що виникли, але не заявлені, здійснюють за сукупністю договорів у цілому. Загальна величина резерву належних виплат страхових сум дорівнює сумі зазначених резервів.

Резерв заявлених, але не врегульованих збитків є оцінкою грошових зобов'язань страховика щодо страхових випадків, що мали місце у звітному або звітних періодах, що передують йому, але не були виконані або виконані не повністю на звітну дату.

Величину резерву заявлених, але не врегульованих збитків визначають у сумарному розмірі не сплачених на звітну дату грошових сум, що мають бути виплачені:

а) у зв'язку зі страховими випадками, про факт настання яких заявлено страховику в установленому законодавством та договором порядку;

б) при настанні термінів здійснення виплат ануїтету, за якими (термінами) згідно з умовами договору не вимагається заява на виплату;

в) у зв'язку з достроковим припиненням дії договору або зі змінами умов договору.

Резерв збитків, що виникли, але не заявлені, є оцінкою грошових зобов'язань страховика за ризиками нещасного випадку та (або) хвороби щодо страхових випадків, які могли статися у звітному або звітних періодах, що передують йому, але не були заявлені на звітну дату.

Оцінку резерву збитків, що виникли, але не заявлені, здійснюють актуарними методами.

З метою врахування витрат на укладання договору може здійснюватися модифікація (зменшення) резерву нетто-премій (модифікація резерву).

Модифікацію резерву застосовують лише за умови сплати страхових премій частинами протягом не менше 3-ох років. Модифікацію резерву здійснюють шляхом зменшення розміру резерву нетто-премій на фіксований для даного договору відсоток (рівень модифікації) актуарної вартості потоку майбутніх нетто-премій.

Процедура модифікації має відповідати таким загальним вимогам:

- на кінець першої страхової річниці модифікований резерв не може бути від'ємним;

- рівень модифікації має не перевищувати 5%.

Якщо протягом першого страхового року модифікований резерв набирає від'ємного значення, вважають, що він має нульове значення.

Базис розрахунку математичних резервів установлює страховик. Він включає:

- демографічні показники тривалості життя (таблиці смертності);

- імовірності настання ризиків певної хвороби та (або) нещасного випадку чи їх наслідків, якщо страхування на випадок настання таких подій передбачене правилами страхування;

- річну ставку інвестиційного доходу.

Річна ставка інвестиційного доходу не може перевищувати 4%.

Базиси розрахунку математичних резервів за групами договорів можуть відрізнятися.

Базис розрахунку математичних резервів має бути таким, щоб за кожним договором і на будь-яку страхову річницю актуарна вартість потоку майбутніх нетто-премій була меншою, ніж 97% від актуарної вартості потоку майбутніх страхових брутопремій, що обчислюють на базисі розрахунку резервів.

Рішення щодо формування резерву витрат на ведення справи та резерву збитків, що виникли, але не заявлені, приймає страховик. У разі, якщо зазначені резерви не формують, їх вважають рівними нулю.

При розрахунку страхових резервів допускають спрощення та наближення у разі, якщо може бути обґрунтовано, що їх вплив на результати розрахунку резервів несуттєвий.

Технічні резерви – це показник, який виражає грошову оцінку обов'язків страховика за страховими зобов'язаннями, і одночасно – сума коштів, яка є гарантією виконання зобов'язань перед страхувальниками. Обсяг технічних резервів має бути достатнім для покриття відшкодування всіх збитків за діючими договорами страхування навіть у випадках припинення надходження премій за цими договорами. Виходячи з цього, при оцінюванні фінансового стану страховика та його надійності, розміру статутного фонду, правильно розрахованої тарифної ставки та збалансованого страхового портфеля важливе місце слід відводити достатності страхових резервів.

Страховики, які здійснюють види страхування, інші, ніж страхування життя, зобов'язані формувати і вести облік таких технічних резервів за видами страхування:

- незароблених премій (резерви премій), що включають частки від сум надходжень страхових платежів, що відповідають страховим ризикам, які не минули на звітну дату;

- збитків, що включають зарезервовані несплачені страхові суми та страхові відшкодування за відомими вимогами страхувальників, з яких не прийнято рішення щодо виплати або відмови у виплаті страхової суми чи страхового відшкодування.

Страховики можуть прийняти рішення про запровадження з початку календарного року формування і ведення обліку таких технічних резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя:

- резерв незароблених премій;

- резерв заявлених, але не виплачених збитків;

- резерв збитків, які виникли, але не заявлені;

- резерв катастроф;

- резерв коливань збитковості.

Резерв катастроф формується з метою здійснення страхових виплат у разі настання природних катастроф або значних промислових аварій, у результаті яких буде завдано збитків численним страховим об'єктам, і коли настає потреба здійснювати виплати страхового відшкодування в сумах, що значно перевищують середні розміри збитків, узяті за основу при розрахунку страхових тарифів. Резерв катастроф формується за видами страхування, умовами яких передбачені обов'язки страховика забезпечити страхову виплату у зв'язку зі шкодою, заподіяною внаслідок дії нездоланної сили або аварії великого масштабу, та в порядку, визначеному законодавством.

Висновки. Проведення страхування потребує спочатку внесення страхової премії, а потім, через деякий час, - надання страхової послуги у вигляді виплати страхової суми або страхового відшкодування. Моменти надходження страхових премій і виплати страхового відшкодування, як правило, не збігаються, і це дає змогу страховикові акумулювати значні кошти у вигляді страхових резервів. Розмір цих резервів на будь-який момент часу має бути достатнім для виконання страховиком умов договорів страхування. Це є необхідною умовою забезпечення платоспроможності страховика і, отже, захисту майнових (фінансових) інтересів страхувальників. Отже, страхові резерви призначені забезпечити виконання зобов'язань страховика за майбутніми виплатами страхових сум і страхового відшкодування, підвищити надійність та платоспроможність страхової компанії.

Список використаних джерел:

1. Базилевич В.Д. Страхування: підручник. К.: Знання, 2008. 1019 с.
2. Борисова В.А. Страхові послуги. Суми: Довкілля, 2014. 216 с
3. Класифікація страхових резервів [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://studbooks.net/1617979/finansy/klassifikatsiya_strahovyh_rezer_vov
4. Кнейслер О. *Формування системи управління фінансовими потоками страхових компаній*. Схід. 2015. № 5. С. 55-59.
5. Нерус А.М. *Інвестиційна діяльність страхових компаній*. «Международный научный журнал «Интернаука», 2016. №12. С. 13.
6. Світлична О.С., Сташкевич Н.М. *Управління фінансами страхових організацій*. Навчальний посібник, 2015. С.66-70.
7. Сидоренко О.О. *Фінансовий аналіз ліквідності активів страховиків*. Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 9 (34). Ч.2. Луцьк, 2012. С.469-475.

СЕКЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЦИКЛУ

УДК 378.14.015.62 : 37.013.43 : 371.48 : 009

Гончар Л.В.

к.е. н., доц. каф. обліку і аудиту ДДПУ

Дергачова А.М.студентка I курсу магістратури
спеціальності «Облік і оподаткування»**ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПОЛЕ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ
ВИЩОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ**

У статті із урахуванням функцій освіти як соціального інституту, цільового призначення вищої освіти, феноменальних особливостей і структури освітнього середовища вищого навчального закладу обґрунтовано функції освітнього середовища закладу вищої освіти у формуванні культури професійної діяльності майбутніх фахівців

Ключові слова: освітнє середовище закладу вищої освіти, фахівець, культура професійної діяльності, функції освітнього середовища закладу вищої освіти: освітньо-професійна, інформативно-освітня, культурна, соціальна, виховна, комунікативна, творчо-розвивальна

Постановка проблеми. Головним пріоритетом діяльності нашої держави на сучасному етапі розвитку є реформування вищої освіти, яка в усіх розвинених країнах світу, визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. На сучасному етапі вже здійснено і продовжують робитися певні кроки інтеграції національної системи освіти до Європейського та світового освітнього й наукового простору. Проте, незважаючи на низку реформ, що відбулися в галузі освіти, численні проблеми, що накопичувалися в освітньому секторі країни впродовж усього періоду існування незалежної України та набули вже системного характеру, досі мають місце.

На нашу думку, надзвичайно важливим є питання визначення ролі освітнього середовища вищого навчального закладу, виокремлення його функціонального поля в освітньому процесі, пошук ефективного управління його функціонуванням та розвитком для забезпечення очікувань здобувачів вищої освіти, підвищення якості вищої освіти в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення функціонального поля освітнього середовища закладу освіти, в тому числі вищої, присвячені дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема, О. Артюхіної, М. Братко, У. Бека, В. Гаврилюка, В. Горової, Т. Гущиної, М. Жуковської, І. Зимньої, Д. Касаткіна, Т. Клочкової, О. Конта, Т. Менга, Н. Морозової, Н. Петрової, Н. Смелзера, Н. Тверезовської, Л. Уорда, С. Хазової, Д. Хорвата та ін. Водночас, в опублікованих роботах виявлено певні

розбіжності у формуванні функціонального набору освіти, зокрема, вищої. З огляду на це, дане питання потребує систематизації та впорядкування.

Мета дослідження. Мета статті — обґрунтувати функції освітнього середовища вищого навчального закладу, узагальнити підходи до їх визначення та виокремити головні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структура освітнього середовища закладу вищої освіти покликана забезпечувати професійну підготовку майбутнього фахівця у поєднанні з особистісним розвитком, сприяти задоволенню потреб особистості у саморозвитку, самовдосконаленні, самореалізації, створювати підґрунтя для формування ціннісних орієнтирів та мотивів діяльності.

Структура освітнього середовища закладу вищої освіти тісно пов'язана з його функціями (з лат. *functio* – виконання, звершення; діяльність, роль об'єкта в рамках деякої системи). Визначення «освітнє» показує, що мова йде не просто про середовище життєдіяльності особистості, а про середовище набуття нею освіти. Тому визначення нами функціонального поля освітнього середовища закладу вищої освіти опиратиметься на функції соціального інституту освіти та враховуватиме підходи науковців до виокремлення функцій закладів освіти різних типів. Крім того, врахуємо власне бачення на проблему, яке базується на міркуванні, що освітнє середовище закладу вищої освіти має бути специфічним «полем можливостей» для особистості, що здобуває освіту.

Т. Гущина вважає, що педагогічний зміст освітнього середовища визначає його ключові функції, до яких відносить: розвиток, вибір цінностей, регуляція, безпека, фасилітуюча взаємодія [5, с. 188].

Т. Клочкова визначає, як ключові, такі функції освітнього середовища закладу вищої освіти: підготовка фахівця, самореалізація студента, соціалізаційна та контролююча функції [8, с. 56].

Дослідники Д. Касаткін, Н. Тверезовська розглядаючи різні аспекти інформаційно-освітнього середовища, виділяють такі його основні функції: інформаційну, комунікативну, розвиваючу, навчальну, діагностичну, рефлексійну [7, с. 195].

В. Гаврилюк, досліджуючи середовище сучасного позашкільного закладу освіти виокремлює його комунікаційну, інформаційну, розвивальну, творчу, координувальну, управлінську, контрольну-аналітичну функції [3].

В. Горова, Н. Петрова вивчаючи сутнісні риси освітнього середовища як педагогічного феномену, наголошують на таких функціях як адаптивна, соціокультурна, інтегративна, професійно-особистісного розвитку [4].

С. Хазова, узагальнюючи підходи до розуміння сутності поняття освітнього середовища закладу вищої освіти та формуючи перелік його характеристик, приходить до висновку, що його конкурентноформує вплив здійснюється шляхом реалізації адаптивної, соціокультурної та розвиваючої функцій, а також через створення необхідних психолого-педагогічних умов [11].

О. Артюхіна виокремила наступний перелік функцій освітнього середовища закладу вищої освіти: інтегративна, адаптивна, соціокультурна, професійно-особистісного розвитку та саморозвитку індивіда [1, с. 67].

Т. Менг узагальнюючи соціокультурні функції освітнього середовища виділяє найбільш важливі: адаптивну, синдикативну (об'єднання), креативну [9, с. 44].

У нагоді для формування переліку функцій освітнього середовища закладу вищої освіти має стати думка І. Зимньої, яка розглядаючи різні аспекти проблеми гуманізації освіти, формує перелік функцій через виокремлювання рівнів впливу освітнього середовища – управлінський, соціокультурний, навчально-предметний, особистісний [6, с. 86].

Дослідники Н. Морозова, М. Жуковська у процесі моделювання освітнього середовища закладу вищої освіти, передбачають його центрування на взаємодії студента і викладача, зосереджують увагу на трьох основних складових (локальних середовищах, які є взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного) – навчальному освітньому середовищі, соціокультурному освітньому середовищі, інформаційному освітньому середовищі. Таким чином виокремлюючи навчальну, соціокультурну, інформаційну функції [10, с.44].

Д. Хорват, здійснивши аналіз понад десяти моделей освітнього середовища закладу вищої освіти, які презентовані в наукових публікаціях (А. Артюхіна, Е. Бурдуковская, В. Делія, І. Зимня, Н. Морозова та інші), звернув увагу на їхню різну фокусацію. В одних моделях в центрі перебуває студент (той суб'єкт освіти, який навчається), в інших – студент та викладач (суб'єкти освіти, який навчає і той, який навчається), в інноваційних моделях центрування освітнього середовища відбувається довкола співробітництва та інноваційної діяльності. Дослідник наголошує, що в усіх цих моделях присутня соціокультурна складова, що визначає соціокультурну функцію як обов'язкову [12, с. 76].

Домінантною функцією освітнього середовища закладу вищої освіти є створення умов для здобуття освіти (*освітня функція*). Ця функція є поліаспектною та поліструктурною і включає, на думку М. В. Братко, *освітньо-професійну, освітньо-соціалізаційну, освітньо-культурну складові*, які можна розглядати як окремі базові функції освітнього середовища закладу вищої освіти, оскільки на їхню реалізацію витрачається лєвова частка його ресурсів та часу [2, с. 16].

Формування культури професійної діяльності майбутнього фахівця здійснюється шляхом включення його в різні види діяльності, в тому числі і позааудиторну. Позааудиторна діяльність є тим специфічним видом діяльності, який сприяє розвитку культури професійної діяльності майбутнього фахівця й забезпечує високий рівень її сформованості.

На нашу думку, до основних функцій позааудиторної діяльності студентів вищого навчального закладу належать:

- інформативно-освітня функція, що сприяє процесу засвоєння, розширення та поглиблення знань, умінь і навичок студентів, їхнього інтелекту;

- виховна функція як процес формування в студентів особистісно значущих цілей, соціально ціннісних якостей, ціннісних орієнтацій, способів поведінки;
- мобілізаційно-регулятивна функція як процес мобілізації та подальшого розвитку емоційних і вольових якостей особистості;
- функція корекції, оскільки позааудиторна діяльність дає можливість коригувати вплив зовнішнього оточення згідно зі своїми ціннісними нормами, виробленими й прийнятими всіма членами певного студентського об'єднання;
- комунікативна функція, що сприяє реалізації комунікативного потенціалу та подальшому розвитку комунікативних здібностей студентів;
- творчо-розвивальна функція;
- розважальна функція як спосіб звільнення від напруженої пізнавальної діяльності під час теоретичного навчання;
- компенсаторна функція, яка допомагає студентам повірити в себе, задовольнити потребу в досягненні успіху в сфері своєї професійної діяльності.

Узагальнюючи підходи до виокремлення функціонального поля освітнього середовища закладу вищої освіти, враховуємо, що освітнє середовище закладу вищої освіти має надати можливості студентам брати участь в організації власного навчання, щоб сформувати себе та досягти життєвого благополуччя й успіху. Набувши статусу студента, молода людина проходить певний рубікон, що позначає перехід до нової соціальної ролі, нового статусу й умов життя. Основні зусилля студента спрямовані на те, щоб стати таким, яким він бачить себе в майбутньому. Його праця підпорядкована опануванню різноманітних знань, що стануть у подальшому основою його професійної компетентності. Це час набуття самостійності, навчання вибудовуванню та підтриманню міжособистісних стосунків, формування власного життєвого стилю, смаків, переваг, пошуку майбутньої роботи.

Висновки. Отже, не дивлячись на певні розбіжності у формуванні функціонального набору освіти, вчені єдині у тому, що освіта відіграє значну роль у розвитку особистості та суспільства. Проведений аналіз існуючих підходів до виокремлення функцій освітнього середовища закладів вищої освіти та власна наукова позиція спонукає нас до виділення таких основних функцій, які покладаються на вищу освіту: освітньо-професійна, інформативно-освітня, культурна, соціальна, виховна, комунікативна, творчо-розвивальна.

Список використаних джерел:

1. Артюхина А. И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен: монография. Волгоград: ВолГМУ, 2006. 237 с.
2. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: функціональний аспект. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Київ: Видавництво ВП «Едельвейс», 2015. Вип. 1–2. С. 11–17.
3. Гаврилюк В. Ю. Теоретичні аспекти створення та функціонування інформаційно-освітнього середовища сучасного позашкільного навчального закладу. *Народна освіта*. 2016. Вип. 3. С. 49-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2016_3_10 (дата звернення: 15.03.2020).

4. Горювая В. И., Петрова Н. Ф. Образовательная среда вуза как педагогический феномен. *Вестник ГУУ*. 2014. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-sreda-vuza-kak-pedagogicheskiy-fenomen> (дата звернення: 15.03.2020).

5. Гущина Т. Н. Педагогическая сущность феномена «образовательная среда»: по материалам исследования. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2011. № 4. С. 187–190.

6. Зимняя И. А. Воспитательный потенциал образовательной среды. *Проблемы качества образования, его нормирования и управления*. Сборник научных статей / Под общ. ред. Н. А. Селезневой, В. Г. Казановича. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. С. 83–87.

7. Касаткін Д. Ю., Тверезовська Н. Т. Інформаційно освітнє середовище навчання: історія виникнення, класифікація та функції. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Вип. 3 серія: Педагогіка. 2011. С. 190 – 196.

8. Ключкова Т. Н. Роль внутренней среды вуза в формировании профессиональной культуры специалиста : дис. ... к-а социол. наук: 22.00.08 / Н. Новгород, 2003. 184 с.

9. Менг Т. В. Педагогические условия посторения образовательной среды ВУЗа: дис. ... к-а пед. наук: 13.00.01 / СПб., 1999. 170 с.

10. Морозова Н. А., Жуковская М. Э. Моделирование и экспертиза образовательной среды вуза при проектировании компетентностно-ориентированной основной общеобразовательной программы высшего профессионального образования. *Образовательный модуль для программы повышения квалификации преподавателей вузов в области проектирования ООП, реализующих ФГОС ВПО*. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. 46 с.

11. Хазова С. А. Понятие и характеристики конкурентоформирующей образовательной среды вуза. *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 3: Педагогика и психология. 2008. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-harakteristiki-konkurentoformiruyushey-obrazovatel'noy-sredy-vuza> (дата звернення: 16.03.2020).

12. Хорват Д. А. Образовательная среда вуза как фактор формирования общекультурных компетенций студентов: дис. ... к-а пед. наук : 13.00.08 / М., 2015. 126 с.

References

1. Artiukhyna A. Y. *Obrazovatel'naiia sreda vYssheho uchebnoho zavedeniia kak pedahohycheskyi fenomen: monohrafiia*. Volhohrad: VolHMMU, 2006. 237 s.

2. Bratko M. V. *Osvitnie seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu: Funktsionalnyi aspekt. Pedahohichnyi protses: Teoriia i praktyka*. Kyiv: Vydavnytstvo VP «EDELVEIS», 2015. Vyp. 1–2. S. 11–17.

3. Havryliuk V. Y. *Teoretychni aspekty stvorennia ta funktsionuvannia informatsiino-osvitnoho seredovyshcha suchasnoho pozashkilnoho navchalnoho*

zakladu. *Narodna osvita*. 2016. VYP. 3. S. 49-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2016_3_10 (Data zvernennia: 15.03.2020).

4. Horovaia V. Y., Petrova N. F. Obrazovatelnaia sreda vuza kak pedahohycheskyi fenomen. *Vestnyk HUU*. 2014. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnaia-sreda-vuza-kak-pedahogicheskii-fenomen> (Data zvernennia: 15.03.2020).

5. Hushchyna T. N. Pedahohycheskaia sushchnost fenomena «obrazovatelnaia sreda»: po materyalam yssledovaniia. *Obshchestvo. Sreda. Razvytye (Terra Humana)*. 2011. № 4. S. 187–190.

6. Zymniaia Y. A. Vospytatelnyi potentsyal obrazovatelnoi sredy. *Problemy kachestva obrazovaniia, ego normyrovaniia y upravleniia*. Sbornyk nauchnykh statei / Pod obshch. red. N. A. Seleznevoi, V. H. Kazanovycha. M.: Yssledovatelskyi tsentr problem kachestva podhotovky spetsyalystov, 1999. S. 83–87.

7. Kasatkin D. Y., Tverezovska N. T. Informatsiino osvitiie seredovyshe navchannia: istoriia vynykennia, klasyfikatsiia ta funktsii. *Naukovi zapysky ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka*. vyp. 3 seriia: pedahohika. 2011. S. 190 – 196.

8. Klochkova T. N. Rol vnutrennei sredy vuza v formyrovannyi professyonalnoi kultury spetsyalysta : dys. ... k-a sotsyol. nauk: 22.00.08 / N. Novhorod, 2003. 184 s.

9. Menh T. V. Pedahohycheskye usloviia postoreniia obrazovatelnoi sredy vuza: dys. ... k-a ped. nauk: 13.00.01 / Spb., 1999. 170 s.

10. Morozova N. A., Zhukovskaia M. E. Modelyrovanye y ekspertyza obrazovatelnoi sredy vuza pry proektyrovannyi kompetentnostno-oryentyrovannoi osnovnoi obshcheobrazovatelnoi prohrammy vyssheho professyonalnoho obrazovaniia. Obrazovatelnyj modul dlia prohrammy povysheniia kvalyfykatsyy prepodavatelei vuzov v oblasti proektyrovaniia OOP, realizuiushchykh FHOS VPO. M.: Yssledovatelskyi tsentr problem kachestva podhotovky spetsyalystov, 2010. 46 s.

11. Khazova S. A. Poniatie y kharakterystyky konkurentoformyruushchei obrazovatelnoi sredy vuza. *Vestnyk Adyheiskoho hosudarstvennoho unyversyteta*. Seryia 3: Pedahohyka y psykhohyia. 2008. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-harakteristiki-konkurentoformiruyushey-obrazovatelnoy-sredy-vuza> (Data zvernennia: 16.03.2020).

12. Khorvat D. A. Obrazovatelnaia sreda vuza kak faktor formyrovaniia obshchekulturnykh kompetentsyi studentov: dys. ... k-a ped. nauk : 13.00.08 / M., 2015. 126 s.

УДК 316.624:316.613.434

Дейниченко Л. М.

к.п.н., доц. кафедри психології ДДПУ

Шелепов В. О.

студент I курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена важливому питанню сьогодення: агресивній поведінці підлітків. Проведено аналіз підходів щодо сутності феномену агресивної поведінки. Представлено результати дослідження видів агресивних проявів найбільш характерних для підліткового віку. Встановлено зв'язок мотивації досягнення успіху з видами агресивної поведінки підлітків.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, особистість, види агресії, прояви агресивності, мотивація досягнення, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Посилення соціально-економічних проблем у сучасному суспільстві та зміна ціннісних орієнтацій негативно впливають на психологію людей, породжуючи тривожність, напруженість, озлобленість і жорстокість. Статистика свідчить про зростання агресивності в поведінці серед осіб різних соціальних і демографічних груп. Особливо гостро це виражено в прояві соціальнокультурної нетолерантності та зростанні злочинності у підлітковому середовищі. Вочевидь, проблематика підліткової агресії є однією з найбільш актуальних проблем психології.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Агресивна поведінка як феномен детально розроблена у працях Р.Аткінсона, А.Бандури, А. Басса, Л.Берковіца, К. Левіна, З. Фрейд Х. та ін. Серед вітчизняних дослідників суттєву увагу агресії, зокрема і у віковому аспекті, приділяли Л. Божович, Л.Виготський, І. Кон, А.Личко, Л.Славіна та ін.

Різні аспекти агресивної поведінки представлено у наукових доробках сучасних вчених. Більшість праць стосується вивчення різноманітних форм агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, які виявляються у певному характері внутрішньо родинних відносин дитини та в неблагополуччі в спілкуванні у дитячому колективі (С.Белохвостова, Е.Гаспарова, Н.Дубінко, І.Кущенко, І.Сопрун, І.Фурманов та ін.).

В дослідженні підліткового віку науковцями отримані дані стосовно статевих відмінностей (І.Фурманов, Л.Семенюк); визначена дія соціально-психологічних чинників (О. Мойсеєва) на агресивну поведінку; розглянуті адаптаційні механізми агресії підлітків (О. Волянська).

Мета даної статті – аналіз особливостей агресивної поведінки особистості підлітків.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової психологічної літератури [1,2] свідчить, про неоднозначність трактування феномену агресивної

поведінки. Поняття «агресія» і «агресивність» часто вживаються в найширшому контексті й тому потребують конкретизації. Так, у наукових працях Р.Берона, Д.Річардсона, Е.Фромма агресія розглядається як мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, шкодить об'єктам нападу, завдає фізичного збитку людям або викликає у них психологічний дискомфорт. На необхідність вивчення агресії не лише як поведінки, але й як психічного стану, що містить у собі потенціал агресивних дій, указує М.Д.Левітов.

Поняття агресії як прагнення, що виявляється в реальній поведінці або фантазуванні з метою домінування над іншими, розмежовується з поняттям агресивної поведінки, спрямованої на нанесення шкоди живій істоті, котра не бажає подібного ставлення. Тобто під агресією розуміється внутрішній, когнітивний компонент агресивної поведінки. При цьому провідними ознаками агресивної поведінки Е.В.Змановська називає такі прояви: прагнення до домінування над людьми і використання їх у своїх цілях; тенденція до руйнування; нанесення шкоди оточуючим; схильність до насильства.

Дослідник С.Л.Кравчук під агресією розуміє й емоційні переживання, внутрішні спонукання й готовність діяти агресивно, а також зовнішній вияв цих внутрішніх компонентів в агресивній поведінці.

Аналіз праць ряду дослідників (Л.М.Зюбін, Я.Л.Коломінський, В.Г.Степанов, Р.І.Цветкова) дозволяє припустити, що вони вважають агресію адаптивною реакцією, яка є виявом механізму психологічного захисту. У дослідженні В.Г.Степанов підкреслює, що агресія як вияв непристосованості до соціального середовища чітко виявляється від 10 до 13 років [3].

У нашому дослідженні агресію ми розуміємо як фізичні або словесні дії та поведінку людини, яка спрямована на руйнацію, пошкодження або завдання шкоди. Термін агресивність більшість дослідників тлумачать як відносно стійку рису особистості, яка виражається в готовності до агресивних дій для реалізації своїх цілей і характеризується сприйняттям та інтерпретацією поведінки іншої людини [3, с. 126]. Агресивні дії при цьому не викликаються певними об'єктивними обставинами, тобто не можуть бути виправдані необхідністю самозахисту, захисту інших людей або причинами морально-етичного характеру.

На думку Ф.В. Бассіна, відмінність понять «агресія» і «агресивність» веде до важливих наслідків: по-перше, не за всякими агресивними діями суб'єкта варто вбачати агресивність особистості, по-друге, агресивність людини не завжди проявляється в явно агресивних діях. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта соціально небезпечним, адже, з одного боку, існуючий зв'язок між агресивністю і агресією не є однозначним, а, з другого боку, акт агресії може не набувати соціально небезпечних та несхвалюваних громадськістю форм. Часто агресивність розуміють як «зловмисну активність». Однак сама по собі деструктивна поведінка «зловмисною» не є, такою її робить мотив діяльності, тобто ті цінності, заради досягнення і оволодіння якими активність

розгортається. Зовнішні практичні дії можуть бути схожими, але їх «мотиваційні компоненти прямо протилежними» [4, с. 110].

Отже, агресивність – це усвідомлювана чи неусвідомлювана якась схильність до агресивної поведінки; агресія – це форма поведінки, яка частково є соціальним навчанням (ЗМІ, однолітки, сім'я) і частково є наслідком агресивності (властивості особистості).

Тож агресивні прояви у поведінковому аспекті несуть в собі потенційну або заподіювану шкоду, при цьому ступінь шкідливості як результату залежить від агресора та від того, на кого спрямована агресія. При цьому слід урахувати, що агресивна поведінка може бути як прямою, коли людина не приховує свою агресію від оточуючих, так і непрямою, коли агресія приховується під неприязню, єхидством або іронією. Пряма агресія проявляється різними способами, починаючи від висловлення погроз у бік співрозмовника і закінчуючи безпосередніми агресивними діями. Непрямою агресією людина чинить тиск на «жертву». Прояви агресії виражаються як у фізичній, так і у словесній формі. Усі вказані види агресивної поведінки стали предметом нашого дослідження.

Експериментальне дослідження проводилося на базі загальноосвітньої школи № 8 м. Слов'янськ Донецької області. В експерименті взяли участь учні 9-А та 9-Б класів у кількості 58 досліджуваних з них 35 дівчат та 23 хлопця. У дослідженні були використані такі методики: діагностика показників і форм агресії А.Басса й А.Даркі, «Агресивна поведінка» Є.П.Ільїна та П.А.Ковальова. Особливості мотивації досягнення підлітків ми досліджували за допомогою тесту А. Мехрабіана (ТМД), також застосовувався метод бесіди і спостереження.

Основна увага в дослідженні була зосереджена на кількісному та якісному аналізі різних форм агресивної поведінки дітей. Виявлення зв'язку мотивації досягнення та видів агресивної поведінки підлітків.

Відповідно до діагностики показників і форм агресії А.Басса й А.Даркі, були отримані наступні результати. Найбільш виражені у підлітків такі показники агресивності, як почуття провини (68,4%) та практично відсутні почуття підозри. На нашу думку, це свідчить що підлітки намагаються стримувати прояв агресивної поведінки, відповідно котрі заперечуються нормами суспільства. Тобто, якщо підлітки роблять вчинки які мають агресивні дії, то вони починають відчувати докори сумління.

Деяко підвищеними у підлітків були показники вербальної агресія (73,7%) та непрямой агресія (64,5%), роздратування (75,8%). Таким підліткам властивий вираз негативних почуттів як через зміст словесних відповідей, це погрози, лайка, так і через форму – сварку, крик. Також виявлено високі показники і за фізичною агресією (58,6%). Це говорить про те, що вони можуть використовувати фізичну силу проти іншої особи, їх поведінка характеризується високою конфліктністю, частими образами, бійками та іншими відвертими й грубими зовнішніми фізичними проявами агресії.

Слід зазначити, що у підлітків виявлено високий рівень за показником дратівливості, що свідчить про високу сприйнятливості підлітків щодо негативних явищ оточуючого світу. Що принципі, є характерним явищем для опідліткового віку в цілому. Згідно отриманих результатів у більшості підлітків було встановлено середній рівень за показниками негативізму та образливості, тобто підлітки схильні до прояву опозиційної форми поведінки.

Загалом у більшості підлітків (48,7%) випробуваних мають середній рівень агресивності, тобто вони проявляють агресивність ситуативно й в більш прийнятних формах, але досить успішно йдуть по життю, оскільки в них достатньо здорового честолюбства і самовпевненості. Але у 37,6% учнів мають високий рівень агресивності, це означає, що вони не рідко бувають неврівноваженими і жорсткими по відношенню до інших людей. Поряд з цим, індекс агресивності більш виражений, ніж індекс ворожості. Це свідчить про те, що підлітки більш схильні до непрямой та вербальної агресії, фізичної агресії, роздратування, ніж до прояву образи та підозрливості.

Показники агресивності досліджуваних, які ми отримали після проведення методики «Агресивна поведінка» (Є. П. Ільїн, П. О. Ковальов) підтвердили попередні результати. Тобто рівень агресії у дітей підліткового віку в цілому є досить значним. Зокрема можна виділити високі показники схильності до вербальної агресії, тобто підлітки схильні виражати свою агресію зазвичай словесно. Дещо нижчими, однак також досить значущими є показники фізичної агресії, тобто досліджувані іноді застосовують і силові методи для виявлення власної агресії.

Агресивність підлітків виявляється як тенденція чи реальність поведінки. Порівняльний аналіз показав, що у досліджуваних підлітків переважає вербальна форма агресивної поведінки. У більшості підлітків значно вищим є і показник прямої агресії. Тобто це говорить про те, що підлітки схильні скоріше прямо виявляти наявну у них агресію, ніж реалізовувати її непрямим шляхом.

Результати методика мотивації досягнення А.Мехрабіана показують, що у більшості підлітків переважає мотив уникнення невдач, що становить (54,5%). Це означає, що страх перед невдачею досить сильно розвинений і має перевагу над прагненням до успіху. Так підліток починає добиватися свого успіху компенсаторним шляхом, який буває агресивним або невротичним. Рівень мотивації досягнення відноситься також до ступеню складності тієї задачі, яку готову взяти на себе дитина. Підлітки часто заявляють, що вони готові вирішувати дуже складні задачі.

При цьому «завищення мети» характерно для підлітків, які не проявляють здібностей у її досягненні, а може базуватися на переконанні, що їх оцінять не за реальні результати, а за заявлені амбіції.

Також було виявлено у 46,5% підлітків сформованість мотивації досягнення успіху. Такі підлітки беруть на себе відповідальність за те, що з ними відбувається в житті, вважають, що успіх – це результат їх зусиль, а невдача – результат їх особистісних промахів.

З метою дослідження взаємозв'язку між рівнем мотивації досягнення та видами агресії нами були використані методи кореляційного аналізу і знайдено коефіцієнт кореляції за Пірсоном. Проведений нами кореляційний аналіз виявив наявність кореляційного зв'язку показниками мотивації досягнення успіху і агресивною поведінкою. Існує пряма залежність між мотивацією досягнення успіху та фізичної агресії ($r = 0,34$). Це свідчить, що чим вище рівень мотивації досягнення успіху у підлітків, тим вищий рівень фізичної агресії. Існує зворотній зв'язок між мотивацією досягнення успіху та аутоагресією, ($r = -0,37$), тобто більш високому рівню домагань відповідає нижчий рівень аутоагресії.

Кореляційний аналіз показує, що виявлені показники свідчать про наявність слабкої залежності. Відповідно, можна зробити припущення про те, що на рівень агресії впливають інші особистісні характеристики та якості.

Висновки. Результати дослідження, свідчать що у підлітковому віці домінують такі види агресивної поведінки як вербальна агресія, почуття провини, образи й дратівливості. Прояв вербальної агресії у досліджуваних підлітків є вищим, ніж схильність до фізичної агресії. Встановлений помірний зв'язок між мотивацією досягнення та агресивною поведінкою підлітків.

Список використаних джерел:

1. Бандура А. Подростковая агрессия / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М. : Фимита, 2000. – 512 с.
2. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции / Л.М. Семенюк. – М. : Академия, 1996. – 125 с.
3. Волянська О. В Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації / О. В. Волянська // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» . – Харків, 2016– № 3 (30). – С. 125–132.
4. Ганова Л.А. Феномен агрессивности и особенности личности / Л.А. Ганова // Вопросы общей и дифференциальной психологии : сб. науч. тр. – Кемерово, 1998. – Вып. 2. – С. 108–115.
5. Гиренко С.П. Агресивна поведінка особистості в конфлікті. // Вісник Харківського університету. Серія „Психологія”. – 2000 – № 472 – С. 49-51

References:

1. Bandura A. Podrozkovaia ahressyia / A. Bandura, R. Uolters. – M. : Fymyta, 2000. – 512 s.
2. Semeniuk L.M. Psykholohycheskye osobennosty ahressyvnoho povedenya podrostkov y uslovyia eho korrektsyy / L.M. Semeniuk. – M. : Akademyia, 1996. – 125 s.
3. Volianska O. V Problema ahresyvnoi povedinky pidlitkiv: faktory ta mekhanizmy sotsializatsii / O. V. Volianska // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» . – Kharkiv, 2016– № 3 (30). – S. 125–132.

4. Hanova L.A. Fenomen ahressyvnosty y osobennosty lychnosty / L.A. Hanova // *Voprosy obshchei y dyfferentsyalnoi psykhohohy* : sb. nauch. tr. – Kemerovo, 1998. – Выр. 2. – S. 108–115.

5. Hyrenko S.P. Ahresyvna povedinka osobystosti v konflikty. // *Visnyk Kharkivskoho universytetu. Serii „Psykhohohii”*. – 2000 – № 472 – S. 49-51

УДК 316.624-053.67:004.738.5

Єгорова О.Б.

к.п.н., доц. каф. прикладної психології ДДПУ

Станкевич Е. А.

студент 1 курсу магістратури спеціальності «Психологія»

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНЕТ - ЗАЛЕЖНОСТІ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті проведено теоретичний аналіз проблеми смисложиттєвих орієнтацій та Інтернет - залежності в сучасних психологічних дослідженнях. Авторами розглядаються також особливості прояву виділених феноменів в юнацькому віці.

Ключові слова: адиктивна поведінка, інтернет-залежність, смисложиттєві орієнтації, юнацький вік.

Постановка проблеми. У наш час актуальність дослідження проблеми Інтернет-залежності стає усе більш очевидною у зв'язку з ростом кількості Інтернет-користувачів в Україні й у світі. Усе більше користувачів щодня підключається до "Всесвітньої Павутини". У зв'язку зі зростаючою комп'ютеризацією й "інтернетизацією" українського суспільства стала актуальною проблема патологічного використання Інтернету, позначена в закордонній літературі I. Goldberg, K. Young ще наприкінці 80- х. Мова йде про Інтернет-залежності, синонімами якої в психологічній літературі є поняття Інтернет-адикція, віртуальна адикція, кіберадикція. Передбачається, що Cyber Disorder (CD) увійде в міжнародну класифікацію хвороб DSM-V (Zenhausen B., 1995) нарівні з іншими нехімічними адикціями. Більшість користувачів Інтернету складають підлітки та юнаки. З точки зору Дж. Рідчардсона цей вік є найнебезпечнішим періодом щодо прояву Інтернет-залежної поведінки.

З нашої точки зору, істотний вплив на інтернет-залежність має рівень сформованості сенсу життя особистості. Однією з головних психологічних характеристик феномена сенсу життя є його субстанціональність: даний феномен є особливим психічним утворенням, що має свою специфіку виникнення, свої етапи становлення. Набуваючи відносну стійкість та емансипованість від умов, що його породили, він може суттєво впливати на життя людини. Сенс життя розглядається як певний "буферний механізм": не допускає одностороннього підпорядкування "зовнішньому" і, водночас, перешкоджає

перетворенню людини у раба власних потреб та потягів. Однак, разом з тим, у вітчизняній психології протягом багатьох років проблема смислу життя фактично не досліджувалась. Та велика потреба у визначеності цього питання призвела до часів вельми інтенсивного вивчення проблеми смисложиттєвих орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологи і психотерапевти все частіше зіштовхуються з негативними побічними ефектами застосування інформаційних технологій – технострессами, комп'ютерофобією, залежністю від ігрових програм і Інтернету. У сучасних дослідженнях необхідно відмітити наступних наукових представників, які вивчали проблему Інтернет - залежності: І.Голдберг, С.Кінг, К.Янг, М.Грифітс, Д.Грінфілд, К.Суррат, Т.Шоттон, К.Сігала, Ш.Текл, О.Земан, Дж.Грохола, Н.Шапіра, Г.Шаффера, П.Вілдер, С.Фаренга Н.В.Дмитрієва, О.К.Тихомиров, А.М.Боковікова, О.Н.Арестова, Л.Н.Бабанін, Е.Войскунський, К.Мюррей та ін.

Особливий інтерес для нас представляє аналіз проблеми смисложиттєвих орієнтацій особистості, яка широко розкривається як у філософських так і в психологічних дослідженнях. А.Адлер ототожнював смисл життя людини з її цілями, діями. Р.Мей пов'язував смисл існування з усвідомленням власної кінцевості. За В.Франклом, воля до смислу – головна мотиваційна тенденція, що є рушієм розвитку особистості. Також цією проблемою займалися Г.Олпорт, Ж.П.Сартр, К.Ясперс, А.Маслоу, К.Роджерс, Е.Фромм, К.Юнг, А.Камю. Ця проблема знайшла відбиток у роботах таких вітчизняних вчених, як Н. Хамітов, Б. Херсонський, С. Рубінштейн, А. Лазурський, Д. Леонт'єв, В. Анан'єв, А. Бодальов, В. Чудновський, Л.О.Альбуханова-Славська, В. Асєєва, Б. Братусь, Г. Вайзер, Л. Анциферова, А.А.Братусенко, Л.Н.Коган та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичний аналіз проблеми смисложиттєвих орієнтацій і Інтернет-залежності в сучасних психологічних дослідженнях та особливості їх прояву у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному професійному світі, орієнтованому на інформатизацію, що включає мережеві технології, необхідними для успішної професійної діяльності вважаються комп'ютерно-опосередковані комунікативні навички. У зв'язку з цим, існує необхідність у вмільому користуванні комп'ютером і глобальною Мережею Інтернет. Нове інформаційне середовище і специфіка взаємодії з нею впливають на особистість людини, викликаючи цілий ряд новоутворень і різних ефектів (А.В.Мінаков). Одним з новоутворень реальної дійсності насправді є проблема Інтернет-залежності.

Інтернет-залежність - нав'язливе бажання підключитися до Інтернету і хвороблива неспроможність вчасно відключитися від нього (К.Янг, 1996), яке супроводжується своєрідною втечею від реальності, емоційною прихильністю до Інтернет-середовища, звуженням кола інтересів, некомунікабельністю, соціального аутизму і, як наслідок, порушенням соціальної, освітньої, професійної або іншої діяльності [5]. Не можна однозначно говорити, що Інтернет має лише негативний вплив на особистість, Інтернет сприяє видозміні

і розвитку психічних процесів. Відбувається активна видозміна внутрішніх засобів бачення і розуміння елементів ситуації, якісна своєрідність розумової, мнемічної і творчої діяльності [3]. Тому ми розглядаємо інтернет-залежність як психологічний феномен. Як відзначають вчені, основні фактори, що визначають розходження між залежними і незалежними від Інтернету, лежать у сфері відносин особистості до дійсності, у системі побудови її соціальних взаємин (Ю.Д.Бабаєва, Б.С.Братусь, А.Е.Войскунській, А.М.Прихожан, Д.І.Фельдштейн).

Марк Гриффітс поділяє Інтернет-залежних на дві групи, виділяючи адиктів (залежних) першого та другого порядків. Адикти першого порядку відчують піднесений настрій під час гри, вони полюбляють грати групами у мережі, отримують позитивну підтримку з боку групи, коли перемагають, і саме це є для них головним. Комп'ютер для них – засіб отримати соціальну винагороду.

Скотт Даулінг розглядає адикцію в аспекті людського розвитку й адаптації. Він вважає, що адикція – це спроба вирішення життєвих проблем індивідами, які мають різні рівні вразливості та здатності до швидкого відновлення сил [2].

У дослідженні Г. Вілдера, встановлено, що юнаки оцінюють свою комп'ютерну компетентність вище, ніж дівчата з таким же досвідом взаємодії з комп'ютером. С. Фаренга, показав, що як юнаки, так і дівчата відносять навчання технологіям до переважно чоловічої сфери інтересів.

Прояв Інтернет-залежності має обумовлюватися як внутрішніми (індивідуально-психологічними особливостями особистості), так і зовнішніми факторами (соціально-психологічними, педагогічними). Більшість дослідників виділяють такий перелік психологічних рис інтернет-залежних: низька волева регуляція, поверхневий характер рефлексії, мотиваційна та емоційна нестійкість, слабкий розвиток самоконтролю, невміння долати труднощі, біполярна (найчастіше занижена) самооцінка, недиференційоване уявлення про «Я-ідеальному». У інтернет-залежних відбувається трансформація процесу соціалізації в кіберсоціалізацію (віртуальну комп'ютерну соціалізацію в Internet-середовищі), яка проявляється у якісній зміні структури особистості, що відбувається в результаті використання Інтернет-ресурсів та комунікації з «віртуальними агентами соціалізації», що зустрічаються людині в глобальній мережі «Internet» (А.В.Мудрик, В.А.Плешаков). Соціалізація характеризується включеністю індивіда в спільність і прийняття цілей, які слугують керівними принципами у життєдіяльності. Для відрегулювання власної поведінки індивіду необхідно пройти процес соціалізації, підсумком якої повинна з'явитися соціальна зрілість, що сприяє адекватному відображенню актуальної життєвої ситуації. «Внутрішнім» фактором соціалізації є самоставлення, а «зовнішнім» - соціальні цінності, що виступають критерієм вибору та оцінки дій своїх та інших людей [2].

Одним з психологічних механізмів формування та розвитку системи особистісних смислів виступає процес інтерналізації соціальних цінностей (процес, який передбачає свідоме й активне відтворення прийнятих норм і цінностей у соціальну поведінку, з прийняттям відповідальності за них і

інтерпретацію значущих подій як результату своєї власної діяльності). Аналізуючи тлумачення феномену смислу у психології, Д.О.Леонтьєв виокремлює ряд характеристик смислу, серед яких найбільш важливими для окресленої нами проблематики, є такі: джерелом смислу є потреби, мотиви та інтенції; смисл предмету чи дії зумовлюється їх місцем у більш широкому контексті; смисл володіє дієвістю – виконує функцію регуляції конкретної діяльності і є основою здатності людини до самодетермінації [4]. Також Д.О.Леонтьєв зазначає, що смислу притаманна ситуативна мінливість, він не завжди є понятійно репрезентованим, усвідомленим, чітко вираженим доступними засобами, однак все ж піддається актуалізації в свідомості.

За В.Франклом, воля до смислу – головна мотиваційна тенденція, що є основним рушієм поведінки і розвитку особистості. Вона обумовлює „екзистенційну динаміку” – певний рівень напруження, який виникає „між тим, що людина робить, і тим, що вона має робити”, впорядковуючи своє життя відповідно до „сміслової орієнтації”. В.Франкл зауважує, що не можна говорити про загальний смисл життя, „адже він змінюється від людини до людини, день за днем”. Однак попри констатацію конкретності та унікальності смислу життя, вказує на три типи смислових універсалій, які виступають смисложиттєвими орієнтирами для особистості – це цінності творчості, переживання та відношення, реалізація яких надає людині переживання осмисленості існування.

С.Л.Рубінштейн виділяє два способи ставлення до життєвого шляху: перший – це життя, що „не виходить за межі безпосередніх зв’язків”, а тому „людина... не може зайняти мисленнево позицію поза ним для рефлексії над ним”; другий спосіб, пов’язаний з рефлексією, що „перериває цей безперервний процес життя і виводить людину мисленнево за його межі”. У такому розумінні, як зауважує К.О.Абульханова-Славська, „смісл життя – це не лише майбутнє, не лише перспектива, але й міра досягнутого людиною, оцінка досягнутого своїми силами за суттєвими для особистості критеріями” [1].

По Адлеру, сенс життя людини зв’язаний з рішенням трьох фундаментальних життєвих проблем, що впливають із трьох найбільш загальних об’єктивних складових людського буття. “Факт життя людини на Землі в конкретних умовах існування породжує проблему праці і професійного самовизначення: факт життя людини в суспільстві породжує проблему міжособистісних відносин, кооперації і дружби; факт існування двох підлог породжує проблему відносин між ними, любові і шлюбу”. Адекватне рішення людиною цих трьох проблем допомагає їй знайти сенс власного існування.

Юнацький вік є періодом поглиблення розумового і морального розвитку особистості. У цьому віці чітко окреслюються пізнавальні інтереси, схильність займатися певною науковою діяльністю, видом спорту, визначаються професійні нахили. Протягом юнацького віку особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний «Я-образ», самовизначається у життєвих і професійних планах,

осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості. Проблема інтернет-залежності стає актуальною та важливою тому, що більшість користувачів Інтернету складають підлітки та юнаки. Основну причину, яка занурює молоду людину у світ віртуальних подій, закордонні дослідники вбачають у комунікативній депривації (М.Джуммер).

Вміло використовувати можливості, що представляються в інформаційному середовищі, може тільки людина з сформованими інформаційними знаннями, вміннями та навичками. Комп'ютеризована діяльність є новим істотною умовою соціалізації особистості, яке реально виступає в ролі психологічного фактора, дія якого задає ряд перспектив і обмежень в особистісному розвитку.

Висновки. Проведено теоретичний аналіз проблеми смисложиттєвих орієнтацій у інтернет-залежних юнаків. Комп'ютерна залежність впливає на емоційно-вольову і комунікативну сферу, викликає проблеми соціальної адаптації та зміну орієнтацій на майбутнє. Гіперболізований інтерес до певної діяльності або об'єкта з наступним формуванням до неї (до нього) емоційних відносин, заміняє нормальні міжособистісні стосунки й, у підсумку, здатний остаточно блокувати всі інші сфери діяльності, які раніше були значущими.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова - Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Бурова В.О. Соціально-психологічні аспекти Інтернет-залежності / В.О.Бурова. – К., 2003. – С.81 – 88.
3. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета / А.Е. Войскунский. – М., 2009. – С.90 -100.
4. Дмитерко-Карабин Х.М. Особливості смисложиттєвої проблематики особистості в період юності / Х.М. Дмитро-Карабин. – Івано-Франківськ.: „Плай”, 2003. – С.158-165.
5. Короленко У.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития / У.П. Короленко. – Москва, 1991. – С. 23-30

References:

1. Abul'hanova-Slavskaya K.A. (1991) Strategiya zhizni [Life strategy]. Moscow: Mysl', p. 299. (in Russian).
2. Burova V.O. (2003) Sotsialno-psykholohichni aspekty Internet-zalezhnosti [Social and Psychological Aspects Internet-Deposits]. Kyiv: pp. 81 – 88. (in Ukrainian)
3. Vojskunskij A.E. (2009) Aktual'nye problemy psihologii zavisimosti ot Interneta [Actual problems of the psychology of Internet addiction]. Moscow: pp.90-100. (in Russian).
4. Dmiterko-Karabin H.M. Osoblivosti smislozhittevoi problematiki osobistosti v period yunosti [Special features with complex problems of special features in youth period]. Ivano-Frankivs'k: pp. 158-165. (in Ukrainian)
5. Korolenko U.P. (1991) Addiktivnoe povedenie. Obshchaya harakteristika i zakonomernosti razvitiya [Addictive Behavior. General characteristics and patterns of development]. Moscow: pp. 23-30 (in Russian).

УДК 316.624:004.738.5

Кіян А.П.

к.психол.н., доц. каф. психології ДДПУ

Ткаченко О.А.

студент 1 курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ПСИХОЛОГО-ПАТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ

У статті проаналізовано основні види інформаційно-комунікативної діяльності у віртуальному просторі, надається характеристика психолінгвістичним особливостям віртуальної комунікації, розглядаються позитивні й негативні аспекти впливу на учасників й користувачів цифрових засобів передачі інформації. В статті надається певна розбіжність сприйняття інформації дорослою та підлітковою аудиторією. Значна увага в статті приділяється процесу розвитку девіантної поведінки, класифікації кібер-аддикції за видами: ейджизм, кібербулінг, кіберпереслідування, інтернет-агресія й т.п. Саме такий напрямок дослідження потребує вивчення індивідуальних особливостей користувачів, задля розробки програми психопрофілактики, яка враховує психологічні особливості перебігу й розвитку цих явищ.

Ключові слова: віртуальна комунікація, анонімність, інтернет, інтернет-залежність, інтернет-аддикція, кібербулінг, кібер-переслідування, патологія.

Постановка проблеми: Життя сучасного людства серйозно характеризується стрімким й якісним розвитком найактуальнішим запитом на стрімкий й якісний розвиток інформаційних інтернет-технологій й розвитком сучасних й різнобічних систем масової комунікації, з якими в даний час зіштовхується кожен з нас.

Нинішній сегмент зв'язку – Інтернет, перестає бути для нас лише інструментом для зберігання даних, передачі інформації й розвитку технологій, а став значною основою нашої повсякденної реальності. Вже не одне десятиріччя більшість з нас має можливість спостерігати, як велика частина засобів масової комунікації, які трансформують людську діяльність в цілому, перетворюється в останній час в зброю масового впливу на формування світогляду кожного з нас. Зважаючи на всесвітній успіх таких дій, можна стверджувати, що наше суспільство щороку вступає в нову стадію розвитку – епоху інформації й суспільної діджиталізації, переваги яких – відмінності в власних досягненнях, протиріччях й конфліктах.

Аналіз останніх досліджень й публікацій: Узагальнення проблем дослідників щодо проблем пов'язаних з інтернет- залежністю та її наслідків (О.Арестова, [3] Ю.Бабаєва, [9] А.Войкунський, [7] Д.Грінфільд, [9] П.Агасток)

дає можливість визначити інтернет-залежність як феномен, що окреслює виникнення покоління альфа, що розкриває особистісну інформацію, мало концентрується на загальних фактах, може бути повністю залежним від викривленої або дещо заангажованої, неперевіреної інформації. Це загрожує емоційному виснаженню, знеособленню, скороченню міжособистісних контактів, нервовим зривам й є найуразливішим фактором для нинішнього сегменту нашого суспільства.

Питання психологічного здоров'я суспільства, яка повністю залежна від кібер-аддикції й пов'язаних від нею факторів є однією з найактуальніших викликів для педагогічної й медичної психології. Дослідники наголошують, що постійне використання сучасних гаджетів, приводить до наступних негативних наслідків, таких як: негативний вплив на якість засвоєння навчального матеріалу, порушення концентрації уваги, зниження професійно-ділової активності, замкнутість в суспільстві, розвиток негативних установок по відношенню до членів сім'ї, однолітків, колег, тощо. [16]

Психолог В.Лоскутова виділяє певні прояви в патологічному аспекті інтернет залежності: Психологічні, Фізичні, Поведінкові. Але на даний момент і до сьогодні серед професійних психологів нема чіткої позиції на явище інтернет-залежності та інтернет – аддикції. Автор наголошує, що для того, щоб відрізнити час проведення в мережі, характерне для осіб, які по роду діяльності й тих, хто знаходиться в мережі on-line задля аддиктивної реалізації необхідно враховувати особливості аддиктивної поведінки. [11]

М.Гріффітс писав «... я стверджую, що велика часина тих, хто надлишково використовує Інтернет, не є залежними безпосередньо від Інтернету, для них Інтернет – це своєрідне живильне середовище для підтримки інших залежностей... Я вважаю, що треба проводити певні паралелі між залежністю безпосередньо від Інтернету й залежностями, які пов'язані від його використання» [17]

Крім цього виникає ряд питань, які пов'язані з розмежуванням понять «нав'язливість» (обсесивно-компульсивна реакція людини на зовнішні подразники) й «залежність». Такий важливий аспект означеної проблеми, як переживання суб'єктом стану інтернет-аддикції й чинників, пов'язаних з цим є практично не вивченим й є поза увагою дослідників. Це викликає необхідність дослідження інтернет-залежності як подію внутрішнього життя особистості через аналіз персональних емоцій та переживань, з акцентом уваги і на зовнішньому, що частковою мірою вивчена, а й на внутрішньому. Саме такий напрямок дослідження потребує вивчення індивідуальних відмінностей переживання емоційного вигорання в певних категоріях суспільства, що дає можливість запровадження певної психопрофілактики, яка враховує психологічні особливості виникнення й перебігу цього негативного явища.

Мета статті: теоретичне та емпіричне дослідження впливу інтернет-аддикції на особистість молоді та дорослих.

Виклад основного матеріалу: Кожна людина – як одиниця сучасного інформаційного суспільства кожен хвилину отримує й обробляє дуже великі

обсяги різнобічної інформації, яка надходить з різних джерел. Якщо ми візьмемо до уваги певну обмеженість психофізіологічних ресурсів людини, то вищевикладений факт можна характеризувати як «інформаційне перевантаження». Вчені багатьох країн вважають одними з головних стресоутворюючих чинників – перенасичення новинами, факторами і інформаційний голод.

У зв'язку з розвитком і постійним вживанням всіляких засобів масової комунікації, виникають від них досить численні і багатогранні проблеми. Наймасштабніші чинники з них виділяють як : інтернет-залежність, відхід від реального, до вигаданого простору, залежність від усіляких ігор в режимі on/offline, домагання (педофілія), кіберпереслідування (тролінг, ейджизм, кібербулінг, хейтерінг), прояв інтернет-агресії, хакерство, крадіжка конфіденційних даних й фінансової думки, астротурфінг (маніпуляція й створення штучної суспільної думки). [8]

Останній чинник впродовж декількох років є найголовнішим фактором в формуванні думок та дій в нинішньому Українському суспільстві. Сучасні загрози інформаційно-комунікативного характеру в силу й час зростаючої зростаючої соціальної ролі віртуального спілкування, представляють для нас реальну небезпеку як для звичайних користувачів, але і не слід забувати й про незліченні переваги, яке досягло нинішнє покоління від використання інформаційно-комунікативних технологій.

Слід усвідомити, що інтернет сам по собі, як і будь-який сучасний гаджет – не шкідливий, але люди зі схильністю до аддиктивної поведінки в своїй життєдіяльності в інтернет-просторі перетворюють цю «кіберреальність» в потенційно-небезпечний інструмент для управління свідомістю людства.

Сербський Архієпископ Іоанн Скопійський зазначає наступне: «Сучасні технології як засіб – це джерело як добра, так і зла, усе залежить від їх використання. Саме спосіб використання робить певний засіб добрим або поганим. Цей принцип розповсюджується й на електронні технології, і на інтернет-простір, й на інші засоби, які використовуються в наш непростий час». [2]. Віртуальний простір (кіберпростір) є певне техно-соціальне середовище, яке може існувати при умові людської діяльності. Воно є само по собі текстовим мисленням, яке поєднує в собі окрім словесного висловлювання – графіку, звук, колір й анімацію. Мова кіберпростору стає не тільки як засіб спілкування – але як частина засобу інструменту для створення віртуальної реальності.

В сучасному сегменті Інтернет-комунікації виділяють певні графіко-пунктуаційні особливості віртуального спілкування суб'єктів: [1]

Анонімність. Використання онлайн-месенджерів, як джерел для анонімності й приховування власних даних: при цьому відсутня можливість перевірити достовірність інформації про особу, зовнішності та інших характеристик свого співрозмовника. Анонімність проявляється в можливості вибору міри відвертості, чистоти й правдивості спілкування. Негативний фактор анонімності спілкування є: ненормативність, афектна розкутість і деяка

безвідповідальність учасників комунікації. Віртуальне спілкування допомагає стирати межі культурних рамок і етики і як стандарт стають хамство, образа і жорстокість – як норма взаємодії.

Своєрідність міжособистісного сприйняття за умов відсутності невербальної інформації. Співрозмовника у віртуальній реальності можна представляти тільки завдяки механізмам ідентифікації, стереотипізації та очікування бажаних якостей у партнері.

Добровільність й бажання до контактування. Суб'єкт інтернет-комунікації може вступати в контакт або йти/переривати їх в будь-який бажаний для себе момент.

Проблема в емоціональному компоненті спілкування. Стабільний потяг до емоційного наповнення тексту, що виражається в створенні спеціальних символів/знаків (смайлів, гіфок, спойлерів й т.п) для вираження емоцій або в описі їх словами/графічними знаками.

Побудження к ненормативній поведінці. Найчастіше користувачі виявляють себе з іншого боку, аніж в реальності з певними соціально – етичними законами, програє не реалізовані поза кіберпростору ролі й сценарії ненормативної поведінки.

В ситуації інтерактивного спілкування персонаж (користувач) ототожнюється з текстом. Користувачі онлайн-комунікацій повністю позбавлені допоміжних засобів: тембру, емоційного забарвлення голосу, сили, дикції, міміки й жестів, які підкреслюють голосом частини висловлювання. Завдяки цьому графічні символи і пунктуаційні знаки наповнюються новим змістом і використовуються як засіб оформлення емоційного вираження.

Смайли, гіфки й т.п – як поєднання анімованих пунктуаційних знаків і жестів передають емоційно-психологічний стан учасників мережевої комунікації, і з візуальної точки зору є більш цікавим для передачі настрою співрозмовника.

Віртуальне спілкування – найсприятливіше середовище для прояву властивостей і потенціалів особистості, які найрідше доступні в реальному спілкуванні. Так як основною властивістю віртуальної комунікації є тілесна невираженість співрозмовників при розмові за допомогою інтернет-месенджерів та інших параметрів знімається цілий ряд психологічних бар'єрів які виражаються в реальному житті, обумовлених зовнішнім виглядом його учасників. Особливо це важливо для людей з низьким рівнем активності, які переживають свої уявні недоліки, які переконливо впливають на міжособистісне спілкування (негативне сприйняття власної зовнішності, сором'язливість, дефекти мови, порушення сенсомоторики й т.п). [14]

Виходячи з того, що невербальна комунікація виключена з процесу спілкування, то співрозмовники можуть не тільки виражати своє відношення до того, що відбувається, але й скривати це; вони можуть виражати відчуття, що вони в даний момент не відчувають.

Комунікація в мережі Інтернет характеризується необмеженою доступністю каналів зв'язку й тому дозволяє користувачам розширити свій круг

спілкування, що допомагає надавати кожному персонажу/учаснику можливість приміряти на себе різні соціальні ролі. Не дивлячись на це, співрозмовники самі регулюють тривалість й час спілкування, а завдяки візуалізації мовлення вони можуть краще усвідомлювати структуру й зміст бесіди з конкретизацією отриманої інформації.

Нагадуємо й про той факт, що постійне спілкування в мережі може формувати у користувача схильність до проведення великої кількості часу у віртуальному світі. Як негативний фактор поступово розвивається інтернет-аддикція, що сприймається психологами, як бажання індивіда сховатись від проблем в реальності в режимі «онлайн» й небажанням вийти в саму «оффлайн» реальність.

Широке розуміння інтернет-аддикції розкривається не тільки як залежність в спілкуванні, але й «шопоголізм», покупки на аукціонах, перегляд забороненого контенту, інтернет-піратство й т.п. [6]

Негативна трансформація особистості як наслідок залежності від віртуального спілкування є певним каменем спотикання для багатьох дослідників та психологів, які не визнають інтернет-залежність й усе пов'язане з нею як патологію. А.Войкунський, К.Мюррей, К.Суррат вважають, що віртуальна комунікація є в більшості випадків – звичайним людським спілкуванням, на основі певних високоінформаційних технологій й казати в такому аспекті про інтернет-аддикцію, було б рівнозначно твердженню, що люди залежать від міжособистісного контакту. [7]

Проблему дослідження інтернет-залежності в нашій країні присвячується недостатньо уваги, хоча актуальність даного явища неухильно росте. У зв'язку з неухильним розвитком інтернет-сегменту, що впливають на формування суспільного життя й акценту нашої держави на «діджиталізацію й трансформацію», було проведено певні дослідження на основі методик К.Янга й М.Орзака, які поставлені на вияв певних категорій залежності від використання інтернету. [18]

Досліджування проводилось впродовж січня-лютого 2020 року на базі Донбаського державного педагогічного Університету. До основної вибірки дослідження було залучено 30 осіб (20 студентів з 1-5 курсів й 10 осіб викладацького складу)

Було розроблено процедуру емпіричного дослідження, що передбачає вивчення індивідуальних особливостей емоційного переживання при використанні мережі Інтернет в різноманітних цілях (освітні, особистісні, розваги й т.п).

Студентам й викладачам пропонувалось дати відповідь на запитання й зробити самооцінку залежності за десятибальною шкалою: від 0 до 10.

За цією шкалою кожне значення відповідало ступінь прояву ознаки, а саме: 0-ніколи не проявляється, 1 – поодинокі випадки, 2-дуже рідко, 3 – рідко, 4 – більше «ні», ніж «так»; 5 – і «так», і «ні»; 6 – більше «так», ніж «ні», 7 – часто; 8- дуже часто, 9 – систематично; 10 – постійно (як спосіб життя).

Студентам 1,3,5 курсів й викладачам пропонувалось оцінити у себе рівень прояву ознак інтернет- залежності двічі: спочатку оцінити ступінь залежності (для студентів – до потрапляння у ВНЗ, викладачам – до початку роботи за спеціальністю); потім зробити це саме для даного періоду(перебуваючи в тому статусі й положенні, в якому були під час проведення дослідження). Цим самим ми прагнули не тільки оцінити ступені залежності станом на нинішній час, але й простежити динаміку залежності. Однією із умов для достовірності здобуття отриманих результатів – це правдивість й чесність при оцінці прояву ознак залежності самими студентами. Для цього опитування проводилось анонімно (без вказання своїх персональних даних).

Під час підрахунку результатів дослідження ми дійшли певного висновку, що рівень прояву Інтернет-залежності змінюється і не є постійною величиною. З часом й за родом занять збільшується число тих, які витрачають менше часу і коштів для проведення дозвілля в мережі, але є й ті, хто проявляє високий рівень залежності (проводить весь свій вільний час в мережі – що є високим проявом).

Якщо врахувати результати дослідження у порівнянні 5-курсників (магістрів) й викладачів, то можна виділити те, що невпинно зростає число тих, хто відвідує Інтернет рідко, хоча зменшується число тих, які не уявляють собі життя без мережі. Така тенденція цілком відповідає особистісно-індивідуальному розвитку суб'єктів дослідження.

Отже, констатований факт зростання впродовж довгого періоду кількості постійних користувачів Інтернет-мережі викликає певну високу стурбованість. Це – здоров'я молодих людей, наступної генерації нашого покоління, і без перебільшення зауважимо, що йдеться про здорове майбутнє покоління наших дітей та онуків – молодих українців та українок.

Тренд сьогоденного життя – стрімкий період розвитку інформаційних технологій, від яких відмовитись зовсім не можливо. Саме тому виникає пріоритетне завдання для нашого суспільства, батьків, педагогів – виховання у молоді поваги до свого здоров'я (фізичного й духовного), до особистості, свого часу і життя.

Висновки й пропозиції: За результатами проведенного дослідження з проблем Інтернет-залежності серед молодіжного й дорослого середовища можна констатувати наступне:

Узагальнення теоретичних досліджень надає підстави для глибокого занепокоєння зростанням серед сучасної молоді тих, яких відносять до групи Інтернет-залежних. Цю стурбованість викликає те, що жертва Інтернет-аддикції духовно сидить вглибині своїх фобій, думок й почуттів, не помічає або ігнорує зовнішні події й тим самим може бути залежною від «негативного» впливу й погано адаптуватись до реального життя. Інтернет-аддикція небезпечна тим, що відриває людину від «сучасного, живого», робить її нездатною до вирішення реальних проблем, видає її несамостійність у прийнятті рішень й на додачу ця людина відсторонюється від навколишньої дійсності.

За попередньою оцінкою результатів експериментального дослідження, можна встановити факт зростання числа студентів й певною мірою викладачів, що відносяться до групи Інтернет- залежних й відтак зусилля педагогів, батьків та колеґ повинні спрямовувати на профілактику цього явища, підвищення медіа та кібер – грамотності серед суспільства й запобігання поширенню цього явища в середовищі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із детальним аналізом Інтернет-залежності серед молоді для подальшого окреслення напрямків для психолого-профілактичної діяльності серед молоді.

Список використаних джерел:

1. Kowalski R.M., Limber S.P., Agaston P.W. Cyberbullying: Bulling in the digital age. Chichester, 2011
2. Surratt C. Netaholics? The creation of a pathology. NY, 1999.
3. Баранова Ю. К вопросам об информационно-психологической безопасности детей и подростков в сети интернет // Социальная психология и общество. 2012 № 4. С.122-129
4. Бочавер А; Холмов К. Кибербуллинг: Травля в пространстве современных технологий // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – М., 2014 – Т.11. - № 3. – С.177-191.
5. Вараксин А.В. Влияние социальных сетей на формирование ценностных ориентиров современной молодежи // Преподаватель XXI век. – М., 2016
6. Виноградова Т. Специфика общения в Интернете // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. Казань, 2004. С.63
7. Войкунский А. Социальная перцепция в социальных сетях // Вестник МГУ, 2014. № 2 С.97
8. Еремина Е., Калинина Ю., Заплата Е., Лопатин Д. Информационные угрозы коммуникационного характера // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. 2012. № 2 (20). С.124-128
9. Інтернет-залежність та її вплив на виховання підлітків та юнацтва. – Режим доступу: «<http://ua-referat.com>» - Загол з екрану. – Мова укр.
10. Котляров А.В: Другие наркотики или Человек зависимый. М., Психотерапия., К., 2009 - № 4. – С.24-27
11. Лоскутова В. Интернет-зависимость как форма нехимических аддиктивных расстройств: Дисс.канд.мед.наук. Новосибирск, 2004
12. Лукіяничук А.М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I-II рівнів акредитації педагогічного профілю.
URL:www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/3/statti/2lukiyanchuk/lukiyanchuk.htm
13. Плешаков В. Киберонтология и психология безопасности информационной сферы: Аспект киберсоциализации человека в социальных сетях интернет-среды // Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология. 2010. Вып.4 (19) С. 131-141

14. Сидоров Д. Архиепископ Охридский Иоанн: Благодаря современным технологиям мы смогли рассказать о своей правде // Портал «Православие и мир» Дата обновления: 20.05.2019. URL: <http://www.pravmir.ru/arhiepiskop-ohridskiy-ioann-blagodarya-sovremennym-tehnologiyam-myi-smogli-rasskazat-o-svoey-pravde/> (дата обращения 07.01.2020)
15. Синельникова Л.Н. Дискурс троллинга – коммуникация без табу // Дискурс – Пи. – Екатеринбург, 2016. - № 24/25. – С.270-278.
16. Страховская О.М. Троллинг, аутинг, лайкинг и другие проблемы эпохи соцсетей. Онлайн как источник бесконечного стресса. – Режим доступа: <http://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/216055-from-trolling-to-selfieng>
17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер с англ. Москва: Прогресс. 1996. 344 с.
18. Янг К.С. Діагноз – Інтернет-залежність/ К.С.Янг // Мир Интернета. – М., 2000. - № 2. – С.36-43

УДК 159.942.5-053.6:305

Логвінова Д.В.

к. п. н., доц. кафедри психології

Петрієєва Є.

студентка I курсу магістратури

спеціальності «Психологія»

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглянуті проблеми гендеру та гендерної ідентичності, їх зв'язок із виявом депресивних станів у підлітковому віці. Проаналізовані особливості вияву депресивних станів у підлітків, а також кореляційні зв'язки між депресивними станами та особистісними властивостями особистості.

Ключові слова: *гендер, гендерні стереотипи, гендерна ідентичність, маскуліність, фемінність, депресивні стани.*

Проблема розвитку депресивних станів у підлітковому віці пов'язується нами зі змінами у системі гендерних стереотипів, що відбуваються у сучасному суспільстві. Невідповідність гендерним стандартам може спричинити зниження самооцінки, виникнення депресивного стану та відчуття відчуженості від суспільства.

Для підлітка є дуже важливим бути таким “як усі”, відповідати ідеалам середовища, в якому він взаємодіє, відчувати себе повноцінним членом соціуму. Суспільство, на жаль, є дуже жорстоким і недостатньо толерантним до тих, хто відрізняється і не відповідає поведінковим нормам.

Виникнення депресивних станів у підлітковому віці може бути пов'язано з відмінностями в уявленнях підлітка про себе, свої життєві плани та про ідеальну й успішну людину. Вивченням проблеми психічних станів особистості

займалося багато дослідників, серед яких значний інтерес викликають роботи А.Б. Смулевича (вивчення психогенних депресивних розладів особистості), А. Є. Лічка, Є.П. Ільїна, Н. М. Іовчук (розробка діагностичного та корекційного інструментарію для лікування психічних розладів у підлітковому віці).

Метою дослідження виступило вивчення гендерних особливостей вияву депресивних станів у дівчат та хлопців-підлітків.

Завданням дослідження виступили такі:

- проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми впливу гендерних стереотипів на формування депресивних станів у підлітковому віці;
- визначити статеві особливості прояву депресивних станів у підлітків;
- проаналізувати статеві особливості особистісного розвитку старших підлітків та їх гендерного самовизначення;
- встановити зв'язки між гендерними й особистісними характеристиками та схильністю до депресивного стану у дівчат та хлопців-підлітків.

Поставлені завдання вирішувалися за допомогою таких методик, як:

- методика С. Бем (статеворольовий опитувальник);
- методика диференційної діагностики депресивних станів Зунге;
- особистісний опитувальник Р. Кеттела;
- методи статистичної обробки даних (визначення коефіцієнтів кореляцій за допомогою критерію r -Пірсона, порівняння коефіцієнтів за допомогою критерію Z -Фішера, застосування параметричних методів порівняння вибірок за вираженістю ознаки t -Ст'юдента і F -Фішера).

Дослідження проводилося на базі ЗОШ № 25 м. Краматорська Донецької області. У дослідженні брали участь 50 учнів 10 класу віком від 14 до 16 років (25 дівчат та 25 хлопців).

Ш. Берн трактує "гендер" як систему психосоціальних, соціокультурних ролей чоловіка і жінки у суспільстві, певний соціальний конструкт, котрий визначає соціальну стать людини [1].

Гендерні характеристики за походженням є соціальними, а не біологічними категоріями. Вони відображають те, якими мають бути особистісні характеристики, зовнішність, поведінка, одяг, захоплення, інтереси, професійні заняття, сексуальні та міжособистісні стосунки чоловіків і жінок.

У підлітковому віці гендерна ідентифікація, виступаючи однією з базових структур самосвідомості, відіграє визначальну роль у процесах адаптації до соціуму. Депресивні стани в підлітковому віці не є нормальними кризовим проявами та вимагають особливої уваги з метою попередження їх виникнення.

Під депресивним станом ми розуміємо статичний момент афективного стану. Тобто такий, що впливає на перебіг усіх психічних процесів, що проявляється у зниженій активності особистості (в рамках нормального психічного функціонування).

У нашому дослідженні ми спиралися на класифікацію прояву депресивних станів (за причинами виникнення), що була запропонована А. Е. Лічко [3]:

- реактивний депресивний стан, що проявляється як реакція на певні ситуації, життєві обставини;

- екзогенна депресія, що пов'язана з порушенням психіки людини.

Отже, депресивний стан виникає у психічно здорових людей у межах нормального функціонування психіки людини. З точки зору А. Пері та М. Руксталіса, термін “депресивний стан” відноситься до класу психічних станів, що має психологічні характеристики (психічний стан - це психологічна характеристика особистості, що показує відносно статичні моменти її душевних переживань) [2].

Мінливість настрою та емоційних станів у більшості випадків обумовлена перебільшеною чутливістю підлітків до вимог суспільства стосовно поведінки та зовнішніх параметрів ідеалу відповідної статі; невідповідність гендерним нормам може викликати неприйняття однолітками, сформувані низьку самооцінку та призвести до виникнення депресивних станів.

Аналіз результатів, отриманих за методикою Зунге, показав, що 43% досліджуваних не відчуває ознак депресивного стану; 70% хлопців і 50% дівчат показали нормативні результати. Серед дівчат зустрічалося більше тих, хто визначав легкий ступінь депресії: 45% дівчат проти 30% хлопців; встановлені відмінності відповідали статистично значущому рівню $t=2,31$, $p\leq 0,05$ (див. табл. 1). У 5% хлопців спостерігалися прояви маскованої депресії, що супроводжується поганим настроєм, тугою, соматичними проявами, розладами сну та апетиту. У дівчат проявів стану маскованої депресії не спостерігалося. Отже, у хлопців емоційний стан більш нестабільний, ніж у дівчат, та прояви депресивного стану залежать від ситуації, в якій опиняються хлопці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники вираженості маскуліності і фемінності у дівчат та хлопців

Гендерні характеристики	хлопці $M\pm\sigma$	дівчата $M\pm\sigma$	t-Ст'юдент
маскуліність	0,66±0,24	0,61±0,23	1,37
фемінність	0,18±0,57	0,63±0,15	1,01

Аналіз результатів, отриманих за методикою С. Бем, показав, що у 68% хлопців переважають маскулінні риси характеру, а у 58% дівчат – фемінні характеристики. Отже, хлопці у більшості своїй відзначали в себе схильність до ризику, агресивність, амбіційність та самодостатність; дівчата у більшості своїй відзначали емоційність, сензитивність, співчуття. Результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники маскулінності, фемінності у дівчат і хлопців (у %)

Гендерні характеристики	хлопці	дівчата	ϕ
маскуліність	68	42	1,18
фемінність	32	58	1,31

За методикою Кеттела, спрямованою на вивчення особистісних властивостей підлітків, у хлопців відзначалися замкненість ($M=7,0$), залежність від думки групи ($M=7,1$), та емоційність ($M=7,0$). У дівчат найбільш вираженими особливостями виявилися інтелект ($M=9,1$) та самоконтроль ($M=7,1$), що засвідчило про їхню схильність до рефлексії, аналізу своїх дій та вчинків, пошук соціального схвалення власної унікальності та неповторності.

З метою встановлення зв'язку між показниками вираженості особистісних характеристик та депресивних станів нами був проведений кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта r -Пірсона (див. 3).

Таблиця 3

Кореляція показників депресії з особистісними властивостями
у дівчат і хлопців підліткового віку

Депресивні стани	Замкненість-комунікабельність	Інтелектуальні здібності	Стриманість-експресивність	Безвідповідальність-нормативність	Жорстокість-чутливість	Прямолійність-дипломатичність	Жорсткість-чутливість	Конформізм-нонконформізм	Низький самоконтроль-високий самоконтроль	Емоційна стабільність-нестабільність
дівчата	0,11	0,31	0,15	0,15	0,16	-0,12	-0,05	0,13	0,22	0,09
хлопці	0,29	0,10	-0,13	-0,19	-0,15	0,14	0,31	0,20	0,09	0,32

Кореляційний аналіз показав статеві особливості перебігу депресивних станів у старшому підлітковому віці. Зазначимо, що у таблиці 3 наведені лише результати, за якими спостерігалися статеві відмінності. Було виявлено, що у дівчат депресивний настрій позитивно корелював із показниками інтелекту ($r=0,31$) та самоконтролю ($r=0,22$). У хлопців прояви депресії позитивно пов'язувалися із замкненістю ($r=0,29$), комформізмом ($r=0,20$) та чутливістю ($r=0,31$). Отже прояв депресивних станів у хлопців пов'язувався з високим рівнем комформності, замкненості та чутливості; їхня чутливість до критики у процесі пристосування до вимог соціуму спричиняє в них внутрішню напругу і, як наслідок, появу депресивного стану.

У дівчат визначені високі показники інтелекту та самоконтролю свідчать про їхню схильність до рефлексії, аналізу своїх дій та вчинків, пошук соціального схвалення власної унікальності та неповторності. Відсутність підтвердження відповідності їхніх уявлень про себе соціальним очікуванням викликає в них появу депресивного стану. Отже, результати дослідження довели, що виникнення депресивних станів мають статеву специфіку та обумовлені зміною в системі гендерних стереотипів суспільства.

Цікавими для нас виявилися протилежності у напрямках результатів за деякими шкалами, одержаних у вибірках дівчат та хлопців (див. табл. 4). Така

картина спостерігалася за шкалами "Стриманість-експресивність", "Безвідповідальність-нормативність", "Жорстокість-чутливість", "Прямолінійність-дипломатичність", "Конформізм-нонконформізм". Ми припустили, що саме з вираженістю даних особистісних рис пов'язуються статеві особливості виникнення та перебігу депресивних станів у підлітків. Зазначимо, що показники кореляцій за даними шкалами не були значними за силою. З метою перевірки висунутого припущення ми застосували Z-критерій для порівняння показників кореляцій, одержаних на різних вибірках.

Таблиця 4

Порівняння кореляційних показників між депресією та особистісними властивостями одержаних на вибірках дівчат та хлопців підліткового віку

Шкали особистісних рис	кореляції показників депресії зі шкалами Кеттелла			
	Дівчата	Хлопці	Z	p-рівень значущості
Замкненість-комуникабельність	0,11	0,29	0,06	$p \leq 0,95$
Інтелектуальні здібності	0,31	0,20	0,39	$p \leq 0,70$
Стриманість-експресивність	0,15	-0,13	0,94	$p \leq 0,35$
Безвідповідальність-нормативність	0,15	-0,19	1,15	$p \leq 0,25$
Жорстокість-чутливість	0,16	-0,15	1,04	$p \leq 0,30$
Практичність-розвинута уява	-0,15	-0,33	0,64	$p \leq 0,52$
Прямолінійність-дипломатичність	-0,12	0,14	0,87	$p \leq 0,60$
Впевненість в собі-тривожність	-0,05	-0,22	0,58	$p \leq 0,56$
Конформізм-нонконформізм	0,13	-0,1	0,47	$p \leq 0,64$
Низький самоконтроль-високий самоконтроль	0,22	0,09	0,45	$p \leq 0,65$
Розслабленість-напруженість	0,09	0,32	0,81	$p \leq 0,42$

Порівняння коефіцієнтів кореляцій за допомогою Z-критерію не підтвердило наші очікування стосовно статевих відмінностей у зв'язках між особистісними показниками та показниками депресії. Отже, ми можемо констатувати лише деякі незначні статеві особливості перебігу депресивних станів у підлітків. Загальним для дівчат і хлопців була наявність слабких позитивних кореляцій між депресивним настроєм та рівнем інтелекту (відповідно $r=0,31$ та $r=0,20$). Виявлений факт можна пояснити тим, що підлітки з більш високими показниками інтелекту краще володіють мисленнєвими операціями (аналізом, узагальненням, порівнянням, абстрагуванням), вмінням виносити судження та умовиводи й більшою мірою схильні до самоаналізу. Якщо спробувати далі пояснити отриманий факт у контексті гендеру, то можна зв'язати появу депресивного настрою з невідповідністю між уявленнями про себе і уявленнями про ідеальну жінку або чоловіка. Приблизно однакові коефіцієнти кореляції між показниками, отриманими на вибірках дівчат і

хлопців вказують на наявність проблеми, яка є природною для даного віку - пошук себе, власної ідентичності.

Статеве дозрівання заново актуалізує для підлітка давно, здавалося б, вирішене питання про його статеву ідентичність. Не в тому розумінні, що підліток починає в ній сумніватися, але в тому, що ускладнюються критерії "маскулінності" та "фемінінності", у яких дедалі більшої ролі набувають власне сексуальні моменти (поява вторинних статевих ознак, сексуальних інтересів). Саме відповідність ідеалізованому стереотипу "маскулінності-фемінінності" служить головним критерієм, за яким підліток оцінює своє тіло та зовнішність [4; 5].

Отже, результати дослідження довели, що виникнення депресивних станів мають статеву специфіку та обумовлені зміною в системі гендерних стереотипів суспільства. Результати дослідження можуть бути впроваджені й використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, а також виступати основою для розробки тренінгових програм, спрямованих на сприяння статевої самовизначенню та подоланню негативних емоційних станів у контексті гендерного самовизначення старших підлітків.

Список використаних джерел:

1. Гендерная психология / Ш. Берн. - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Депрессия / под ред. А. Пери, М. Руксталис. Пер. с англ. - М.: Мир, 2000. - 215 с.
3. Личко, А.Е. Шизофрения у подростков / А. Е. Личко. – Л.: Медицина, 1989. – 215 с.
4. Кле М. Психология подростка. Психосексуальное развитие. – М.: Педагогика, 1999.-176 с.
5. Мафсон, Л. Подросток и депрессия. Межличностная психотерапия / Л. Мафсон. - М.: ЭКСМО, 2008. – 240 с.

References:

1. Genderna psyhologiya / Sh. Bern. – SPb.: praym-EVROZNAK, 2001. pp. 320.
2. Depressiya / pod red. A. Peri, M. Rukstalis. Per. angl. – M.: Mir, 2000. pp. 215.
3. Lichko, A. E. Shyzofreniya u podrostkov / A. E. Lichko. – L.: Mieditsina, 1989. pp. 215.
4. Kle, M. Psyhologiya podrostka. Psyhoseksualnoe rasvitic. – M. Pedagogika, 1999. pp. 176.
5. Mafson, L. Pidlitok i depressiya. Mezhlchnostnaya psihoterapiya / L. Mafson. – M.: EKSMO, 2008. pp. 240.

УДК 159.942-057.87-055.2

Мелоян А. Е.

к. п. н., проф. каф. прикладної психології

Севян С. А.

студентка I курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ У ДІВЧАТ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ СХИЛЬНЕ ДО НЕВРОТИЧНИХ ПОТРЕБ

У статті аналізуються психологічні особливості впливу почуття провини на невротичні потреби у дівчат студентського віку. На основі теоретичного аналізу та експериментального дослідження невротичні потреби розглядаються як ірраціональні способи вирішення проблем. На статистично достовірному рівні встановлено, що почуття провини впливає на прояв невротичних потреб у студентів-дівчат.

Ключові слова: вина, невротичні потреби, базальна тривога, студентський вік.

Постановка проблеми. Проблема пошуку психологічних засад невротизації особистості та способів її подолання не втратила своєї актуальності й сьогодні. Досить часто невротичні розлади залишаються нерозпізнаними, а люди, які страждають від цих хворобливих станів, не отримують вчасної психологічної допомоги. Це пов'язано з тим, що страх і тривога постійно виникають в умовах сучасного темпу життя, зайнятості людини, навіть при нормальному розвитку особистості. Невротичні потреби характеризуються рядом стратегій для подолання базальної тривоги, багато з яких, у загальному підсумку, стають добре засвоєними рисами особистості. Однак вони можуть привести до неврозів, тому що потреби, що лежать в основі цих стратегій, не завжди раціональні або адекватні. Щоб впоратися з відчуттям недостатньої безпеки, безпорадності і страху перед навколишнім світом, індивід вдається до різних захисних стратегій [4,5]. На нашу думку, невротичні потреби є нормальними, природними, якщо проявляються адекватно до ситуації й у розумних межах. Невротична особистість відрізняється неадекватністю сили даних потреб, що зумовлює непослідовність і невірноваженість її поведінки. З нашої точки зору, відчуття провини істотно впливає на невротичний стан особистості.

Мета дослідження. Експериментальним шляхом виявити особливості прояву взаємозв'язку невротичних потреб і захисних механізмів у дівчат студентського віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представники психоаналітичного напрямку розглядають провину згідно її становленню в процесі формування структури особистості. Основна ідея полягає в тому, що провинна виникає в результаті протистояння Ід і Супер Его. Супер Его, що розуміється як совість, формується тоді, коли у дитини відбувається засвоєння

та інтерналізація норм і правил поведінки, що відбувається за допомогою механізмів ідентифікації і інкорпорації або інтродукції. З. Фрейд розглядав провину як різновид тривоги і називав її «тривогою совісті» [2].

Такі автори як Г. Пайерс, М. Сінгер, О. Маурер і ін. ототожнюють провину зі страхом перед покаранням.

Почуття провини виникає в результаті «інтерналізації» стандартів поведінки, коли норми, які диктуються суспільством, переходять із зовнішніх до внутрішніх. Сама людина, що зазнає провину, стає джерелом цих норм. Він несе відповідальність в першу чергу перед собою за свої вчинки та стежить за дотриманням собою норм. Особистість відчуває себе винуватою, якщо її поведінка, ситуація або дія не відповідає дійсності та суперечать засвоєним їм нормам [1]. Згідно У. Х. Джонсу провину слід розуміти як «дисфоричне почуття, яке виникає у людей, коли вони порушують свої особисті моральні принципи і соціальні норми». Згідно із запропонованою ним методикою провина вимірюється через три її складові:

1) Провина-стан – тимчасовий емоційний стан, який переживається в даний момент.

2) Провина-рис – стійка особистісна характеристика, яка полягає в наявності у людини жалю, бажання виправити помилки, ненависті до себе.

3) Прихильність до моральних норм – готовність переживати провину на основі прихильності моральним цінностям, принципам, нормам.

Таким чином, почуття провини відіграє важливу роль в становленні соціальної та особистої відповідальності. Саме очікування провини або страх провини пов'язані з бажанням і необхідністю дотримуватися норм і правил суспільства. Вина допомагає відчути стан, біль, образу іншої людини, змушує шукати потрібні слова, діяти з метою допомогти «потерпілому», виправити свій вчинок або ситуацію в цілому. Почуття відповідальності, що виникає в зв'язку з переживанням емоції провини, сприяє зрілості особистості і її психологічній спроможності.

Особливий інтерес представляють дослідження невротичних конфліктів у психології. Невротичні особистості формуються в умовах явного дефіциту теплоти і безпеки в стосунках з батьками, оскільки, прагнучи до безпеки і подолання тривоги, дитина вибирає і формує властиву для неї захисну стратегію. Карен Хорні окреслила десять таких захисних стратегій, визначивши їх як невротичні потреби або тенденції особистості [4].

Психоаналітики розглядали невроз та його симптоматику як наслідок внутрішніх протиріч людини. З. Фрейд вважав сутністю неврозу конфлікт між свідомим і несвідомим, що часто є рушієм поведінки та функціонування особистості. [3]

Але слід зауважити, що різні представники психоаналізу неоднаково розуміють зміст несвідомого і, отже, змістовний бік невротичного конфлікту. Наприклад, А. Адлер розглядав невроз як «стратегію самозахисту Его». Він бачив сутність неврозу в конфлікті між почуттям неповноцінності і прагненням до самоствердження, жагою влади, отже, для подолання почуття

неповноцінності і задоволення потреби в самоствердженні людина вдається до механізмів компенсації та гіперкомпенсації. Невротичний симптом при цьому розглядається як вираження боротьби, спрямованої на подолання почуття недостатності, він є результатом невдалої компенсації, фіктивним способом підвищення власної гідності.

У межах гуманістичного напрямку, невроз розглядається як неможливість самоактуалізації, що є головною потребою людини. Потребу в самоактуалізації А. Маслоу позначав як метапотребу, що виникає після задоволення дефіцитарних потреб (біологічних потреб, безпеки). Депривація метапотреб може призвести до невротичних та психічних розладів.

У працях учених У. М. М'ясищева, Р. А. Зачеписького, У. Д. Мягер, Б. Д. Карвасарського, Ю. Я. Тупіцина та ін. розкривається діалектична єдність об'єктивних факторів та піддається розгляду виникнення й розвиток невротичного конфлікту. Психоемпіричними позиціями, пошуку «витіснених» інстинктивних потягів як чинників внутрішнього конфлікту протиставляється його аналіз з позицій психології відносин.

К. Хорні розглядала невроз як захисну реакцію людського організму, що виникає у відповідь на приниження, агресію, гіперпротекцію. Психолог відстоювала позицію, що в дитинстві домінують дві потреби – у задоволенні та в безпеці. Головною потребою, що впливає на формування дитини, є потреба у безпеці. Вона виявляється у прагненні дитини бути бажаною та захищеною від небезпек навколишнього світу. Завдяки задоволенню цієї потреби формується здорова особистість. Якщо ж батьки не здатні проявити справжню любов і турботу, вони тим самим стимулюють прояв базальної тривоги.

На думку Хорні, виражена базальна тривога у дитини веде до формування неврозу у дорослої людини. К. Хорні наголошує, що невротичні потреби виникають як захист від негативних соціальних факторів. Щоб захиститись, індивід починає формувати три основні способи захисту: «рух до людей», «проти людей» і «від людей».

Таким чином, сучасній людині доводиться витримувати тиск вимог, яке висуває суспільство, пристосовуватись до прискореного темпу життя, водночас забезпечувати задоволення основних потреб у безпеці та задоволенні. Отже, проблема пошуку психологічних засад невротизації особистості та способів її подолання не втратила своєї актуальності й сьогодні.

На основі отриманих результатів дослідження, ми можемо стверджувати, що більш вираженим саме на високому рівні є почуття провини як стан, що проявляється на високому та середньому рівні відповідно у 30% і у 65%. Дівчатам студентського віку властивий тимчасовий емоційний стан, пережитий зараз, тяжке самовідчуття, що виникає в результаті звичної взаємодії як відповідь на негативний стимул. Низький рівень виявлено лише у 5% досліджуваних.

Провина як риса визначається на середньому і високому рівнях у відповідно 65% і 25% респондентів. Таке відчуття провини полягає в наявності у дівчат жалю, бажання виправити помилки. Низький рівень проявляється у 10%.

Почуття провини як моральної норми не виявлено на низькому та високому рівнях. Визначається тільки на середньому рівні у 100% студентів-дівчат, характеризується готовністю переживати провину на основі прихильності до моральних принципів і норм.

Дослідження невротичних потреб у студентів-дівчат нашої вибірки показало, що домінуючими саме на високому рівні виявилися нижченаведені результати.

Потреба у позитивній афектації, де високий рівень виявлено у 55% досліджуваних, характеризується як сильне прагнення бути об'єктом захоплення з боку інших. Таким особистостям властива підвищена чутливість і сприйнятливність до критики. На середньому рівні виявлено у 40%, на низькому рівні – у 5%.

Потреба в партнерстві виявляється у 45% студенток на високому рівні. У дівчат є надмірна залежність від інших і страх отримати відмову або залишитися на самоті. Також, дана невротична потреба виявлена у 40% на середньому рівні і у 15% – на низькому.

Потреба бути об'єктом захоплення на високому рівні проявляється у 45%. Респондентам характерне прагнення створити позитивний власний образ, позбавлений недоліків і обмежень. Середні і низькі показники є відповідно у 35% і 25% студентів-дівчат.

Потреба у самодостатності і незалежності як невротичному стані визначається на високому рівні у 55% молодих дівчат. Поведінка в цьому випадку характеризується уникненням будь-яких відносин, які передбачають взяття на себе серйозних обов'язків. Дана потреба виражається на середньому рівні у 35% і на низькому – у 10% досліджуваних.

Потреба у бездоганності і незаперечності, де вираженість високого результату становить 35%, середнього – 50%, і низький рівень проявляється лише у 15% дівчат студентського віку, визначається спробою бути морально ідеальним у всіх відношеннях.

Для встановлення взаємозв'язку між досліджуваними параметрами нами використовувався коефіцієнт лінійної кореляції К. Пірсона r_{xy} . У результаті було виявлено зворотно пропорційний взаємозв'язок виявлений між показниками провини як стану та невротичної потреби в партнерстві ($r_{xy}=-0,53$; при $p \leq 0,01$). Досліджуваним у стані провини властиво уникати відносин з оточенням та ізоляція для збереження рівноваги та подолання негативних переживань.

При прояві провини як стану і як моральної норми у випробовуваних не проявляється невротична потреба в силі ($r_{xy}=-0,45$ і $r_{xy}=-0,59$; при $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що у разі важкого емоційного стану або у випадку готовності переживати провину, студентки не використовують домінування і контроль над іншими.

У разі яскравого вираження у молодих дівчат невротичної потреби бути об'єктом захоплення, а також потреби у суспільному визнанні ($r_{xy}=0,46$ і $r_{xy}=0,46$; при $p \leq 0,01$), вони більш схильні до прояву почуття провини як

моральної норми. Досліджуваним властива переживати провину на основі прихильності до моральних цінностей, принципів тоді, коли виникає потреба в увазі з боку інших.

Нами було встановлено, що невротичні потреби взаємодіють почуттям провини у дівчат студентського віку. Невротичні потреби, як правило, діють не ізольовано, вони переплітаються, утворюючи стиль зв'язку особистості з навколишнім середовищем, спосіб емоційного реагування.

Висновки. На основі теоретичного аналізу та експериментального дослідження ми можемо стверджувати, що особливості прояву почуття провини у дівчат студентського віку схильне до невротичних потреб.

Вина характеризується дисфоричним почуттям, яке виникає у людей, коли вони порушують свої особисті моральні принципи і соціальні норми. Невротичні потреби, як правило, діють не ізольовано, вони переплітаються, утворюючи стиль взаємодії особистості зі світом. Базисні риси невротичних характерів зумовлені труднощами соціалізації особистості та її асиміляції в культурному середовищі.

В подальших дослідженнях ми плануємо розробити та апробувати методи, направлені на корекцію невротичних потреб дівчат-студенток та оптимізацію їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Список використаних джерел:

1. Изард К. Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.
2. Реана А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. – СПб.: Прайм Еврознак, 2002. – 656 с.
3. Фрейд З. Малое собрание сочинений / З. Фрейд. – М.: Азбука, Азбука – Аттикус, 2011. – 992 с.
4. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Новые пути в психоанализе / К. Хорни; Пер. с англ. А. М. Боковиков. – СПб.: Питер, 2013. – 304 с.
5. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.

References:

1. Izard K. E. (2008) *Psikhologiya emotsiy* [The Psychology of the Emotions.]. St. Petersburg: Piter, pp. 464 (in Russian).
2. Reana A. A. (2002) *Psikhologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti* [Human psychology from birth to death.]. St. Petersburg: Piter, pp. 423 (in Russian).
3. Freud S. (2011) *Maloye sobraniye sochineniy* [Small essay collection] Moscow: Azbuka, Azbuka – Attikus, pp. 992 (in Russian).
4. Horney K. (2007) *Nevroticheskaya lichnost' nashego vremeni* [Horney K. The Neurotic Personality of Our Time]. Moscow, pp. 224 (in Russian).
5. Hjelle L., Ziegler D. (2003) *Teorii lichnosti* [Personality Theories]. St. Petersburg: Piter, pp. 608 (in Russian).

УДК 159.9.019.4-053.6:659.1

Осика О.В.

к.псих.н., доц. каф. прикладної психології ДДПУ

Осика К.С.

к.псих.н. ст.викладач Дон облППО

Лопатін С.В.

студент 1 курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕКЛАМИ НА САМОРЕГУЛЯЦІЮ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті представлено теоретичний аналіз та результати емпіричного дослідження особливостей впливу реклами на саморегуляцію поведінки старших підлітків.

Ключові слова: саморегуляція, реклама, поведінка, підліток, особистість, рефлексія, свідомість.

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетним напрямком діяльності освітніх закладів проголошується всебічний розвиток особистості школярів, формування моральних цінностей, творчого потенціалу, свідомої саморегуляції поведінки в реальних життєвих ситуаціях як основи успіху самовдосконалення.

Реклама є сьогодні не тільки засобом інформування про нову марку, споживацькі властивості товару, але і невід'ємним елементом масової культури. З моменту свого виникнення вона постійно відпрацьовувала способи дії на поведінку індивіда і груп людей і за вельми тривалу історію якісно еволюціонувала, пройшовши шлях від інформування до напучення і далі – до вироблення умовного рефлексу, до підсвідомого навіювання і, нарешті – до проектування символічного зображення [2].

Реклама все частіше втручається в життя людини, управляючи нею на свідомому і несвідомому рівнях. При цьому вона виходить за рамки комерційних інтересів і нав'язує споживачам систему певних стандартів, точку відліку життєвих цінностей, світоглядних ідей та уявлень [3].

В рекламі застосовується велика кількість різних способів, методів, прийомів соціального впливу, психологічної дії і маніпулювання в рекламі. Зокрема, різні форми гіпнозу, навіювання, наслідування, зараження, переконання, соціально – психологічна установка. Для створення ефективних прийомів впливу використовується психологічний стереотип, імідж, міф, механізми «ореола», ідентифікації, технології рекламних шоу, «25-го кадру», нейролінгвістичне програмування. Особливо велика дія реклами на психіку підлітка. При цьому підлітки, в порівнянні з дорослими, не в змозі ефективно протиставляти такому впливу власні установки, погляди, етичні критерії [5].

Значний внесок у дослідження проблематики рекламних впливів внесли як зарубіжні, так і вітчизняні вчені (І.Л. Вікентьєв, Н.О. Голядкин, В.Г. Зазикін,

О.Н. Лебедів – Любимов, Г. Мюнстерберг, Ф.Г. Панкратов, О.О. Феофанов, Р.Чалдіні, Ю. Щербатих) [4].

Уміння особистості управляти своїм станом і поведінкою в різних напружених ситуаціях є важливим показником її зрілості. Цим пояснюється давній інтерес до проблеми саморегуляції. Дослідникам вдалося виділити рівні і механізми саморегуляції (К.О.Абульханова, Б.В.Зейгарник, І.І.Чеснокова), визначити її структурні компоненти (К.О. Абульханова, О.О. Конопкин), вивчити стильові особливості саморегуляції (В.І.Моросанова, О.М.Коноз). Надано увагу віковим аспектам саморегулювання (О.Є.Данілова, Ю.О.Міславський, О.О.Прохоров, О.К.Осницький).

В рамках даної дослідження розглядається феномен стильових особливостей саморегуляції, які розуміються як типові для людини і найістотніші індивідуальні особливості самоорганізації і управління зовнішньою і внутрішньою цілеспрямованою активністю, що стійко виявляється в різних її видах. Виявлення індивідуального профілю різних регуляторних процесів і рівня розвинутої загальної саморегуляції дозволяють визначити або сформулювати передумови успішного оволодіння новими видами діяльності. Розвиток навиків самостійності при ухваленні рішень, здібності до рефлексійної і відповідальної поведінки, до проектування свого майбутнього, тобто до усвідомленої саморегуляції своєї активності.

Високий рівень розвитку саморегулювання поведінки об'єктивно виражається в тонкості, диференційованості і адекватності всіх усвідомлених поведінкових реакцій, вчинків, вербальних виявів. Найскладніші форми саморегулювання виникають як завершальний етап формування зрілої самообізнаної особистості [1].

Здатність саморегулювання поведінки у дорослої, відносно зрілої особистості – результат тривалого процесу розвитку. Перш ніж виступити в розвинутій, диференційованій формі, поведінка проходить ряд стадій свого становлення. Виникаючи і формуючись у власній практичній діяльності особистості, її спілкуванні з іншими, знання про себе і емоційно-ціннісне відношення включаються в регуляцію поведінки підлітка [1].

У міру розширення пізнавальної і емоційно-оцінної сфер самосвідомості, розвивається і його регулятивна сфера – від окремих рухів у дитини до найскладніших форм поведінки у дорослої особистості в різних системах міжперсональної взаємодії. Початкові форми саморегулювання пов'язані з формуванням у дитини «схеми тіла». В основі даної форми регулювання лежить встановлення взаємозв'язків і взаємоконтролю системи органів чуття, зовнішнього і внутрішнього, перш за все зорового і м'язово-суглобового. Далі розвиток саморегулювання виражається у виділенні і усвідомленні власної дії в процесі операції з предметами. Одним з основних критеріїв появи здатності регулювати власну усвідомлену дію є уміння дитини гальмувати, затримувати свої дії по відношенню до предметів, пов'язаних з позитивними емоціями.

Воля є необхідним компонентом здійснення саморегулювання будь – якої дії. Саморегулювання з вольовим компонентом виявляються у дитини у

формуванні здатності затримувати і відстрочувати виконання свого бажання (наприклад, ради чогось приємного, обіцяного дорослим); вона може виконувати і не завжди приємні для неї дії ради віддаленої цілі.

Подальші генетичні рівні саморегулювання пов'язані з оволодінням мовою. В процесі формування мови розвиваються і складні розумові операції, які дозволяють узагальнювати і виражати в поняттях результати самопізнання і емоційно – оцінної роботи відносно себе; знання про себе і само відношення стають витоком; мотивом саморегулювання поведінки [1].

Мова дає можливість адекватно відображати безпосередній хід процесу саморегулювання, оцінювати його з погляду співвідношення власних вимог до своєї поведінки і ідейно – етичних норм суспільства. Розвиток узагальнюючої функції мови – одна з необхідних умов становлення самооцінки особистість. В регулюванні поведінки самооцінці належить особлива роль, вона виступає «стрижнем» всього процесу саморегулювання поведінки на всіх етапах його здійснення, включається в структуру мотивації, визначає спрямованість саморегулювання, вибір засобів його здійснення і, нарешті, значно впливає на інтерпретацію досягнутого ефекту поведінки.

Регулювання поведінки в учбовій діяльності у старшокласників все більш визначається їх власними вимогами до себе у зв'язку з самооцінкою. На даному етапі вікового розвитку розумові процеси досягають високого ступеня досконалості, і створюються умови для складніших і узагальнених форм самопізнання, результати якого у свою чергу є передумовою для подальшого розвитку саморегулювання поведінки і процесів засвоєння в учбовій діяльності. Високий рівень розвитку властивостей, самооцінки (адекватність, стійкість, глибина) в певному поєднанні, обумовлює відповідний рівень розвитку саморегулювання, його адекватність і тонкість [1].

Нами було проведено дослідження з метою виявлення особливостей впливу реклами на саморегуляцію поведінки старших підлітків. У дослідженні взяло участь 55 школярів старшого підліткового віку ліцею № 35 імені Валентина Шеймана Краматорської міської ради Донецької області.

У дослідженні використовувалися емпіричні методи: бесіда, методика «Залежність від реклами» мето дика «Залежність від телебачення»; методика «Підлеглість чужому впливу»; методика «Стильова саморегуляція поведінки людини» В.І. Моросанової, О.М. Коноз; методика «Пропріум зрілої особистості» О.С.Штепи; методика «Оцінка сугестії». Опрацювання отриманих даних здійснювалось за допомогою коефіцієнта лінійної кореляції К.Пірсона.

За результатами дослідження зроблено наступні висновки:

1. Уміння особистості управляти своїм станом і поведінкою в різних напружених ситуаціях є важливим показником її зрілості. Феномен стильових особливостей саморегуляції поведінки розуміється як типові для людини і найістотніші індивідуальні особливості самоорганізації і управління зовнішньою і внутрішньою цілеспрямованою активністю, що стійко виявляється в різних її видах.

Багато авторів, розглядаючи проблему впливу реклами, особливу увагу,

перш за все, приділяють усвідомлюваним і неусвідомлюваним впливам реклами на споживача, а також детально розглядають відмінності між раціональними впливами, заснованими на логіці і переконливих аргументах, і нераціональними, заснованими на емоціях і відчуттях. В рекламі застосовується велика кількість різних способів, методів, прийомів соціального впливу, психологічної дії і маніпулювання. Зокрема, різні форми гіпнозу, навіювання, наслідування, зараження, переконання, соціально – психологічна установка. Головні негативні моменти цього впливу полягають у тому, що реклама спричиняє стереотипізацію мислення, а відтак – поведінки, нав'язує готові моделі й стандарти життя.

2. Аналіз результатів анкет показує, що у старших підлітків в основному домінує середній та високий рівень залежності від реклами, телебачення і схильності до чужого впливу.

У нашій вибірці практично всі підлітки схильні підпадати під чужий вплив в тій чи іншій мірі, оскільки низьких показників по цій характеристиці виявлено не було. На високому рівні даний показник виявляється в 27% учнів.

Залежність від реклами і телебачення на високому рівні виявляється відповідно у 17% і 10%. Ці підлітки довіряють рекламі і набувають рекламованих новинок. При виборі товару спираються не на власну думку, а на привабливість даних товарів показаних в рекламі. Розвиток світогляду цих старших підлітків зумовлюється через патерни поведінки, які демонструються в рекламі і телебаченні в цілому.

3. Загальний рівень саморегуляції поведінки у старших підлітків проявляється на високому та середньому рівнях. Менше проявляється в саморегуляції поведінки планування та програмування. Але більша частина випробуваних здатні виділяти значущі умови досягнення мети, що виявляється в адекватності програм дій, планам діяльності, відповідності отримуваних результатів прийнятим цілям. В умовах несподіваних змін обставин здатні гнучко змінювати модель значущих умов і програму дій. Більшість випробуваних (52%) демонструють пластичність всіх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин легко перебудовують плани дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов. При виникненні неузгодження отриманих результатів з прийнятою метою своєчасно оцінюють сам факт неузгодження, вносять корекцію до регуляції. Гнучкість регуляторики дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику.

Основний психологічний метод впливу, посилення на який найбільш часто можна зустріти в літературі з психологи рекламної діяльності – це навіювання. На думку ряду авторів, під навіюванням (або сугестія) слід розуміти пряме і неаргументоване вплив однієї людини (суггестора) на іншого (суггеренда) або на групу. При навіювання здійснюється процес впливу, заснований на некритичному сприйнятті інформації. В нашій вибірці сугестія, або навіювання, також домінує на середньому рівні.

4. Загальний рівень особистісної зрілості у переважної більшості старших

підлітків сягає середнього та високого рівня розвитку. Це наділяє дану групу інтегральним критерієм особистісного зростання та проявом особистісного потенціалу, феноменом самодетермінації, а у кризових ситуаціях забезпечуватиме особистості можливість вибору моральних цінностей як пріоритетних.

5. Нами було виявлено, що при високих показниках загального рівня саморегуляції поведінки залежність від реклами зменшується, на що вказує коефіцієнт лінійної кореляції.

В результаті кореляційного аналізу виявлена прямо пропорційна залежність між оцінкою результатів та залежністю від телебачення і реклами, тобто розвинена і адекватна самооцінка старших підлітків, сформовані і стійкі суб'єктивні критерії оцінки успішності досягнення результатів знаходяться в залежності від отриманої інформації з телепередач та реклами.

Сформованість потреби старших підлітків в усвідомленому плануванні діяльності знижує рівень сугестії (навіюваності). Чим вище у підлітків творча спрямованість, тим нижче рівень залежності від телебачення. Автономний підліток, менш залежить від впливу оточуючих людей, відповідно менш залежний від реклами та телебачення. Чим вище розвинута у підлітків здатність до цілісного сприйняття світу та людей, до розуміння взаємопов'язаності суперечностей, тим нижче рівень підлеглості чужому впливу та рівень сугестії.

Перспектива дослідження – вивчення соціально – демографічних чинників (досвід, вік, стать) впливу реклами на саморегуляцію поведінки особистості.

Список використаних джерел:

1. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. – М.: Ленанд, 2011. – 320с.
2. Лебедев-Любимов А.Н. Психология рекламы: Учебное пособие - СПб.: Питер, 2003. - 368с.
3. Мозер К. Психология маркетинга и рекламы. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2004. - 380с.
4. Психологія реклами: навч. посіб. / О.В.Зазимко, М.С.Корольчук, В.М.Корольчук та ін. – К: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 384с.
5. Реклама: внушение и манипуляция: Медиа-ориентированный подход. Учеб. пособие / Ред. Д.Я.Райгородский. - Самара : Бахрах-М, 2001. - 746с.

References:

1. Konopkin, O.A. (2011) *Psychologicheskyye mehanizmy regulyatsiy deyatel'nosti*. Moskva: Lenand [in Russian].
2. Lebedev-Lubimov, A.N. (2003) *Psychologya reklamy: Uchebnoye posobyue*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
3. Mozer, K. (2004) *Psychologya marketynga i reklamy*. Harkiv: Izdatel'stvo Gumanitarnyj centr [in Ukrainian].
4. *Psychologya reklamy: navchal'nyj posybynyk* (2016) / O.V.Zazimko, M.S.Korol'chuk, V.M.Korol'chuk. Kyev: Kyevskyy nacionalnyj torgivel'no-ekonomichnyj universitet [in Ukrainian].
5. *Reklama: vnushenye i manipulyatsiya: Media-oryentyrovannyj podhod*.

Uchebnoe posybyje (2001) /Redaktor D.Y.Raygorodskij. Samara: Bahrah-M [in Russian].

УДК 159.9.019.4-053.6:159.944.4

Погрібна А.О.

к. психол. н., доц. каф. прикладної психології ДДПУ

Птушко О. В.

студентка 1 курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ПІДЛІТКІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД УСПІШНОСТІ ЇХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*У статті представлено теоретичні та практичні аспекти проблеми копінг-стратегій як важливої складової **копінг-поведінки в підлітковому віці**. Експериментально доведено, що підлітки з високим рівнем успішності навчальної діяльності здебільшого використовують проблемно-орієнтовані, просоціальні, активні та пасивні емоційно-орієнтовані стратегії опанування стресу. Підлітки з низьким рівнем успішності навчальної діяльності вдаються до асоціальних, пасивних емоційно-орієнтованих копінг-стратегій.*

Ключові слова: копінг-поведінка, копінг-стратегії, опанування стресу, навчальна діяльність, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена проблемою, яка полягає у тому, що умови, в яких протікає життєдіяльність сучасної людини, часто називають екстремальними і стимулюючими розвиток стресу. Це пов'язано з багатьма факторами і загрозами, в тому числі політичними, інформаційними, соціально-економічними, екологічними та т.п. Для подолання стресових ситуацій та підтримки балансу між зовнішнім та внутрішнім середовищем людина вдається до копінг-поведінки – цілеспрямованої поведінки для свідомого оволодіння ситуацією для зменшення шкідливого впливу стресу - основною складовою якої виступають копінг-стратегії.

Особливостями формування психологічних захистів і копінг-стратегій в шкільному віці є безпосередній зв'язок з реформами в системі освіти, впровадженням фундаментальних напрямів оновлення сучасної освіти. Необхідно враховувати, що сучасна освітня політика впливає на процес розвитку особистості та її соціалізації. Особливо важливий цей вплив у перехідний період розвитку особистості. Становлення особистості відбувається в процесі діяльності дитини. Розвиток цієї діяльності постає у цьому плані як складний процес, у якому, по-перше, відбувається постійне насичення, зростання, збільшення обсягу. По-друге, в цьому процесі кожен наступний момент знімає і містить досягнення попередніх періодів, забезпечуючи формування нових утворень. Будь-які зміни, до яких не готова особистість, ведуть до зростання емоційного дискомфорту, внутрішньої напруженості.

Саме тому дослідження копінг-стратегій підлітків в контексті навчальної діяльності на сучасному етапі трансформації системи освіти та її адаптації до стандартів європейського освітнього простору здається нам актуальним та вкрай необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. На сьогодні проблема опанування (копінгу) є однією з найбільш затребуваних в зарубіжній та вітчизняній психології. Досліджуючи копінг-стратегії як невід'ємну складову копінг-поведінки, R.S. Lazarus розумів під ними актуальні відповіді особистості на сприйняту загрозу, засіб управління стресом, діяльність особистості з підтримання або збереження балансу між вимогами середовища і ресурсами, що відповідають цим вимогам. Основні завдання копінгу як особливої адаптивної поведінки автор вбачав у подоланні, пристосуванні або уникненні складних життєвих ситуацій, зменшенні їхніх негативних наслідків тощо. Подібна різноспрямованість виділених задач склала основу для побудови класифікації копінг-стратегій за критерієм активність/пасивність: дослідник розділив їх на проблемно-орієнтовані (направлені на пряме усунення або зміну впливу стресової ситуації) та емоційно-орієнтовані (спрямовані на регуляцію емоційної напруги). За твердженням R.S. Lazarus, S. Folkman проблемно-орієнтовані копінги пов'язані з більшою ефективністю діяльності і суб'єктивно оцінюються як більш ефективні, ніж емоційно-орієнтовані [1].

У зарубіжних дослідженнях існують спроби побудови класифікації копінг-стратегій за іншими параметрами, наприклад, ефективність/неефективність, адаптивність/неадаптивність, ступінь інтенсивності, сфера психіки та т.п. Так, E. Heim, враховуючи ступінь адаптивних можливостей, розділив копінг-стратегії на адаптивні, неадаптивні й частково адаптивні. E. Frydenberg, R. Lewis запропонували наступну класифікацію: продуктивний копінг, непродуктивний копінг, звернення до інших (має нейтральну позицію). P. Toys виділив дві групи копінг-стратегій: когнітивні і поведінкові. Класифікація S.R. Maddi, ґрунтуючись на критерії інтенсивності, передбачала наступні типи: активний копінг (життєстійке опанування) і пасивний копінг (використання неконструктивних стратегій). За J.H. Amirkhan, копінг-стратегії розділяються на: пошук соціальної підтримки, вирішення проблем та уникнення. S.E. Hobfoll у рамках теорії збереження ресурсів запропонував розглядати в копінг-поведінці шість вісей: пряма/непряма поведінка, просоціальна/антисоціальна спрямованість і пасивна/активна поведінка [2; 3].

У вітчизняній психології копінг-стратегії здебільшого визначаються як засоби і прийоми, за допомогою яких відбувається процес опанування. Ґрунтуючись здебільшого на концептуальних положеннях зарубіжних теорій та власному дослідницькому досвіді, деякі науковці запропонували власні класифікації копінг-стратегій. Наприклад, Р.М. Грановська та І.М. Нікольська виділили три групи стратегій копінг-поведінки: поведінкові стратегії усунення напруги, обумовленої зовнішніми і внутрішніми факторами; емоційні стратегії зняття (зниження) напруги або пошуку соціальної підтримки; пізнавальні

стратегії нейтралізації напруги шляхом зміни суб'єктивної оцінки ситуації і відповідної зміни рівня контролю [4]. На думку І.Г. Малкіної-Пих, існують три основні критерії, за якими можна диференціювати копінг-стратегії: емоційний/проблемний, когнітивний/поведінковий, успішний/неуспішний [5]. Отже, на території пострадянського простору також не існує загальної системної класифікації копінг-стратегій, яка могла б відобразити весь репертуар дій особистості з опанування стресу.

Перспективними, на наш погляд, можна вважати дослідження, присвячені виділенню критеріїв ефективності опанування. Як основні критерії сучасні науковці називають відповідність обраних копінгів можливості адаптації та утримання продуктивності діяльності на необхідному рівні, ослаблення почуття уразливості до стресів, зміна ставлення до проблеми, відсутність незадоволеності і дискомфорту, частота застосування і різноманітність копінг-стратегій, тривалість позитивних наслідків тощо (Т.Л. Крюкова, С.К. Нартова-Бочавер, А.В. Копитов, К. Муздибаєв, Т.А. Ткачук, Р. Costa, R. McCrae, J. Mattlin та ін.). Не викликає сумнівів у дослідників ефективність проблемно-орієнтованих копінг-стратегій, при цьому як основна умова називається можливість контролю над ситуацією (Т.О. Гордєєва, В.В. Павленко, О.І. Рассказова, Т.А. Ткачук, М.Р. Хачатурова, В.Е. Compas, S. Folkman, E. Frydenberg, R.S. Lazarus та ін.). Залишається відкритим питання про ефективність емоційно-орієнтованих копінгів, основною функцією яких є зниження емоційної напруги, а не вирішення проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є визначення особливостей копінг-стратегій підлітків в залежності від успішності їх навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження проводилось на базі загальноосвітньої школи №10 м. Слов'янська. У дослідженні прийняли участь 32 учня сьомих класів, середній вік яких склав 12 років. Було використано наступні стандартизовані психодіагностичні методики: 1) опитувальник «Копінг-стратегії» R.S. Lazarus, S. Folkman, в адаптації Т.Л. Крюкової, О.В. Куфтяк та ін., 2) методика «SACS» S.E. Hobfoll, в адаптації Н.Є. Водоп'янової, О.С. Старченкової. Задіяне було також метод математико-статистичної обробки даних (коефіцієнт лінійної кореляції r -Пірсона).

Аналіз отриманих результатів показав, що у підлітків нашої вибірки домінують: пасивна копінг-стратегія «уникнення» — 72%; просоціальна копінг-стратегія «пошук соціальної підтримки» — 53%; асоціальна копінг-стратегія «агресивні дії» — 51% респондентів (за методикою S.E. Hobfoll). Отримані результати повністю співвідносяться з даними, які ми отримали за допомогою методики R.S. Lazarus, S. Folkman: домінуючими виявились наступні копінг-стратегії: «пошук соціальної підтримки» — 70%; «втеча-уникнення» — 69% та «прийняття відповідальності» — 66% респондентів. Зазначимо, що «конфронтаційний копінг», який семантично пов'язується з копінг-стратегією «агресивні дії», має середній ступінь вираженості у 65% досліджуваних

підлітків, що свідчить про їх внутрішню готовність до використання означеного копіngu у разі необхідності. На жаль, копіng-стратегія «планування вирішення проблеми», що відноситься до проблемно-орієнтованого копіngu, у даної категорії респондентів має високу ступінь вираженості лише у 28%.

Виходячи з вищенаведеного, можемо констатувати, що в складних ситуаціях підлітки перш за все схильні уникати проблеми, а не вирішувати їх, втікати від контактів з дійсністю шляхом заперечення проблеми, фантазування, відволікання тощо. Респонденти нашої вибірки схильні вирішувати проблеми також за рахунок залучення зовнішніх ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Для них характерні орієнтованість на взаємодію з іншими, очікування підтримки, уваги, співчуття, конкретної дієвої допомоги. Значна кількість підлітків намагається визнати свою роль у виникненні проблеми та прийняти відповідальність за її рішення. Такі суб'єкти в ситуаціях високої психоемоційної напруженості розуміють залежність між власними діями та їхніми наслідками, демонструють готовність аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках («Розумів, що сам створив цю проблему»). Водночас вони схильні невиправдано критикувати та картати себе, відчувати провину і незадоволеність собою. Підсумовуючи, можна сказати, що більшість респондентів нашої вибірки при опануванні стресових ситуацій використовує емоційно-орієнтовані копіng-стратегії, спрямовані на редукцію емоційної напруги та зміну власних установок відносно ситуації.

За допомогою коефіцієнту лінійної кореляції r -Пірсона було встановлено, що підлітки з високим рівнем успішності навчальної діяльності у важких життєвих ситуаціях, проблемах з навчанням та у невизначених, стресових ситуаціях обирають такі копіng-стратегії, як «планування вирішення проблеми» ($r=0,71$; $p\leq 0,001$); «асертивні дії» ($r=0,53$; $p\leq 0,001$); «обережні дії» ($r=0,51$; $p\leq 0,001$); «пошук соціальної підтримки» ($r=0,47$; $p\leq 0,001$) та «позитивна переоцінка» ($r=0,36$; $p\leq 0,01$). Для підлітків з низьким рівнем успішності навчальної діяльності властиво вдаватися до наступних копіng-стратегій: «дистанціювання» ($r=0,63$; $p\leq 0,001$); «втечі-уникнення» ($r=0,60$; $p\leq 0,001$); «конфронтаційного копіngu» ($r=0,53$; $p\leq 0,001$) та «пошуку соціальної підтримки» ($r=0,27$; $p\leq 0,05$).

Враховуючи, що більшість домінуючих копіng-стратегій у респондентів нашої вибірки мають статистично значущі зв'язки з неуспішністю у навчальній діяльності, ми можемо прогнозувати подальше падіння навчальної успішності у підлітковому середовищі, якщо не забезпечити відповідні заходи з оптимізації навчально-виховного процесу з урахуванням необхідності формування в учнів ефективних копіng-стратегій. Цікаво, що емоційно-орієнтована копіng-стратегія «пошук соціальної підтримки», яка має просоціальний характер, виявила статистично значущі зв'язки одночасно з протилежними рівнями успішності навчальної діяльності. В процесі уточнюючої бесіди було встановлено, що учні з високим рівнем успішності навчальної діяльності потребують здебільшого інформаційної та емоційної підтримки, а підлітки з низьким рівнем успішності

навчальної діяльності під пошуком соціальної підтримки розуміють перш за все дієву допомогу.

Висновки. Отже, результати дослідження дозволили нам визначити особливості копінг-стратегій у підлітків, які мають різний рівень успішності навчальної діяльності. Було встановлено, що підлітки з високим рівнем успішності навчальної діяльності здебільшого використовують проблемно-орієнтовані, просоціальні, активні та пасивні емоційно-орієнтовані стратегії опанування стресу. Підлітки з низьким рівнем успішності навчальної діяльності вдаються до асоціальних, пасивних емоційно-орієнтованих копінг-стратегій. Подальшими перспективами дослідження вважаємо розробку дієвих форм і методів формування високоефективних копінг-стратегій у підлітковому середовищі та впровадження їх у навчально-виховний процес.

Список використаних джерел:

1. Lazarus R.S., Folkman S. Transactional theory and research on emotion and coping. *Eur. J. Pers.* 1987. V.1. P. 141-169.
2. Отич Д.Д. Сучасні психологічні підходи до класифікації копінг-стратегій. *Педагогіка і психологія проф. освіти.* 2009. №5. С. 91-100.
3. Пілецький В. Копінг-стратегії поведінки особистості в стресових ситуаціях. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* 2014. Вип. 19(1). С. 185-194.
4. Грановская Р.М., Никольская И.М. Защита личности: психологические механизмы. СПб.: Знание, 1999. 352 с.
5. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика: Справочник практического психолога. М.: Эксмо, 2005. 992 с.

References:

1. Lazarus R.S., Folkman S. (1987) Transactional theory and research on emotion and coping. *Eur. J. Pers.* Vol. 1. P. 141-169.
2. Otych D.D. (2009) Suchasni psykhologichni pidkhody do klasyfikatsii kopinh-stratehii [Modern psychological approaches to the classification of coping strategies]. *Pedahohika i psykhologhiia prof. osvity - Pedagogy and psychology prof. education.* №5, pp. 91-100. (in Ukrainian)
3. Piletskyi V. (2014) Kopinh-stratehii povedinky osobystosti v stresovykh sytuatsiiakh [Coping strategies for personality behavior in stressful situations]. *Zbirnyk naukovykh prats: filosofii, sotsiologhiia, psykhologhiia - Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology.* Vol. 19(1), pp. 185-194. (in Ukrainian)
4. Granovskaya R.M., Nikolskaya I.M. (1999) Zashchita lichnosti: psihologicheskie mehanizmy [Personal protection: psychological mechanisms]. St. Petersburg: Znanie, 352 p. (in Russian)
5. Malkina-Pyih I.G. (2005) Psihosomatika: Spravochnik prakticheskogo psihologa [Psychosomatics: A Practical Psychologist Handbook]. Moscow: Eksmo, 992 p. (in Russian)

УДК 378.1:159.9

Резнікова О.А

к.п.н., доц. кафедри психології ДДПУ

Заїтова О.

студент I курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ У СТРУКТУРІ АДАПТАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано погляди зарубіжних і вітчизняних вчених на зміст та відмінності механізмів психологічного захисту та механізмів опанування (копінг-поведінки). Особливу увагу приділено концепціям, в яких означені феномени співвідносяться як різноманітні рівні цілісної індивідуальної системи адаптаційної активності особистості.

Ключеві слова: механізми психологічного захисту, механізми опанування, адаптаційна активність, адаптаційна трансформація, тип адаптаційної поведінки.

Постановка проблеми. У сучасній зарубіжній та вітчизняній науці накопичений багатий теоретичний та емпіричний матеріал, що відображає різноманітні концепції психологічного захисту, який ілюструє суперечність даного феномену (Ф.В. Бассін, Ф.Е. Василюк, Р.М. Грановська, Л.Р. Гребенніков, Е.С. Романова, Б.В. Зейгарник, А.А. Налчаджян, В.С. Ротенберг, І.Д. Стоїков, Т.С. Яценко та ін.).

Традиційно розділяються загальні та часткові трактування терміну психологічного захисту. Психологічний захист у вузькому значенні слова прийнято розглядати як систему взаємопов'язаних специфічних способів і засобів інтропсихічної адаптації, що відбувається на неусвідомлених рівнях регуляції, об'єднаних загальною адаптаційною метою і пов'язаних з індивідуально-особистісними характеристиками суб'єкта. У широкому значенні поняття психологічного захисту вживається для позначення поведінки, що здійснюється на всіх рівнях психологічної регуляції з використанням усіх доступних способів і механізмів, які ставлять за мету ліквідацію психологічного дискомфорту і збереження цілісності особистості (В.А.Штроо). У цьому випадку припускається наявність в особистості не лише неусвідомлених механізмів, але й усвідомлених адаптивних стратегій опанування стресу та негативних переживань. Механізми психологічного захисту і стратегії опанування розглядаються як засоби адаптації особистості.

Питання комплексної організації власне захисних автоматизмів та механізмів опанування поведінки, а також їхнього динамічного співвідношення поки що не представлені широко в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерпретація різнорідних ефектів у межах однієї й тієї ж категорії, як і пояснення гомогенних виявів різноманітними категоріями, указують на відсутність спільного описового

орієнтиру. Таким описовим та пояснювальним орієнтиром може бути адаптаційна трансформація психічної орієнтації особистості в процесі взаємодії зі змінним середовищем.

Основою для даного твердження може слугувати наступне. Саме формуванням нових психологічних властивостей адаптація відрізняється від інших феноменів оптимізації відношень людини з оточуючою реальністю (Г.О. Балл, О.М. Лактіонов, В.М. Панферов, С.Т. Посохова, О.Г. Солодухова). Адаптація являє собою механізм, що забезпечує трансформацію змін оточуючого середовища у внутрішні умови створення нових способів взаємодії з реальністю і з собою (С.Т. Посохова). У механізмах захисту, стратегіях та поведінці, які спостерігаються в дослідженнях, полягає єдиний процес трансформації – ускладнення та перетворення, – наявного адаптаційного потенціалу особистості.

У психологічній теорії створені фундаментальні передумови для розв'язання проблеми конструктивного протистояння особистості агресивному середовищу. У зарубіжній психології це перш за все концепція особистісного способу існування людини, розроблена дослідниками гуманістичної орієнтації Ф. Перлзом, А. Маслоу, К. Роджерсом, В. Франклом, В. Шутсом та ін. Логіка «самоздійснення» ідеї особистості у вітчизняній психології привела до продукування ідей, що відкривають нові межі вияву «особистісного» в людині. До їхнього числа можна віднести концепцію персоналізації А.В. Петровського та В.А. Петровського, «сміслову» концепцію Б.С. Братуся, принцип аналізу особистості через її життєдіяльність, через спосіб її життя, запропонований К.О. Абульхановою-Славською. У даний момент у центрі психолого-педагогічних досліджень українських психологів знаходяться не лише потреби, інтереси та цілі особистості, що розвивається, але й суб'єктність людини, можливість її саморуку та самопобудови (Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко).

Формулювання мети статті: теоретичний аналіз проблеми комплексної організації власне захисних автоматизмів і стратегій опанування поведінкою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час опису феномену психологічного захисту, як правило, віддають перевагу психоаналітичній традиції. З. Фройд характеризує психологічний захист як сукупність прийомів, діючих в ситуації конфлікту та протидіючих зовнішнім і внутрішнім факторам, що порушують психічну рівновагу й стабільність внутрішнього світу особистості, і спрямованих на зниження почуття тривоги, пов'язаного з конфліктом. Згідно з уявленнями З. Фрейда, усі захисні механізми не усвідомлюються особистістю і перекручують, заперечують або фальсифікують сприйняття реальності, щоб зробити тривогу менш загрозливою для індивіда. Чим ефективніше діють захисні механізми, тим більш викривлену картину потреб, страхів і прагнень вони створюють. Людина використовує, як правило, не якийсь один захисний механізм, а їхнє поєднання, крім того, вибір механізмів може детермінуватися за віком, соціальним статусом, інтелектом особистості [1].

Геніальною ідеєю неофройдизму є положення про принципове подолання протиріччя між індивідом і суспільством. Механізми захисту онтогенетично розвиваються як способи компромісного співіснування індивіда з зовнішньою соціальною реальністю, ефективною адаптації, збереження біологічного, інтропсихічного та поведінкового гомеостазу. Ненормативне (у статистичному розумінні терміну) функціонування механізмів захисту пов'язується з порушенням процесу соціалізації на ранніх етапах розвитку індивіда. У даному випадку початково призначені для адаптації механізми захисту можуть приводити до дезадаптації.

Гуманістична психологія, узявши на озброєння в якості онтологічного постулату категоріальне судження гештальт-психології про цілісність особистості та висуваючи положення про оптимальну взаємодію особистості й середовища, розглядає механізми захисту як деструктивні, що є перепорою розвитку та особистісного зростання. Таке розуміння захисту засноване на несприйнятті психоаналізу з його тенденцією розгляду психічного розвитку з точки зору адаптації організму до навколишнього середовища та проголошення постулату про особистісний спосіб існування людини.

Адаптивна функція психологічного захисту розкривається в теорії когнітивного дисонансу. Згідно теорії, людина прагне до певної послідовності й рівноваги (балансу) у своїх відношеннях до себе, інших людей, обставин. Інформація, яка протиставляється досвіду й установкам суб'єкта, породжує дисонанс, стан психічної напруги, що спонукає до виходу з цієї ситуації. Зниження або усунення дисонансу проходить, зокрема, за рахунок психологічного захисту, що відновлює внутрішню гармонію особистості (консонанс).

Однією з найбільш розроблених і повних концепцій психологічного захисту є структурна теорія Р. Плутчика. Концепція становить інтерес не лише тому, що пропонує вичерпні теоретичні обґрунтування зародження та функціонування захисних механізмів, дає нове підґрунтя для класифікації останніх і простежує зв'язки між окремими видами захистів і типами клінічної патології та асоціальної поведінки. Автор пропонує самостійний метод дослідження деяких (основних, з його точки зору) механізмів психологічного захисту і тим самим робить можливим їхнє експериментальне дослідження.

Учені, які розглядають психологічний захист, незважаючи на теоретичні розбіжності, сходяться в розумінні психологічного захисту як фактору розвитку особистості. Одна з важливих цілей розгортання захисту полягає в зниженні нервово-психічної напруженості й стабілізації «Я-концепції» особистості, яка розвивається.

Залишивши за механізмами психологічного захисту прерогативу неусвідомленого функціонування (як спочатку в психоаналізі), для визначення усвідомленого включення суб'єктом захисних заходів сучасна психологія володіє поняттям опанування поведінки. Саме словосполучення «опанування поведінки» є аналогом англійського «*copingbehavior*», яке, у свою чергу,

походить від слова «соре», що в перекладі українською мовою дослівно означає – «подолати, впоратися».

У психології було розпочато ряд спроб розмежувати механізми психологічного захисту та копінг-поведінки (Ф.Е.Василюк, Б.Д. Карвасарський, В.А. Ташликов, Н. Наан та ін.). Зазвичай у цих спробах механізми захисту визначаються як «невдалі», у кращому випадку як ті, що ґрунтуються на самообмані або перекрученні реальності, а в гіршому – ведуть до патології; а копінг-поведінка – як «вдала», що веде до опанування ситуації. У той же час, деякі автори, особливо в межах психоаналітичного підходу, підкреслюють складність розподілу цих процесів на практиці (J. H. Amirkhan, C. R. Anderson, N. Naan). В основі захисту й копіngu лежать подібні Я-процеси, які розрізняються лише ступенем ригідності: жорсткому механізму захисту протиставляється конструктивний механізм копіngu. Припускається, що будь-який психічно здоровий індивід, не фрустрований нерозв'язаними проблемами, спочатку вдається до здорових форм копінг-поведінки, і лише коли ситуація виходить за межі його можливостей, звертається до захисних механізмів. В адаптивних реакціях спектр пристосування особистості може коливатися від активних, гнучких і конструктивних до пасивних, ригідних і дезадаптивних механізмів психологічного захисту [цит. за 3].

Проблематика адаптивного опанування поведінки більш повно розкрита в межах когнітивно-поведінкового підходу. Р. Лазарусом та його співробітниками (R.S. Lazarus, S. Folkman, A.D. Kanner, F.R. Halligan, J. Coyne та ін.) розроблено струнку концепцію, в якій копінг розглядається як центральна ланка стресу, а саме – як стабілізуючий фактор, що може допомогти особистості підтримати психосоціальну адаптацію на період впливу стресу. Особлива увага в цьому процесі приділяється двом основним конструктам – когнітивній оцінці та подоланню (купеюванню) стресу. Слово «оцінка» в розглянутому контексті означає встановлення цінності або оцінювання якості чого-небудь, а «подолання» («coping») – поведінкові та когнітивні зусилля для задоволення зовнішніх і внутрішніх вимог, що оцінюються як такі, що «напружують» або «передбачають» ресурси особистості [4].

У вітчизняних дослідженнях опанування домінує його когнітивістське трактування, коли в центрі уваги дослідників опиняються не стільки безпосередні поведінкові акти людини, скільки ті елементи когнітивної сфери особистості, що «відповідають» за вибір і здійснення опанування поведінки. До цієї сфери неминуче включаються: суб'єктивне значення, яке людина надає тій чи іншій ситуації, і розуміння нею тих чи інших взаємовідношень зі своїм близьким соціальним оточенням, які впливають на розвиток даної ситуації, і уявлення про свої можливі дії в ній (Т.Л. Крюкова). Іншими словами, опанування поведінки або копінг розуміється як процес, що відбувається не лише на поведінковому, але й на когнітивному рівні; як індивідуальний спосіб взаємодії з ситуацією відповідно до її власної логіки, значущості в житті людини та її психологічних можливостей. Згідно з викладеною вище точкою зору, копінг розглядається як спроба подолання стану утрати, загрози або

виклику, коли звичні чи автоматичні відповіді важко досяжні, а вимоги середовища повинні зустрічатися новими поведінковими рішеннями, або старі поведінкові рішення повинні бути пристосовані до зустрічі зі стресом, який виникає (Н.А. Сирота).

Механізми психологічного захисту і механізми опанування розглядаються як адаптаційні процеси індивідуума (Б.Д. Карвасарський, В.А. Ташликов). Вони співвідносяться як різноманітні рівні цілісної індивідуальної системи адаптаційної активності.

Співвідношення психологічних захисних механізмів і стратегій поведінки опанування пов'язуються з особливостями адаптаційних завдань, які визначаються специфікою життєвих обставин. Міра їх інтеграції, схильності до сумісного вияву або автономності використовуються в якості характеристики зрілості адаптаційних реакцій. Оцінка динамічних властивостей та мінливості захисних механізмів у визначені фіксовані часові періоди й співставлення з активністю функціонування механізмів опанування дозволяє прогнозувати розвиток адаптаційного процесу, диференціювати природу формування дезадаптивних станів і понижати ризик їх розвитку. Зміна структури психологічної адаптаційної відповіді, співвідношення її усвідомлених і неусвідомлених складових обумовлює різноманітні відхилення як наслідки для особистості (А.М. Богомолів, М.С. Яницький).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. На основі аналізу результатів наведених вище досліджень, обґрунтованим виявився висновок про те, що принцип трансформації психічної організації особистості у процесі взаємодії зі змінним середовищем може стати основою для організації комплексного дослідження захисних автоматизмів і копінг-стратегій особистості.

Трансформація психологічного захисту демонструє набуття особистістю якісно нових способів взаємодії зі змінним середовищем. Цей процес забезпечується складною багаторівневою функціональною системою, що динамічно розвивається і ускладнюється, задіючи більш удосконалені й ефективні адаптаційні механізми підтримки рівноваги в системі «людина – середовище», а також забезпечення можливостей перетворюючої активності.

Список використаних джерел:

1. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / Психология бессознательного: сборник произведений. – М. : Просвещение, 1990. – С. 382-424.
2. Родіна Н.В. Психология стрессу, копінг-поведінки і здоров'я. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2015. 164 с.
3. Лазарус Р. Теория стресса и психофизические исследования / Эмоциональный стресс. – М., 1970. – С. 178-209.

References:

1. Freyd Z. Po tu storonu printsipa udovol'stviya / Psikhologiya bessoznatel'nogo: sbornik proizvedeniy. – M. : Prosveshcheniye, 1990. – S. 382–424.

2.Rodina N. Psikhologiya stressa, koping-povedinju i zdorovya. – Donezk: Shidny vydavnugij dim, 2015. – 164 s.

3.Lazarus R. Teoriya stressa i psikhofizicheskiye issledovaniya / Emotsional'nyy stress. – M., 1970. – S. 178–209.

УДК159.922

Свіденська Г.М.

к. психол.н., доц. кафедри психології ДДПУ

Воротинцева Т.О.

студент I курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТЕРЕОТИПІВ В СТРУКТУРІ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті проведено аналіз особливостей етнічної ідентичності й стереотипів як складових етнічної самосвідомості. Розкрито зв'язок та встановлено відмінності між групами, досліджено структура етносоціальних уявлень молоді щодо психологічних особливостей власної етнічної спільноти.

Ключові слова: національна ідентичність, етносередовище, національна само-ідентифікація, етнічний стереотип.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день етнічні стереотипи, як складові етнічної самосвідомості та етнічної само-ідентифікації, виконують важливу роль і функції у регуляції безпосередньої взаємодії між представниками різних рас, етносів, етнічних меншин тощо. Цей феномен в силу його практичної гостроти і актуальності протягом тривалого часу приваблює увагу широкого кола спеціалістів.

Повсякденне життя громадян, їхні потреби та інтереси формує суспільство, а сьогодні Україна йде складним шляхом державотворчих процесів. Гармонізація етнічної свідомості сприяє утвердженню нових реалій суспільного буття, зміцненню громадянського суспільства в Україні, оновленню сфер суспільного життя, трансформації державно- владних інституцій. [1, 124].

Актуальність дослідження визначається підвищенням суспільного й наукового інтересу до феномену етнічної свідомості та проблематики її формування та пояснювально-детерміністичні, в яких виникнення й розвиток етнічної свідомості пояснюється впливом зовнішніх умов

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи до вивчення етнічної свідомості за характером детермінант її виникнення та розвитку ділять на дві групи: описово-апріорні, у яких етнічну свідомість розуміють як якість або властивість, що притаманна людству одвічно і не має причинкових витоків обґрунтувати сутність поняття етнічної самосвідомості, механізми її функціонування та розкрити психологічні особливості гармонізації етнічної самосвідомості українців.

Етнічні стереотипи – найбільш поширений різновид соціальних стереотипів. По-перше, це зумовлено їх яскравістю, рельєфністю, виразністю, представленістю в суспільній та індивідуальній свідомості, а також їх практичною гостротою та актуальністю. Основна маса зарубіжних робіт із питань соціальних стереотипів виконана саме на матеріалі етнічних стереотипів. Результати цих робіт, їх переваги та недоліки вичерпно відображені в низці публікацій (Шихіреєв, 1971; Дейкер, 1979; Кцоєва, 1985; Рождественська, 1986; Кон, 1984; Єрофєєв, 1982; Хабібулін, 1981; Стефаненко, 1988). Незважаючи на багато чисельність досліджень і спроб теоретичних інтерпретацій проблема істинності соціальних стереотипів багато в чому залишається відкритою.

За М.Й.Боришевським, національна самосвідомість – це самоусвідомлення особистості як представника певної національної спільноти, самооцінка як носія національних цінностей, які сформувалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти [2].

Мета статті: обґрунтувати сутність поняття етнічних стереотипів, та розкрити психологічні особливості етнічної самосвідомості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема гармонійного розвитку етнічної самосвідомості як спільноти, так і окремої особистості набуває особливої актуальності, оскільки самосвідомість етносу, нації відіграє важливу роль у формуванні цілісності суспільства. Етнічна самосвідомість проявляється як самоідентифікація з групою людей, народом. Головними ознаками етнічної самосвідомості етносу є усвідомлення етнічної спільноти, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури та етнічної ідентичності[1, 123].

Етнічна свідомість припускає констатацію специфіки чужої етнічної групи, емоційно-афективне відношення до неї, яке виражається в її позитивній, негативній оцінці. Оскільки образ чужої етнічної групи «завжди дає суб'єктивне сприйняття представника іншої групи» [3, 125], то він буває приблизним, неточним, спотвореним.

Формально-аналітичний підхід дозволяє виділити в етнічному стереотипі такі компоненти:

- 1) констатацію особливостей чужої етнічної групи;
- 2) відношення до цих особливостей, яке припускає їх оцінку;
- 3) формування певного типу поведінки по відношенню до цієї етнічної групи.

Неоднорідність структури етносу припускає включеність індивіда в різні підструктури (класи, прошарки, професійні вікові та інші групи). Кожна з цих груп може мати свої специфічні норми і цінності, які відрізняються від норм і цінностей, що вироблені і прийняті етносом.

Етнічний стереотип, як частина ціннісно-нормативної системи етносу, не є ідентичним для всіх груп, що до нього входять. Оскільки індивід, як член даного етносу, може одночасно належати до декількох груп, реалізація

етнічного стереотипу на рівні індивідуальної поведінки (вербальної чи реальної) буде залежати як від орієнтації індивіда на еталони, що продиктовані референтною групою, так і стереотипів прийнятих в тій групі, в котру індивід включений у даний момент.

Велику роль у формуванні й закріпленні стереотипів грають установки. Людина не може сформувати своє власне Я інакше як через відношення до інших людей, у процесі спілкування з ними.

Сформовані системи етнічних стереотипів є тією основою, на якій відбувається побудова відповідної поведінки по відношенню до представників груп інших національностей. Тому знання соціально-психологічних особливостей формування і механізмів функціонування етнічних стереотипів може стати суттєвим моментом у практичному вирішенні питань регулювання міжнаціональних відносин і прогнозування їх результатів як в межах багатонаціональної держави, так і між представниками націй різних країн.

Для виявлення і кількісної інтерпретації етнічних стереотипів необхідне чітке визначення сфери їх функціонування (культура, мистецтво, звичаї тощо) і кінцевої мети їх дослідження.

В якості методів емпіричного дослідження ми використовували *методику діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі (ДМС), експертне оцінювання, анкетне опитування*. Лист опитування складався з 15 питань. Для виявлення спрямованості й змісту ауто-, гетеро-стереотипів та етноцентризму були застосовані дві *оціночні шкали*, котрі увійшли до листа опитування. *1-ша шкала* складалася з переліку 10 почуттів, котрі опитувані оцінювали за 7-бальною шкалою. Ступінь вираження від 1 до 7. *2-га шкала* складалася з 15 якостей, котрі респонденти оцінювали за 10 бальною шкалою від 0 до 10.

Дослідження проводились на економічному факультеті ХНУ ім. М. Каразіна, опитані 43 студенти 3-х і 4-х курсів (представники 3-х етнічних груп: «українці», «росіяни», «кавказці»).

Експериментальне вивчення етнічної ідентичності особистості передбачає вирішення низки конкретних проблем, а саме:

- вивчення уявлень особистості щодо психологічних особливостей власної етнічної спільноти;
- вивчення цінностей, ідеалів, норм, вимог етносу;
- з'ясування міри тотожності особистості з власною етнічною спільнотою.

У нашому дослідженні респондентам пропонувалося після оцінки власного «Я» оцінити образ «Типові сучасні українці» («ТСУ») (образ подано у множині, тому що, як зазначає В.Агеєв, чоловікам і жінкам властиві значні розбіжності при оцінці диморфічних ознак [4]. Тому доречно пред'являти об'єкти-національності у множині).

Л.Собчик зазначає, що методика ДМС є вдалим методом для вивчення внутріособистісної конгруентності індивіда. З цією метою респонденту в класичному варіанті пропонується крім актуального «Я» оцінити ще й ідеальне «Я». Аналіз і співставлення одержаних оцінок дозволяють визначити

внутрішню конгруентність “Я” особистості. Образи актуального й ідеального “Я” є невід’ємною частиною структури цілісного “Я”. В нормі зазвичай спостерігається помірно (неконфліктне) розходження між “Я” актуальним і ідеальним, яке є неодмінною умовою для подальшого зростання особистості [4].

Образ власної етнічної спільноти є складовою частиною цілісного “Я”. Тому, на нашу думку, методика ДМС дозволяє визначити рівень етнічної ідентифікації особистості, порівнявши образи “Я” та “Типового сучасного українця”.

Таким чином, респонденти вважають, що типовому сучасному українцеві властива поведінка дистантна, з елементами егоцентризму, прагнення посісти відокремлену позицію у групі; у нього немає прагнення підтримувати загальногрупові інтереси; він надає перевагу ролі неформального лідера. Стиль мислення нешаблонний, творчий (II октант). Орієнтується на власну думку і мінімально залежить від факторів середовища. Реагування, обумовлене безпосередніми потребами, виражена тенденція до спонтанної самореалізації і висока мотивація досягнення, активний вплив на оточення (I октант).

Цю характеристику збагачує й пом’якшує VII октант, який виявляє стиль міжособистісних стосунків, властивий особам, що прагнуть співробітництва з референтною групою; дружніх стосунків з оточуючими; підкреслюють свою причетність до інтересів більшості. Їм властивий високий рівень тривожності і низький – агресивності; екзальтованість; ентузіазм; чутливість до емоційного настрою групи; широке коло інтересів при певній поверховості.

В уявленні респондентів типовий українець характеризується такими рисами, як оптимістичність, швидкість реакцій, висока активність, виражена мотивація досягнення, тенденція до домінування (роль неформального лідера), нонконформність, егоцентричність, підвищений рівень домагань.

Образ “Я” має багато спільного з образом типового українця. I та VII октантні посідають, відповідно, перше та друге місця.

Додатково було проаналізовано розходження у кожного респондента між образами “Я” та образом типового українця (сума модулів різності балів за кожним з октантів) і, таким чином, визначено рівень ідентифікації (I).

З’ясувалося, що у 68,6 % респондентів $I < 24$ балів. Це свідчить, що у цих респондентів ці два образи майже збігаються. (Максимально можлива розбіжність становить 120 балів). На нашу думку, це означає, що у більшості респондентів етнічну ідентичність сформовано.

В результаті аналізу дійшли висновку, що студенти сприймають узагальнений образ типового сучасного українця як людини, у якої переважає пасивно-захисна позиція. Ця людина вирізняється наполегливістю й упертістю, схильністю до систематизації, тенденцією спиратися на нагромаджений досвід, підвищеною чутливістю до соціальних критеріїв зовнішньої оцінки своєї особистості. Звідси – амбіційність, значущість соціоекономічного статусу, проблема власного престижу, захопленість, почуття суперництва.

Їй властиві скептичність, протидія обставинам, яка має захисний характер; практичність і тверезість суджень, раціоналізм, тенденція до системного підходу при вирішенні значних проблем; орієнтація на власну думку; протидія зовнішньо-середовищним впливам; зрілість життєвої платформи; почуття суперництва; значущість власної соціальної позиції; потяг до конкретних видів діяльності; прагнення посісти позицію лідера у соціальному оточенні. Ці особливості пом'якшуються установкою на уникнення конфлікту та самоконтролем. Також мають місце підвищена вразливість щодо критичних зауважень; потреба в самоповазі та повазі з боку оточуючих; вразливе самолюбство та значущість соціального престижу; акуратність, сумлінне ставлення до обов'язків; вдумливість.

Уявлення респондентів про себе майже збігаються з образом типового сучасного українця, але доповнені такими рисами, як непостійність, балакучість, егоцентрична образливість, вираженість потреби самому приймати рішення.

На загальній профілі “Я” та “ТСУ” дуже подібні, перша та друга позиції збігаються повністю. Це, на нашу думку, свідчить про високий ступінь етнічної ідентифікації респондентів.

В результаті дослідження встановлено, що етносоціальні уявлення студентської молоді щодо психологічних особливостей власної етнічної спільноти характеризуються високим рівнем однорідності за когнітивним, емоційним і поведінковим компонентами. Студентська молодь уявляє типових українців як особистостей, у яких переважає пасивно-захисна позиція і які в міжособистісних стосунках найчастіше обирають незалежно-домінуючий тип спілкування. **Список використаних джерел:**

1. Данилюк І.В. Гресько В.В. Психологічні особливості гармонізації етнічної самосвідомості українців / Проблеми політичної психології. Вип. 5 (19). К. с.122-132

2. Борисhevський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2003. с. 138–144

3. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Изд-во МГУ, 1997. 358 с.

4. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. М. Инст-т прикладной психологии, 1998. 512 с.

References:

1. Danilyuk I.V. Gresko V. V. Psihologichni osoblivosti garmonizatsiyi etnichnoyi samosvidomosti ukrayintsv / Problemi politichnoyi psihologii Vip. 5 (19). K.pp.122-132 (in Ukrainian)

2. Borishevskiy M. Y. Natsionalna samosvidomlst ta IdentifikatsIya gromadyan yak chinnik demokraticnih peretvoren v ukraYinskому suspIstvi/ SotsIalno-psihologIchniy vimIr demokraticnih peretvoren v UkraYinI. K.: Ukr. tsentr polit. menedzhmentu, 2003. pp. 138–144 (in Ukrainian)

3. Andreeva G.M. Sotsialnaya psihologiya. M.: Izd-vo MGU, 1997. 358 p. (in Russian)

4. Sobchik L. N. Vvedenie v psihologiyu individualnosti. M. Inst-t prikladnoy psihologii, 1998. 512p/ (in Russian)

УДК 614.253

Сергєєва І.В

к. психол.н., доц. кафедри психології ДДПУ

Бочорішвілі Т.Д.

студентка I курсу магістратури спеціальності «Психологія»

ВИРАЗНІСТЬ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЛІКАРІВ-ІНТЕРНІВ

У статті проведено огляд публікацій з проблеми морально-етичних якостей медичних працівників, а також представлено результати емпіричного дослідження компонентів морально-етичної відповідальності та стилів поведінки у конфліктній ситуації лікарів-інтернів.

Ключові слова: лікарська етика, мораль у сфері охорони здоров'я, морально-етична відповідальність, конфлікт, стилі поведінки у конфліктній ситуації, лікарі-інтерни.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Давньогрецький лікар-реформатор античної медицини Гіппократ вважав медицину найшляхетнішим з усіх мистецтв. Російський невропатолог, психіатр і психолог Володимир Михайлович Бехтерев навчав про те, що хворому лише після розмови з лікарем вже має стати легше, інакше важко назвати цю людину справжнім лікарем. Існує нескінченна кількість афоризмів та крилатих висловів, що описують цю найгуманнішу, найпочеснішу та найдавнішу професію лікаря, який оберігає та рятує найбільшу цінність людини – її життя та здоров'я.

Серед заповідей древньої медицини, що дійшли до наших днів, одне з перших місць займає заклик великого грецького лікаря і мислителя Гіппократа «не нашкодь», звернений до всіх медиків. Вся історія людства переконує в тому, що розвиток медичного мистецтва знаходиться в прямій залежності від освіченості і вихованості людей, рівня загальної культури народу, моральних принципів справедливості особистості.

Для суспільства важливо, яка людина обирає собі професію лікаря і як вона виконує моральні обов'язки, що очікуються від неї після здобуття цієї професії. Диплом лікаря накладає на того, хто його отримав, величезну суспільну, державну і людську відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор; виділення

невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблема формування особистості лікаря, його морально-етичних якостей, етичної поведінки неодноразово привертала увагу науковців. Це було предметом досліджень як зарубіжних (О. Грандо, В. Кордюм, Т. В. Мішаткіна, А. Моруа, В. Поттер та ін.), так і українських дослідників (В. А. Демченко, В. М. Запорожан, О. Б. Чубко, Л. В. Дудікова, Ю. І. Кундієв, Є. І. Коваленко та ін.). У сучасних дослідженнях превалює думка про те, що професійна діяльність базується на основі взаємозв'язку професійних та морально-етичних якостей, проте існують різні точки зору щодо професійних якостей людини в різного роду діяльності. До того ж у процесі діяльності психологічні якості поступово професіоналізуються, удосконалюються [1].

Етичний Кодекс лікаря України акцентує увагу на основних цінностях – життя і здоров'я людини. Діяльність лікаря має бути направлена на їх покращення та збереження протягом усього життя. Лікар виконує свої обов'язки з повагою до життя, гідності і особистості кожного пацієнта на основі морально-етичних засад суспільства, виходячи з Клятви лікаря України та існуючого Кодексу [2]. «Своєю діяльністю він (лікар) повинен сприяти збереженню та підвищенню престижності професії, до якої належить» [2].

Часто особливого значення набуває проблема конфліктів як наслідок доволі тісних взаємовідносин лікаря і пацієнта [3]. На рівні з основами деонтології, вміння врегулювати конфлікт етично, враховуючи емпатійне ставлення, повагу та будуючи партнерські відносини з пацієнтом, формує загальний образ професіонала своєї справи [4]. Першочергова задача на шляху попередження конфлікту – грамотно побудоване спілкування, а також – правильне та своєчасне виконання своєї роботи.

Огляд науково-психологічної літератури показав, що питання розвитку рівня морально-етичної відповідальності лікарів-інтернів залишається актуальним та недостатньо дослідженим, а проблему поведінки інтернів під час конфліктної ситуації розглянуто не було.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Здійснити огляд наукової літератури, а також провести емпіричне дослідження компонентів морально-етичної відповідальності лікарів-інтернів та способів їх реагування у конфліктній ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Моральна відповідальність – передбачення лікарем можливих наслідків своєї діяльності і прагнення сумлінно виконувати свої обов'язки заради благополуччя пацієнтів [5].

В роботі В. Н. Левіної визначається, що морально-етичні якості особистості лікаря – це професійно значуща для здійснення цілей діяльності стійка характеристика особистості лікаря, що виявляється в процесі лікувальної взаємодії і співпраці з пацієнтом [5]. Також автор виділяє форми моральної відповідальності і звертає увагу на те, що вони різняться за мотивацією. Позитивні, що спонукають до доброго діяння форми моральної відповідальності:

1) честь – лікар добре виконує професійні обов'язки заради високої оцінки своєї праці з боку пацієнтів, їх родичів, колег;

2) борг – лікар добре виконує свої обов'язки заради блага пацієнтів. Мотивація боргу є найбільш морально надійною, оскільки вона найбільш безкорислива і орієнтує на благо пацієнтів перш за все;

3) гідність – лікар добре виконує свої обов'язки заради самоповаги.

Негативні, які карають або утримують від поганого діяння форми моральної відповідальності:

1) сором – лікар відчуває почуття провини за погане виконання своїх обов'язків, адже переживає осуд з боку пацієнтів, їхніх родичів, колег, або утримується від поганого виконання обов'язків, передбачаючи осуд;

2) совість – лікар або переживає почуття провини за погане виконання своїх обов'язків, бо відчуває співчуття до пацієнта, якому завдав шкоди, або утримується від недобросовісного виконання обов'язків, щоб не завдати шкоди пацієнтові;

3) приниження гідності – лікар страждає через втрату самоповаги в разі поганого виконання своїх обов'язків або утримується від поганого виконання обов'язків заради збереження самоповаги [5].

Ці форми моральної відповідальності характеризують здатність лікаря (і лікаря-інтерна в тому числі) узгоджувати свій особистий інтерес з інтересами пацієнтів таким чином, яким на це орієнтують як принципи і нормативи лікарської етики, так ідеали і норми загальнолюдської моралі.

Мораль медпрацівників є одним з ефективних механізмів передбачення і розв'язання суперечностей і конфліктів, які виникають у цій сфері діяльності. Специфіку її досліджує медична етика, якій належить особливо важлива роль у формуванні принципів, на яких ґрунтується моральний кодекс працівників системи охорони здоров'я.

Багато з компонентів морально-етичної сфери особистості проявляються в певній ситуації, що вимагає конкретного зовнішнього прояву моральних якостей в діях і вчинках. Одна з причин скоєння лікарем помилок та вчинків, несумісних з його статусом і професійною діяльністю, полягає в тому, що системою післявузівської медичної освіти недостатньо повно висвітлюються соціально-психологічні основи професійної діяльності, які повинні бути направлені на розвиток соціально-психологічної компетентності лікаря, його морально-етичної відповідальності. «В соціально-економічних умовах, що склалися, від освітніх медичних закладів потребується змістити акценти в процесі навчання та виховання спеціалістів на розвиток соціальної та моральної відповідальності» [6].

Наше емпіричне дослідження проводилося в Донецькому національному медичному університеті м. Краматорська. Вибірка складалася з 30 лікарів-інтернів різних спеціальностей 1-го та 2-го років навчання. З них 24 жінки і 6 чоловіків.

Для проведення оцінювання морально-етичних якостей було обрано опитувальник ДРМЕВОП (діагностика рівня морально-етичної відповідальності

особистості І.Г.Тимощука). Методика дозволяє діагностувати морально-етичну відповідальність за наступними шкалами: рефлексія на морально-етичні ситуації, інтуїція в морально-етичній сфері, екзистенціальний аспект відповідальності, альтруїстичні емоції, морально-етичні цінності.

Проаналізуємо загальний рівень морально-етичної відповідальності лікарів-інтернів. У більшості з майбутніх лікарів (81%) виявлений середній рівень морально-етичної відповідальності, що говорить про розвинену рефлексію, дотримання законів моралі й совісті. Однак, такі інтерни можуть іноді порушувати їх. Високий рівень морально-етичної відповідальності має 19% опитаних інтернів, що свідчить про наявність у них власного «кодексу честі», відповідальності за свої перемоги і поразки, високий рівень рефлексії. Інтернів з низьким рівнем розвитку морально-етичної відповідальності не виявлено.

Найбільш вираженою виявилась шкала альтруїстичних емоцій (4,3 бали). Це показує нам сформованість основної морально-етичної характеристики майбутніх лікарів, що прислухаються настановам відомої Клятви Гіппократа, квінтесенцією якої є ідея абсолютного гуманізму.

Також високо розвинена інтуїція в морально-етичній сфері (моральна інтуїція) (4,2 бали). Вона виконує роль морально-етичного передбачення у розумінні етичних аспектів життєвих явищ.

На середньому рівні у лікарів-інтернів виражені морально-етичні цінності (2,6 бали) та рефлексія на морально-етичні ситуації (2,2 бали). Розвиток етичної свідомості носить індивідуальний динамічний характер, зумовлений самою людиною, яка піддає сумніву моральні уявлення та встановлені норми, приймає власну етико-моральну систему та здійснює оцінку вчинків та явищ за категоріями добра і зла. Ці характеристики поступово, з досвідом професіоналізуються, вдосконалюються.

А от екзистенціальний аспект відповідальності розвинений у досліджуваних лікарів-інтернів на низькому рівні (1,5 бали). Це можна пояснити тим, що «сьогодні, у часи соціально-економічних, етнічних та культурологічних трансформацій, глобальної інформатизації суспільства, людині треба буде пройти набагато важчий, із погляду здійснюваних екзистенціальних виборів, шлях особистісного розвитку заради укріплення власного психологічного благополуччя» [7].

Для діагностики поведінки інтернів під час конфліктної ситуації було обрано методику дослідження стилю поведінки в конфлікті К.Томаса. Розглянемо отримані результати.

Однакова кількість інтернів обирає компроміс та співпрацю (по 40%) для вирішення конфліктної ситуації. Такі інтерни намагаються укласти угоду на основі взаємних поступок, пропозицій варіанту, що знімає виникле протиріччя, або приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін. Іще 5% обирають пристосування, принесення в жертву власних інтересів заради іншого. В 3% випадків відмічене уникання ситуації, відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення власних цілей. І лише в 2% виявлене суперництво, прагнення домогтися своїх інтересів на шкоду іншому.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Нами було емпірично досліджено рівень сформованості морально-етичних якостей лікарів-інтернів та їхній вибір стилю поведінки у конфліктній ситуації. У більшості майбутніх лікарів виявлено середній рівень розвитку морально-етичної відповідальності. В конфліктних ситуаціях більшість з інтернів обирає компроміс або співпрацю.

Перспективою подальшої роботи у даному напрямку, на нашу думку, є вивчення можливостей позааудиторної роботи для виховання морально-етичних цінностей майбутнього лікаря.

Список використаних джерел:

1. Луговский В. А., Кох М. Н. Психология профессиональной деятельности: учеб.-метод. пособие. Краснодар: КубГАУ, 2015. 101 с.
2. Етичний кодекс лікаря України: електронна версія. <https://mcu.org.ua/nadlezhashhaya-medicinskaya-praktika/eticheskij-kodeks-vracha-ukrainy/> (дата звернення: 06.04.2020 р)
3. Чубко О. Б. Конфліктні ситуації в роботі лікаря як одна з причин професійного вигорання. *НейроNEWS*. 2015. №8. с. 10-11
4. Хаустова Е., Асанова А. Типові складні ситуації у взаємодії лікар-пацієнт в залежності від особистісних особливостей і психічного стану реагування пацієнта. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2018. №3. с. 34-46.
5. Левина В. Н. Личностные качества врача в сотрудничестве с пациентом: учебное пособие. Ижевск, 2016. 60 с.
6. Коваленко Е. И. Диагностика уровня морально-этической ответственности личности ординаторов 1 и 2 годов обучения. *Педагогические науки*. 2015. №6. с. 22-27.
7. Каргіна Н. Теоретичні аспекти психологічного благополуччя в екзистенційному розумінні. *Психологічні перспективи*. 2019. №33. с. 127-138.

References:

1. Luhovskyi V. A. Kokh M. N. (2015) *Psykhohohyia Professyonalnoi Deiatelnosti Ucheb.-Metod. Posobyе*. Krasnodar KubHAU, p. 101.
2. Etychnyi Kodeks Likaria Ukrainy: Elektronna Versiia <https://mcu.org.ua/nadlezhashhaya-medicinskaya-praktika/eticheskij-kodeks-vracha-ukrainy/>
3. Chubko O. B. (2015) *Konfliktni Sytuatsii V Roboti Likaria Yak Odnа Z Prychyn Profesiinoho Vyhорання*. *NeiroNEWS*, №8, P. 10-11
4. Khaustova E. Asanova A. (2018) *Typovi Skladni Sytuatsii U Vzaiemodii Likar-Patsiient V Zalezhnosti Vid Osobystisnykh Osoblyvostei I Psykhichnoho Stanu Reahuvannia Patsiienta*. *Psykhosomatychna Medytsyna Ta Zahalna Praktyka* №3. pp. 34-46
5. Levyna V. N. (2016) *Lychnostnye Kachestva Vracha V Sotrudnychestve S Patsyentom Uchebnoe Posobyе*. Yzhevsk, p. 60.
6. Kovalenko E. Y. (2015) *Dyahnostyka Urovnia Moralno-Etycheskoi Otvetstvennosti Lychnosti Ordynatorov 1 Y 2 Hodov Obucheniya*. *Pedahohycheskye Nauky*. №6. pp. 22-27.

7. Karhina N. (2019) Teoretychni Aspekty Psykhologichnoho Blahopoluchchia V Ekzystentsiinomu Rozuminni. Psykhologichni Perspektyvy. №33. pp. 127-138.

УДК 37.015.3:005.32-057.875
:378.6:[6+37]

Степаненко Л.В.

к.психол.н., доц. кафедри психології ДДПУ

Степаненко М.А.

студент I курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОТИВІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНИХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано проблему мотивації навчальної діяльності студентів. Досліджено особливості мотивів навчальної діяльності студентів інженерних та педагогічних спеціальностей. З'ясовано, що наявність «позитивних» навчальних мотивів сприяє процесу навчання в умовах університету, домінування «особистісних» навчальних мотивів уповільнює даний процес.

Ключові слова: мотивація, навчальна діяльність, мотиви навчальної діяльності, успішність.

Постановка проблеми. У контексті суспільних змін і, як наслідок, змін мотивів людини, а також недостатньої теоретичної дослідженості проблеми мотивів навчальної діяльності актуалізується потреба в подальших дослідженнях у цьому руслі. На сьогодні ще недостатньо досліджено психологічні чинники вибору мотивів навчальної діяльності, не розроблено методи її підвищення для студентської молоді. Тому дослідження питання навчальної мотивації студентів дозволить проаналізувати доробки вчених у контексті порушеного питання, а також визначити особливості вибору мотивів навчальної діяльності студентів різних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній зарубіжній і вітчизняній психологічній науці проблемою навчальної мотивації займалося багато вчених різних шкіл і напрямів. Встановлено, що зарубіжні науковці виділяють наступні основні теорії мотивації: теорія прийняття рішень (пояснює раціоналістичні основи поведінки людини; еволюційна теорія показує, що людина і тварина мають чимало загальних форм поведінки (Ч.Дарвін); теорія домінування мотивів зазначає, що в кожній людині закладені від природи так звані «інстинктоїдні» базові потреби (А. Маслоу); теорія мотивації пояснює поведінку людини, спрямовану на досягнення визначеної мети (Д. Аткинсон); теорія інстинктів розглядає спроби звести усі форми людської поведінки до

інстинктів (У.Макдаугол); теорія В. Вайнера пояснює, що успіхом впливає на досягнення, тощо.

Діяльнісний підхід розглядає походження мотиваційної сфери людини (О.М.Леонт'єв); психологічні проблеми мотивації поведінки людини (П.М.Якобсон); структура мотивації (Б.І. Додонов); розподіл мотивів на внутрішні і зовнішні (Є.П. Ільїн); проблема внутрішньої та зовнішньої мотивації навчальної діяльності (В.Е.Мільман), вплив мотивації досягнення та запобігання невдачі на регуляцію діяльності (В.І.Степанський), тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження в контексті порушеної проблеми є порівняльний аналіз мотивів навчальної діяльності студентства, зокрема інженерних та педагогічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу.

Вивчення мотивації людини є, по суті, вивченням особистості в її діяльності. Оскільки навчання – окремий випадок діяльності, то і навчальна мотивація є окремим випадком мотивації особистості [1,2]. Відповідно мотивація навчання набуває своєї специфіки, зумовленої їх віковими особливостями.

Важливість знання структури мотивації навчальної діяльності особливо чітко виявляється при вивченні ефективності професійного навчання. Г.К.Юрчинська підкреслює, що вивчення професійної діяльності проводиться за спеціальною програмою, яка включає перелік питань, що відображають необхідність отримання інформації для опису й аналізу елементів професіограми [3]. У мотивації навчальної діяльності студентів Є.П.Ільїн виділив основні мотиви: бажання знаходитися в колі студентської молоді, велике суспільне значення професії і широка сфера її застосування, відповідність професії інтересам і схильностям і її творчі можливості.

Наше дослідження було проведено у Харківському національному університеті імені В.Н.Каразіна та у ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». У експерименті прийняли участь студенти I курсу магістратури спеціальності «Комп'ютерні науки» та «Психологія» у кількості 25 магістрів, середній вік яких склав 21-23 роки. З метою вивчення мотивів навчальної діяльності студентів інженерної та педагогічної спеціальності.

У результаті дослідження мотивів навчальної діяльності студентів інженерних та педагогічних спеціальностей за методикою О.О. Реана та В.А. Якуніна, враховувались показники успішності студентів у навчанні. Найважливішими для опитуваних студентів-магістрів є наступні мотиви навчальної діяльності.

На першому місці для студентів інженерних спеціальностей є мотив «Стати висококваліфікованим спеціалістом» – 9 виборів (75% від загальної кількості виборів). З них 5 виборів належать успішним студентам, 4 вибори студентів з середнім рівнем успішності. Найважливішим для студентів педагогічних спеціальностей є мотив отримання диплому – 9 виборів, що складає 69% від загальної кількості виборів. При чому 1 вибір належать успішним студентам, 8 виборів студентам з середнім рівнем успішності.

На другому місці для студентів інженерних спеціальностей є мотив «Отримати глибокі та міцні знання» – 8 виборів (66% від загальної кількості виборів). Цьому мотиву надали перевагу 4 успішних студента і 4 студента з середнім рівнем успішності. У студентів педагогічних спеціальностей на другому місці визначено мотив «Стати висококваліфікованим спеціалістом» – 8 виборів (61% від загальної кількості виборів). З них 5 виборів належать успішним студентам, 3 вибори студентам з середнім рівнем успішності. Цей мотив студентами інженерних спеціальностей було визначено на першому місці ранжування.

На третьому місці у студентів інженерних спеціальностей є мотив «Прагнення забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності» – 8 виборів, що складає 66% від загальної кількості виборів. Так, 6 виборів зроблено успішними студентами, 2 вибори – з середньою успішністю. У студентів педагогічних спеціальностей на третьому місці є мотив «Успішно продовжувати навчання на наступних курсах» – 7 виборів (53% від загальної кількості виборів). З них 3 вибори зробили студенти з високим рівнем успішності, 4 вибори з середнім рівнем успішності.

На четвертому місці у студентів інженерних спеціальностей знаходяться 2 мотиви – мотив «Отримання диплому» та «Бажання постійно отримувати стипендію» – 7 виборів (58% від загальної кількості виборів). За показником мотиву «Отримання диплому» більшість (5 виборів) належать студентам з високим рівнем успішності, решта 2 вибори – з середнім рівнем успішності. Показник «Бажання постійно отримувати стипендію» визначили 3 студента серед успішних, 4 вибори у студентів з середньою успішністю. Також у студентів педагогічних спеціальностей на четвертому місці є мотив «Постійно отримувати стипендію» – 6 виборів (46% від загальної кількості виборів), 2 вибори зробили успішні студенти, 4 вибори з середнім рівнем успішності.

На п'ятому місці у студентів інженерних спеціальностей визначено мотив «Отримати інтелектуальне задоволення» – 7 виборів (58% від загальної кількості виборів). Цей мотив важливий лише для студентів з високим рівнем успішності. У студентів педагогічних спеціальностей визначено мотив «Прагнення забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності», 6 виборів (46% від загальної кількості виборів). Більшість виборів (5) належать студентам з високим рівнем успішності, 1 вибір студента з середнім рівнем успішності.

На шостому місці у студентів інженерних спеціальностей знаходяться 2 мотиви – «Прагнення бути постійно готовим до наступних занять» та «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно» – 7 виборів (58% від загальної кількості виборів). Мотив «Прагнення бути постійно готовим до наступних занять» та «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно» є важливим для 5 студентів з високим рівнем успішності та 2 студентів з середньою успішністю. У студентів педагогічних спеціальностей на шостому місці є мотив «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих» 5 виборів (38% від загальної кількості виборів). З них тільки 1 вибір належить

успішному студенту та 4 вибори зроблено студентами з середнім рівнем успішності.

На сьомому місці у студентів інженерних спеціальностей знаходяться 3 мотиви: «Бажання успішно продовжувати навчання на наступних курсах», «Не запускати вивчення предметів навчального циклу», «Виконувати педагогічні вимоги» – 6 виборів (50% від загальної кількості виборів). Мотив «Бажання успішно продовжувати навчання на наступних курсах» визначили 2 студенти з високим рівнем успішності, 4 студента з середнім рівнем успішності. Мотиву «Не запускати вивчення предметів навчального циклу» надали перевагу лише 1 успішний студент та 5 студентів з середнім рівнем успішності. Мотиву «Виконувати педагогічні вимоги» надали перевагу тільки студенти з середнім рівнем успішності. У студентів педагогічних спеціальностей на сьомому місці є мотив «Бажання набути глибокі та міцні знання» – 5 виборів (38% від загальної кількості виборів). Цьому мотиву надали перевагу студенти з високим рівнем успішності. Для студентів з середнім рівнем успішності даний мотив не є вагомим.

На восьмому місці у студентів інженерних спеціальностей знаходяться 4 мотиви: «Бажання досягти поваги викладачів», «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих», «Запобігти осудження та покарання за погане навчання», «Прагнення не відставати від однокурсників» – 4 вибори (33% від загальної кількості виборів). Мотив «Бажання досягти поваги викладачів» – 3 вибори зробили успішні студенти, 1 вибір з середньою успішністю.

Мотив «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих» – 1 вибір належить успішному студенту, 3 вибори зроблено студентами з середньою успішністю. Показники «Запобігти осудження та покарання за погане навчання» та «Прагнення не відставати від однокурсників» визначили тільки студенти з середньою успішністю. Успішні студенти не відмічають для себе ці мотиви як важливі.

У студентів педагогічних спеціальностей на восьмому місці знаходяться 3 мотиви: «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно», «Не запускати вивчення предметів навчального циклу», «Запобігти осудження та покарання за погане навчання». Вони отримали по 4 вибори, що складає 30% від загальної кількості виборів.

Мотив «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно» обрали 3 успішних студентів, 1 студент з середньою успішністю. Мотив «Не запускати вивчення предметів навчального циклу» надали перевагу лише 2 успішних студентів та 2 студента з середньою успішністю. Запобігти осудження та покарання за погане навчання визначають тільки студенти з середньою успішністю.

У студентів інженерних спеціальностей на дев'ятому місці мотив «Прагнення не відставати від однокурсників» – 4 вибори (33% від загальної кількості виборів). З них більшість (3 вибори) належить студентам з середньою успішністю, 1 вибір зроблений успішним студентом. У студентів педагогічних спеціальностей також цей мотив на дев'ятому місці – 4 вибори (30% від

загальної кількості виборів), вибір належить студентам з середньою успішністю. Студенти з високим рівнем успішності не відмічають для себе цей мотив як важливий.

На десятому місці у студентів інженерних спеціальностей визначено мотив «Бути зразком для однокурсників» як важливий для 3 студентів (25% від загальної кількості виборів). З них 1 вибір належить успішним студентам, 2 вибори – студентам з середньою успішністю. У студентів педагогічних спеціальностей на десятому місці мотив «Бажання досягти поваги викладачів – 3 вибори (23% від загальної кількості виборів) зробили студенти з середньою успішністю.

На одинадцятому місці у студентів педагогічних спеціальностей визначено мотив «Прагнення бути постійно готовим до наступних занять» – 3 виборів (23% від загальної кількості виборів).

Цей мотив є важливим для 2 студентів з високим рівнем успішності, 1 студент визначив мотив з середнім рівнем успішності. Останнє місце посіли 3 мотиви: «Виконувати педагогічні вимоги», «Бути прикладом для однокурсників», «Отримати інтелектуальне задоволення», ці мотиви отримали по 2 вибори, що складає 15% від загальної кількості виборів. З них мотиву «Виконувати педагогічні вимоги» надали перевагу тільки студенти з середнім рівнем успішності. Мотивам «Бути прикладом для однокурсників» та «Отримати інтелектуальне задоволення» обрав для себе як важливий лише 1 студент з високим рівнем успішності.

Висновки. Результати аналізу мотивів навчальної діяльності студентів показав, що у студентів інженерних спеціальностей з високим рівнем успішності переважно домінують «позитивні» навчальні мотиви типу «Стати висококваліфікованим спеціалістом», «Отримати глибокі та міцні знання», «Забезпечувати успішність майбутньої професійної діяльності».

У студентів педагогічних спеціальностей з високим рівнем успішності переважно також домінують «позитивні» навчальні мотиви типу «Стати висококваліфікованим спеціалістом», «Успішно продовжувати навчання на наступних курсах».

У студентів з середнім рівнем успішності частіше домінують особистісні мотиви: «Бажання постійно отримувати стипендію», «Успішно навчатися, здавати іспити на «добре» та «відмінно», «Бажання досягти поваги викладачів», «Прагнення добитися схвалення батьків та оточуючих». У таких студентів не спостерігається чіткого домінування «позитивних» мотивів навчання.

Згідно цього можна зробити висновок про те, що наявність «позитивних» навчальних мотивів сприяє процесу навчання в умовах університету. В той же час домінування «особистісних» навчальних мотивів уповільнює даний процес, або робить його взагалі неможливим.

Список використаних джерел:

1. Рекун Г.П., Прус Ю.І. Діагностика навчальної мотивації студентів ВНЗ. Актуальні проблеми економіки, 2015. №5(167). С.386-394.

2. Юрчинська Г.К. Особистісні фактори якості професійного життя людини : психологічний практикум спеціалізації : [навч. посіб.]. Ніжин: НГУ ім. М.Гоголя, 2013. 192 с.

3. Занюк С. С. Психологія мотивації : [навч. посібник]. Київ: Либідь, 2002. 304с.

References:

1. Rekun, G.P., Prus, Y.I. (2015). Diagnosis of educational motivation of university students [Pricing of Karazin Kharkiv National University]. Current problems of the economy, №5 (167), pp. 386-394 [in Ukrainian].

2. Yurchinskaya, G.K. (2013). Personal factors of quality of professional life of a person: psychological practicum of specialization [navch. posib.]. Nizhin: NNU M. Gogol [in Ukrainian]. 2013. 192 p.

3. Zanyuk, S.S. (2002). Psychology of motivation [navch. posib.]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian], 2002. 304 p.

УДК 373. 5. 015. 31: 7 (477. 54/. 62)

Фатальчук С.Д.

к.п.н., доц. кафедри ПВШ ДДПУ

Якушкін В.С.

студент I курсу магістратури спеціальності «Освітні педагогічні науки»

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПРАКТИЦІ РОБОТИ СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ПІВДЕННО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

У статті проведено аналіз форм і методів естетичного виховання у середніх загальноосвітніх закладах південно-східного регіону України (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). Розкрито можливості використання накопиченого історико-педагогічного досвіду навчально-виховної роботи в сучасних умовах реформування національної освітньої системи.

Ключові слова: естетичне виховання, середні загальноосвітні навчальні заклади, учні, позакласна та позашкільна виховна робота.

Останніми роками зростає увага до проблем теорії і практики естетичного виховання як найважливішого засобу формування всесторонньо розвиненої, духовно багаті особистості. Відчуття краси природи, оточуючих людей, речей створює в дитині особливі емоційно психічні стани, порушує безпосередній інтерес до життя, загострює допитливість, розвиває мислення, пам'ять, волю і інші психічні процеси.

Вказана проблема розроблена в працях вітчизняних педагогів, письменників, діячів культури. Серед них Т.І. Погута, Д.Б. Кабальовський, Н.І. Киященко, Б.Т. Ліхачов, А.С. Макаренко, Б.М. Неменський, В.А. Сухомлинський, А.М. Федь, В.Н. Шацкая та інші.

У сучасній науково-педагогічній літературі поняття "естетичне виховання" розкривається як невід'ємна складова розумового, трудового, морального, фізичного виховання, як систематичне, науково умотивоване звертання до людських емоцій, які розвивають у школярів такі здібності, що сприяють не тільки естетичному сприйняттю прекрасного у житті і мистецтві, а й роблять кожного з них творцем естетичних цінностей. Формувати особистість та її естетичну культуру особливо важливо в найсприятливішому для цього шкільному віці. Саме в системі шкільної освіти цілеспрямовано, послідовно й ефективно має здійснюватись естетичне виховання дитини, здатної сприймати, розуміти та використовувати художньо-естетичні цінності в житті та мистецтві. Тож сучасна школа повинна спрямовувати свої зусилля на те, щоб забезпечити належним чином процес естетичного виховання учнівської молоді, створити педагогічні умови, які б сприяли підвищенню рівня їхньої естетичної вихованості [1].

Правильне естетичне виховання було і залишається одним з напрямків і факторів досягнення загальної педагогічної мети – виховання тілесно і духовно красивої, різносторонньо розвиненої, сильної, життєздатної, соціальної, культурно-моральної особистості. Особливо така необхідність виникає в умовах інтенсивного розвитку суспільства, коли природне виховання замінюється штучними засобами (телебачення, Інтернет).

Досягненню вищезначених завдань сприятиме, на нашу думку, вітчизняний і регіональний педагогічний досвід з естетичного виховання, який був накопичений в роботі середніх загальноосвітніх закладів протягом кінця XIX – початку XX століття. Його адаптація розкриє нові перспективи для впровадження в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Мета даної статті полягає в аналізі форм і методів естетичного виховання у середніх загальноосвітніх закладах південно-східного регіону України (кін. XIX – поч. XX ст.) та можливостей використання накопиченого педагогічного досвіду навчально-виховної роботи в сучасних умовах реформування нової української школи.

До середніх загальноосвітніх навчальних закладів південно-східного регіону України досліджуваного періоду ми віднесли: гімназії, прогімназії та реальні училища.

Одним з основних завдань школи на сучасному етапі розвитку естетичного виховання є створення його системи. Під системою розуміється живий, цілеспрямований, організований і контрольований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей. Однією з провідних підсистем естетичного виховання є навчально-виховний процес школи, а також позакласна діяльність школярів, пов'язана з навчально-урочною діяльністю. Особливе місце належить в ній факультативним курсам з предметів художнього та інших циклів. Функціонування цих підсистем передбачає необхідність використання творчого підходу до будь-якого виду діяльності дитини, форми і методів пробудження їх інтересу до естетичної творчості, а також здійснення педагогічного контролю за соціально-цінною діяльністю учнів у процесі позакласної та позашкільної

роботи, організації дозвілля і поведінки дітей різного віку [2].

Аналіз архівних джерел показав, що в загальноосвітніх закладах південно-східного регіону України (межі Донецької і Луганської областей) значна увага приділялася розвитку художнього та естетичного смаку учнів. Вихованців привчали дотримуватися правил ввічливості, а також дбати про свій зовнішній вигляд (гімназійна форма виділяла їх серед інших, підкреслюючи суспільний статус). Для формування зовнішньої культури у вихованців загальноосвітніх закладів досліджуваного регіону велике значення мали гімнастика і уроки танців, а також уроки співів та музики.

Так, з 90-х рр. XIX ст. майже в усіх в загальноосвітніх закладах південно-східного регіону України, починаючи з підготовчого класу і до третього, були введені уроки співів. На цих заняттях учні вивчали музичну грамоту, а також розучували духовні пісні і світські п'єси, переважно патріотичного і національного змісту. Серед учнів старших класів навчалися співати тільки ті, хто мав музичний голос і слух. З учнів, які постійно тренувалися і мали відповідні музичні здібності, утворювалися гімназійні хори. Загальні репетиції хору проходили 2 – 3 рази на тиждень шостими уроками або у позаурочний час [3]. Хори брали активну участь у літературно-музичних вечорах і ранках, що проходили у навчальних закладах.

Крім занять співами у загальноосвітніх закладах південно-східної України в досліджуваний період широко впроваджувалися на практиці додаткові заняття музикою і танцями. Під час вивчення музики учні гімназій головним чином практикувалися у грі на духових інструментах (мідних і дерев'яних). Слід зазначити, що згідно з розпорядженнями МНО (Міністерства народної освіти) до навчання гри на духових інструментах допускалися тільки вихованці середніх і старших класів гімназійних закладів під безпосереднім контролем училищного лікаря. Заняття музикою проходили здебільшого у позаурочний час, при цьому уроки розподілялися таким чином, щоб частина з них була присвячена навчанню окремих учнів, а на останніх влаштовувалися загальні репетиції гімназійних оркестрів. Кількість членів духових оркестрів не перевищувала 20-25 чоловік. Оркестри з успіхом виступали на місцевих святах, що влаштовувалися у навчальних закладах, а інколи брали участь разом з потішними ротами у військових парадах. У гімназії м. Бахмута ім. Імператора Миколи Олександровича, приватному реальному училищі Гіацинтова крім духового оркестру був ще і струнний [3]. Кращі учні готувалися управляти хором і допомагали викладачам на уроках співів та музики [4].

Заняття танцями проходили тільки для бажаючих на шостих уроках або у позаурочний час. За навчання танців учні повинні були платити окрему платню, розмір якої визначався зі згоди вчителя цього предмета в залежності від кількості бажаючих навчатися та інших місцевих умов [3].

Безперечно, позакласні заняття співами, музикою і танцями займали важливе місце у культурному і естетичному вихованні учнів середніх загальноосвітніх закладів, але кількість задіяних у цих заняттях вихованців була обмежена. На такі обставини впливало декілька факторів: природний

(індивідуальні здібності – музичний слух і голос), а також матеріальний (недостатня кількість музичних інструментів, нот, відповідних приміщень та кваліфікованих викладачів, а також фінансові можливості батьків вихованців). Так, наприклад, у 1913 р. на території досліджуваного регіону заняття танцями проходили тільки у Маріупольській Олександрівській гімназії та Луганській приватній прогімназії Бондаря. Для гімназій були важливі не тільки успіхи у викладанні мистецтв, а їх виховне значення. Тому для заохочення до занять мистецтвами педагогічна Рада відзначала нагородами кращих учнів [4].

Вивчення мистецтв не тільки не заважало заняттям з обов'язкових предметів, а навпаки допомагало цьому. Викладачі Маріупольської чоловічої гімназії, аналізуючи успішність і поведінку учнів, які займаються мистецтвами, помітили, що співи, музика і гімнастика розвивають точність, концентрують увагу, дисциплінують. Особливо вони відзначали той факт, що це досягається непомітно і, разом з тим, без примусу – у приємних заняттях. Крім цього, зазначався позитивний вплив занять музикою та співами на тих учнів, які мали слабкі здібності до наукових дисциплін. Відчуваючи свою силу в другорядних заняттях, вони намагалися не відставати у навчанні від своїх здібних товаришів і майже завжди закінчували гімназію і навіть вищий навчальний заклад [5].

Для сприяння культурному і естетичному розвитку учнів у переважній більшості загальноосвітніх закладів південно-східної України постійно влаштовувалися літературно-музичні вечори і ранки, на які запрошувалися представники адміністрації, міські та земські гласні, батьки. Це також сприяло зближенню батьків та представників громадськості з педагогічним персоналом; у приватних бесідах краще з'ясовувалися наболілі питання [4]. На цих вечорах вихованці під керівництвом наставників читали поетичні твори російських класичних письменників (О.Пушкіна, М.Лермонтова, О.Грибєдова та ін.) та виконували музичні п'єси [3].

Слід зазначити, що вищезгадані виховні заходи проходили на досить пристойному професійному рівні, до них заздальгідь готувалися. Цьому, зокрема, сприяли і уроки музики, співу і танців.

Позитивним вирішенням проблеми з відсутністю музеїв, картинних галерей, театрів в місцевостях, де розташовувалися гімназійні заклади, було створення власних. Вихованці своїми силами при допомозі викладачів створювалися музеї, учнівські театри, які розміщувалися в навчальних закладах. Контроль за ефективним проведенням цих заходів був покладений на педагогічних працівників навчальних закладів і батьків учнів. Значна роль приділялася самовдосконаленню та взаємодопомозі учнів.

Підсумовуючи вище зазначене, ми можемо констатувати, що в загальноосвітніх закладах південно-східного регіону України кінця ХІХ – початку ХХ століття естетичному вихованню учнів приділялася значна увага. Воно здійснювалося як у процесі вивчення навчальних предметів (література, гімнастика, музика, співи), так і у позаурочний час (проведення різноманітних екскурсій, відвідування виставок, музеїв, театрів), а також під час організації та

проведення літературних вечорів, у процесі організації музичних оркестрів, хорів тощо.

Естетичне виховання в позакласній діяльності успішно здійснювалося за умови врахування педагогами вікових і психолого-педагогічних особливостей школярів.

Отже, спираючись на опрацьовані матеріали, ми можемо рекомендувати наступні форми і методи, які доцільно використовувати в практиці позакласної роботи сучасних загальноосвітніх навчальних закладах: додаткові заняття музикою, танцями, малюванням; зустрічі з місцевими художниками, поетами, артистами і т. ін.; екскурсії (музеї, картинні галереї і т. ін.); створення власних музеїв; походи по рідному краю (відвідування місцевих пам'яток); театральні вистави, лялькові театри; карнавали, фестивалі, бали тощо.

Перспективою нашого наукового пошуку ми бачимо у дослідженні форм і методів естетичного виховання, які практикувалися в сім'ях вихованців загальноосвітніх навчальних закладів досліджуваного періоду.

Список використаних джерел:

1. Пагута Т. І. Естетичне виховання як психолого-педагогічна проблема / Духовність особистості: методологія, теорія і практика 2011 №05 - Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В.Даля, 2011. С 105 - 116.

2. Загальні питання естетичного виховання в школі під редакцією В.Н. Шацької. К. // Просвіта. 2000. №4

3. Отчет попечителя Одесского Учебного Округа о состоянии средних и низших учебных заведений Одесского Учебного Округа за 1913 г. – Одесса: Типография общества “Русская речь”, 1914. – 60 с.

4. Отчет о состоянии Мариупольской Александровской мужской гимназии за 1895г. – Мариуполь: Типо-литография А.А.Франтова, 1896. – 103 с.

5. Отчет о состоянии Мариупольской Александровской мужской гимназии за 1897г. – Мариуполь: Типо-литография А.А.Франтова, 1898. – 97 с.

References:

1. Pahuta, T. I. (2011). Estetychne vykhovannia yak psykhologo-pedahohichna problema [Aesthetic education as a psychological and pedagogical problem]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Personality spirituality: methodology, theory and practice*. Luhansk: Vyd-vo Skhidnoukr. nats. un-tu im. V. Dalia, 05, pp. 105 – 116. (in Ukrainian)

2. Shatska, V. N. (2000). Zahalni pytannia estetychnoho vykhovannia v shkoli [General questions of aesthetic education in school]. Kyiv: Prosvita, 4. (in Ukrainian)

3. Otchet popечitelya Odesskogo Uchebnogo Okruga o sostoyanii srednikh i nizshikh uchebnykh zavedeniy Odesskogo Uchebnogo Okruga za 1913 g., (1914). [Report of the trustee of Odessa Educational District on the state of secondary and lower educational institutions of Odessa Educational District for 1913]. Odessa: Tipografiya obshchestva “Russkaya rech”. (in Russian)

4. Otchet o sostoyanii Mariupolskoy Aleksandrovskoy muzhskoy himnazii za 1895, (1896). [Report on the state of Mariupol Alexander Men’s Gymnasium for 1895]. Mariupol: Tipo-litografiya A. A. Frantova. (in Russian)

5. Otchet o sostoyanii Mariupolskoy Aleksandrovskoy muzhskoy himnazii za 1897, (1898). [Report on the state of Mariupol Alexander Men's Gymnasium for 1897]. Mariupol: Tipo-litografiya A. A. Frantova. (in Russian)

УДК:159.9–378:016

Шелепун А.С.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри прикладної психології ДДПУ

Федорова О.П.

студентка I курсу магістратури
спеціальності «Психологія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ – ПСИХОЛОГІВ

У статті розглядаються основні підходи до проблеми професійної компетентності в сучасних психолого - педагогічних дослідженнях.

На основі експериментального дослідження виділяються основні особистісні якості, необхідні для формування професійної компетентності у студентів - психологів.

Ключові слова: компетенція, професійна компетентність, педагогічна компетентність, соціально-психологічна компетентність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження професійної компетентності спеціалістів сфери „людина-людина” в сучасних соціально-економічних умовах обумовлена розвитком ролі психологічних факторів в процесі професійної підготовки. Для підвищення якості професійної підготовки необхідне формування цілісності і системності суб’єкта професійної діяльності у відповідності з вимогами професії. У зв’язку з цим, актуальною є проблема професійної компетентності майбутніх психологів, їх психологічних знань, вмій аналізувати проблемні ситуації, які виникають, вмій взаємодіяти з людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Аналіз теоретичних досліджень професійної компетентності показав, що існують різні підходи щодо даного питання.

Компетентність розглядалась в рамках соціально – психологічного підходу Ю. М. Ємельяновим, Л. А. Петровською, Ю. М. Жуковим, В. Г. Лоос, Г. А. Ковальовим, Н. В. Гришиною, А. А. Кидрон, Ю.Ф. Майсурадзе, Л. І. Берестовою, А. В. Євсєєвим та ін. Вони аналізували дане поняття в контексті управлінських взаємовідносин. Психолого - педагогічний підхід розроблявся в працях Ю. В. Варданян, Н. В. Кузьміної, Є. В. Попової, А. К. Маркової, М. І. Лук’янової та ін., які розглядали проблему професійної компетентності педагога в контексті навчання і виховання. У рамках загальнопсихологічного підходу В. Н. Дружинін, Н. В. Яковлева розглядали поняття психологічної компетентності стосовно рішення професійних задач. Професійна

компетентність (ПК) визначається як інтегративне новоутворення, що розвивається в процесі професіоналізації суб'єкта діяльності (Н. С. Пряжников, 2002), як здібність аналізувати і самостійно вирішувати професійні проблеми (Б. В. Авво, 1999), як готовність спеціаліста конструктивно діяти (В. Г. Горб, 2000). Більшість авторів вважає ПК результативною характеристикою, що забезпечує необхідний рівень вирішення проблем в професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для постановки основної проблеми нашого дослідження, уточнення методологічних позицій має значення осмислення змісту базових категорій для поняття професійна компетентність, таких, як компетентність і професійна компетентність.

Термін „компетентність” є похідним від слова „компетентний”, яке означає: 1. Той, що володіє компетенцією; 2. Обізнаний в даній галузі.

Компетентність в широкому розумінні трактується як „рівень сформованості загальнопрактичного досвіду суб'єкта, як рівень навченості соціальним та індивідуальним формам активності, які дозволяють індивіду в рамках своїх здібностей і статусу успішно функціонувати в суспільстві”.

Аналіз співвідношення понять компетентність і компетенція дозволяють зрозуміти, що дані поняття є взаємодоповнюючими та взаємообумовленими поняттями. Компетентна людина, яка не має повноважень (компетенції), не зможе в повній мірі і в соціально значимих аспектах її реалізувати. На цій основі у спеціаліста розвиваються передумови виникнення рольового конфлікту, який руйнівно впливає на людину і створює конфліктні ситуації і в групі, і в колективі. У зв'язку з цим, компетентність є основним якісним показником освітнього процесу у ВНЗ і, відповідно, її досягнення можна вважати педагогічною метою.

У літературі поняття „компетенція” має три основних значення:

- сукупність повноважень (прав і обов'язків закладу або особи);
- коло питань, в яких дана особа обізнана, має певний досвід;
- в природничих науках – адекватність, здібність до специфічної відповіді на подразнення.

Ю.Ф. Майсурадзе [3] розділив підходи щодо визначення компетентності на три групи: 1. Визначення компетентності як знання справи, знання науки управління; 2. Включення в зміст компетентності рівня освіти, досвіду роботи за спеціальністю, стаж роботи; 3. Розгляд компетентності у взаємозв'язку знань і способів реалізації їх на практиці.

В. С. Безрукова під компетентністю розуміє „володіння знаннями і вміннями, що дозволяють висловлювати професійно грамотні судження, оцінки, думки”. Е. Ф. Зеєр і О. Н. Шахматова під професійною компетентністю розуміють сукупність професійних знань і вмінь, а також способів виконання професійної діяльності.

Гі Лефрансуа вважає, що „прагнення компетентності – природжена потреба у відчутті власної спроможності” [3], М. Н. Арцев [1] розвиває думку про те, що компетентність є психічним новоутворенням особистості, що виникає в ході освоєння діяльності (С.Г. Вершловський, Ю.Н. Кулюткін) і як реалізація функцій діяльності (В.Ю. Кричевський). Під компетентністю розуміють стійку

здібність до діяльності (В.І. Юдін) і ситуативну категорію, яка виражається у готовності здійснення діяльності у ситуації (Ю.В. Фролов, Д.А. Махотін).

Таким чином, компетенції виступають в ролі потенційних професійних знань, умінь, навичок. Компетентність передбачає вміння реально використовувати компетенції у рішенні професійних задач. Компетентність виступає як емпіричний критерій „дієспроможності” знань або компетенцій, їх змобілізованості для вирішення професійних задач.

У вітчизняній психології можна виділити ряд підходів, які розглядають проблему компетентності: соціально-психологічний, психолого-педагогічний, загальнопсихологічний.

Метою дослідження є виявлення домінуючих особистісних характеристик, що впливають на розвиток професійної компетентності у студентів-психологів у процесі навчання у ВНЗ.

Проаналізувавши концептуальні підходи проблеми дослідження професійної компетентності, розвиток здібностей і потенціалів особистості в професійній підготовці, ми виділили п'ять особистісних якостей, які сприяють становленню професійної компетентності студентів-психологів, а саме: толерантність, креативність, комунікативність, соціально-психологічна адаптивність, стресостійкість.

Для діагностики загального рівня толерантності використовувався експрес-опитувальник "Індекс толерантності". Три субшкали опитувальника направлені на діагностику різних аспектів толерантності: етнічної, соціальної та особистісної. Розглядаючи отримані дані, ми можемо дійти висновку, що типовими для студентів-психологів є середні показники толерантності за всіма шкалами. Високий рівень виражений слабо і складає 11,5 % за показниками етнічної та соціальної толерантності, за особистісною – 15,4%, також він знижений і за загальною толерантністю (19,3%), що є тривожним симптомом. Практичний психолог сьогодні працює в мультикультурному, багатоконфесійному і соціально неоднорідному середовищі. Середні показники загальної толерантності виражають нечіткість професійної позиції і можуть знизити ефективність контакту в роботі з клієнтом.

Для вивчення рівня розвитку особистісної креативності ми використовували методику “Діагностика особистісної креативності” Е. Е. Тунік. Дана методика дозволяє оцінити чотири особливості творчої особистості: допитливість (Д), уяву (У), складність (С) і схильність до ризику (Р). Найбільша кількість досліджуваних показала вище середнього рівня розвитку креативності. Для цих досліджуваних характерною є відкритість до пізнання нового досвіду, складність рішень поставленої мети їх не лякає, однак вони свідомо уникають пошуку нових рішень і використовують апробовані способи та прийоми у рішенні задач. Третя частина досліджуваних (30,8%) показала низький рівень загальної креативності.

Для вивчення рівня комунікативного розвитку ми використовували методику Т. Лірі "Квантифікація міжособистісних відносин і Я-концепція ". Ми отримали наступні дані по групі, що досліджується: при яскраво вираженій І октанті (7,7%) діагностується потяг до домінантності (авторитарності,

сверхавторитарності) як захисної компенсаторної реакції, яка викликана невмінням використовувати такий тип поведінки, як поступливість. Як правило, для таких людей поступливість порівнюється зі слабкістю, проявити поступливість — означає проявити та відчувати слабкість. Цю ситуацію можна описати як проблему авторитету, потяг до авторитарності, влади як компенсації безсилля та відчуття провини. При яскраво вираженій V октанті (3,8 %) діагностується поступливість (сором'язливість, сверхпокірність) як захисна компенсаторна реакція, викликана невмінням використовувати тип поведінки, представлений в протилежній октанті — домінуванні. Підкреслюючи власне безсилля, такі досліджувані іноді розігрують роль жертви, при чому, як правило, через деякі причини вони отримують від цього користь.

При яскраво вираженій VIII октанті (3,8%) діагностується надвеликодушність як захисна реакція по типу компенсації проти невміння користуватися здоровим скептицизмом. Така поведінка часто буває обумовлена попереднім травматичним (можливо, дитячим) досвідом. Потрапивши в ситуацію "нечуйності" або навіть зради, не маючи можливості впоратися з цією ситуацією, людина ніби дає собі установку не потрапляти в таке становище і реалізує її шляхом прояву надчуйності по відношенню до людей, при чому до всіх, а енергія скептицизму, що допомагає диференційовано підходити до кожної ситуації, зникає у несвідомому. В поведінці це може проявлятися як невміння сказати "ні" у відповідь на неадекватне прохання, бажання вирішувати чужі задачі і проблеми не на користь власним справам. В будь-якому випадку рішення своїх задач, самореалізація відкладається, людина зайнята сверхдопомогою іншим.

Цю ситуацію можна описати як проблему хворобливого ставлення до думки інших; придушене відчуття власної значущості, недовіра і підозрілість до оточуючих призводить до потягу допомагати і співчувати оточуючим. Такі стратегії поведінки недопустимі в діяльності психолога.

Для визначення рівня соціально-психологічної адаптації ми використовували «Шкалу соціально-психологічної адаптованості» (СПА). В цілому, студенти-психологи показали перевагу високих рівнів по всім шкалам соціально-психологічної адаптації. Найбільше вираженим є високий рівень по шкалах прийняття інших (76,9%) та самосприйняття (77%), що забезпечує функціональність психолога в професії.

Для визначення рівня стресостійкості досліджуваних нами була використана методика «Діагностика стресостійкості». Можна сказати, що сукупність особистісних якостей, що дозволяють досліджуваному переносити стрес, сформовані недостатньо. Високий рівень стресостійкості не було виявлено у нашій виборці, тому виникає питання про необхідність розвивати цю якість в процесі психологічної освіти.

Далі ми використовували кореляційний аналіз для вивчення взаємозв'язків в структурі визначених нами професійнозначущих особистісних якостей у студентів-психологів. В результаті кореляційного аналізу була виявлена пряма значима залежність між толерантністю, соціально - психологічною адаптивністю і стресостійкістю (відповідно $r_{xy}=0,78$; $r_{xy}=0,56$; $r_{xy}=0,77$; при

$p < 0,01$). Прояв терпимості до чужого способу життя, поведінки, почуттів, вірувань підвищує рівень стресостійкості і соціальної адаптації в професійній діяльності. Було виявлено значимий зворотній зв'язок між показниками креативності, толерантності і проявом агресивної поведінки в міжособистісних стосунках (відповідно $r_{xy} = -0,58$; $r_{xy} = -0,49$; при $p < 0,01$). При прояві дружелюбності в стосунках студенти - психологи демонструють більш адаптивні форми поведінки ($r_{xy} = 0,67$; при $p < 0,01$). Негативний вплив на стресостійкість майбутніх психологів має прояв залежності і відчуженості по відношенню до світу ($r_{xy} = -0,45$; при $p < 0,01$).

Висновки. На основі експериментального дослідження ми можемо стверджувати, що важливою характеристикою професійного розвитку студентів – психологів є становлення їх професійної компетентності (ПК), що представляє собою складноорганізовану динамічну систему інтегрованих особистісних характеристик. Для формування професійної компетентності необхідним є розвиток таких особистісних якостей, як толерантність, креативність, соціально-психологічна адаптивність, комунікативність та стресостійкість.

Список використаних джерел:

1. Демин В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды. / В. А. Демин. – М., 2000 г. – С. 34-42.
2. Кяэрст М. Рассмотрение компетентности в психологической концепции совершенствования управления производственной организацией / М. Кяэрст. – Тарту, 1980. – С. 45-67.
3. Майсурадзе Ю.Ф. Роль образования в повышении компетентности руководящих кадров. / Ю.Ф. Майсурадзе. – М., 1996. – С. 277-298.
4. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. / Л.М. Митина. – М., 2007. – С.28-30.

References:

1. Demin V. A. (2000) Professional'naya kompetentnost' spetsialista: ponyatie i vidy [Professional competence of a specialist: concept and types] Moscow: pp. 34-42 (in Russian)
2. Kyaerst M.(1980) Rassmotrenie kompetentnosti v psikhologicheskoy kontseptsii sovershenstvovaniya upravleniya proizvodstvennoy organizatsiey [Consideration of competence in the psychological concept of improving the management of a manufacturing organization].Tartu: pp. 45-67 (in Russian)
3. Maysuradze Yu. F. (1996) Rol' obrazovaniya v povyshenii kompetentnosti rukovodyashchikh kadrov [The role of education in enhancing leadership competencies] Moscow: pp. 277-298. (in Russian)
4. Mitina L.M. (2007) Lichnostnoe i professional'noe razvitie cheloveka v novykh sotsial'no-ekonomicheskikh usloviyakh [Personal and professional development of a person in the new socio-economic conditions] Moscow: pp. 28-30 (in Russian)

Актуальні питання психології, педагогіки, економіки та управління: збірка наукових праць (статей) «Актуальні питання сучасної науки та освіти» [Слов'янськ, 19-20 травня 2020 року] / МОН України ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. – 193 с.

Відповідальний редактор, комп'ютерна верстка: А.В. Малахова – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Донбаського державного педагогічного університету

Підписано до друку 27.04.2020 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 12,0.
Наклад 150 прим. Зам. № 1642.

Видавництво Б.І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
